zetel gentbrugge

1971

BESTUUR VAN HET HEEMKUNDIG GENOOTSCHAP

Voorzitter :	G. Waeytens
Ondervoorzitter :	lic. G. Dekesel
Sekretaris :	lic. O. Van Wittenberghe
Raad :	A. De Baets (ondervoorzitter van de Provincieraad, Melle)
	J. De Cocker (Melsen)
	R. De Waegenaere
	ir. L. De Wilde (Schepen, Oosterzele)
	L. Lekens
	W. Patoor
	R. Van Cauwenberghe
	Mr. P. Van Hille (Gent)
	G. Van Maldeghem (Schepen, Gentbrugge)
	J. Waeytens
	D. Wamback
	J. Verstichel (Gontrode)
Sekretariaat :	Beukendreef 20, Gentbrugge - tel. 09/25.50.93
	P.R. 1020558

BEGUNSTIGERS VAN HET HEEMKUNDIG GENOOTSCHAP

— Kredietbank, Gent

— Firma Roels F., Alg. Electriciteitswerken – Ankerslaan 69, Gentbrugge

— Verzekeringskantoor Wamback - Oude Brusselseweg 164 en 145, Gentbrugge

— Wasserij der Vlaanderen p.v.b.a. - Toekomststraat 38, Sint-Amandsberg.

Wat is Heemkunde en wat betekent zij voor ons ?

De heemkunde, de kennis of studie van het heem, van de eigen streek in al zijn typische bijzonderheden wordt sinds enkele tientallen jaren, in verschillende landen ijverig beoefend.

De oorspronkelijke belangstelling van afzonderlijke personen die zich grondig interesseerden voor hun geboortestreek of woonplaats groeide in de breedte en de diepte uit tot een bedrijvigheid die ten slotte leidde tot het stichten van heemkringen. Daarin kon aan meer systematisch werk gedacht worden en in veel gevallen was het mogelijk de resultaten van de werkzaamheid door een eigen tijdschrift in bredere kring bekend te maken en verdere belangstelling te wekken.

Deze belangstelling voor de veelzijdige aspecten van het eigen klein gewest kunnen wij als een uitloper van het natuurgevoel en het cultuurbewustzijn der Romantiek beschouwen ; wellicht spreekt ook een sociale bewogenheid daarin mee. Toch is een natuurlijke en spontane interesse in elke mens, zelfs in elk kind aanwezig, maar zij wordt door het leven met zijn onmiddellijke eisen en noodwendigheden bij velen naar de achtergrond verdrongen, zelfs volledig uit de gezichtskring verbannen. Beroeps- en ontspanningsleven, sociale gewoonten en geplogenheden, kortom, alles wat de samenleving ons als vanzelfsprekend opdringt, eisen onze aandacht voor zich op en laten geen ruimte meer voor een ontvankelijke openheid voor het belangloos leven met de dingen om ons heen.

Een terugkeer naar datgene wat het kind, dat altijd in ons schuilt, nog kan boeien, vergt een bijzondere inspanning, een inspanning om in te gaan tegen de geest van berekening, conventie en eigenbelang. Voor wie oppervlakkig oordeelt geeft de heemkunde de indruk een naïeve mentaliteit te koesteren, waardoor men zich uitsluitend richt op zaken zonder rechtstreeks nut of zonder betekenis voor het praktisch leven.

Bestrijkt de heemkunde dan niets meer dan een nauw begrensd gebied van levenswaarden met beperkt belang, waar sommigen hun vage romantische gevoelens trachten te bevredigen door te vluchten naar een geïdealiseerde voorbije wereld, anderen verpozing zoeken voor zover de drukte van hun dagelijks leven zulks nog veroorlooft ?

Als rechtvaardiging kan men geneigd zijn de heemkunde tot wetenschap te verheffen. Is zulks gewettigd ?

Wij zullen ons hier niet verdiepen in de vraag naar voorwerp en methode van de heemkunde. Wel kan erop gewezen worden dat de heemkundige zowel geschiedenis, als volkskunde, taalkunde, plantkunde, bodemkunde enz. beoefent, maar dan toegepast op een uiterst beperkte streek, zodat noch voorwerp noch methode van de heemkunde homogeen kunnen genoemd worden maar onder verschillende disciplines thuishoren.

Mocht hiermede de status van wetenschap voor de heemkundige bedrijvigheid vervallen, dan mag niet uit het oog verloren worden dat wie tuk is op wetenschap feitelijk een waardeschaal aanlegt die de onbewogen objectskennis bovenaan elke rangorde plaatst. Bovendien beoogt de wetenschappelijke geest niet uitsluitend objectiviteit, exactheid en rationele strengheid. Onbewust wordt de wetenschappelijke levenshouding gedragen door een technische gezindheid berekend op wereldbeheersing en macht zowel langs natuur- als geesteswetenschappen om, en zo iets is de echte heemkundige totaal vreemd.

Wie meent dat het in de heemkunde enkel gaat om het verzamelen van wetenswaardigheden, om zakelijk wetenschappelijk inzicht, zal bij nader toezicht toch het zwaartepunt elders vinden.

Wanneer de heemkundige b.v. de geschiedenis ter hulp roept, neemt hij een andere houding aan tegenover zijn onderwerp dan de geschiedkundige. Deze laatste zal zijn historisch materiaal, feiten, documenten, enz. onberoerd objectiveren en ontleden, hij denkt veelal in abstracties om algemene structuren en theorieën op te bouwen. Hij maakt vooraf een keus uit wat de historische werkelijkheid hem biedt en richt zich enkel

naar wat van belang is voor zijn standpunt. Wat klein is, geen verdere invloed uitoefent, verloren loopt in het geheel, wordt onbeduidend geacht en terzij geschoven. Cultuur- en kunstgeschiedenis, staatspolitieke geschiedenis enz. krijgen daardoor een aristocratisch karakter. Het menselijke op hoger sociaal niveau is daar de maatstaf. Daartegenover richt de heemkundige zich in zijn historische bekommering, ook, misschien meer nog naar het kleine in zijn alledaagsheid, naar de onopgesmukte bijzonderheden die het leven van elke dag uitmaken.

In dezelfde zin is een onderscheid tussen volkskunde en heemkunde te maken. Beide gaan de vele aspecten van het leven van de gewone mens, in al zijn doen en laten na : ambachten en beroepen, huisvlijt, zegswijzen, gebruiken enz. Waar de volkskunde een ruimer verband zoekt, verregaande invloeden vaststelt en zelfs wetmatigheden op het spoor tracht te komen, blijft de heemkunde ook op dat terrein bij het plaatselijke en schijnt zich te beperken tot het verzamelen van gegevens en materiaal dat gebeurlijk door de volkskunde kan benut worden.

Dergelijke opmerkingen zouden kunnen herhaald worden waar het de verhouding betreft van heemkunde tot taalkunde, plantkunde, en andere wetenschappen waarop zij een beroep doet.

Welke waarde de heemkundige ook hecht aan de gegevens die hij verzamelt, zijn houding en motivering vallen buiten de denkcategorieën der wetenschap als dusdanig, omdat zij ontspringen uit een schoon-menselijke gehechtheid aan de werkelijkheid die ons allereerst en rechtstreeks in onze meest nabije omgeving gegeven is. De waarde die schuilt in deze werkelijkheid is dezelfde die onze Pieter Breugel inspireerde tot de hoogtepunten van de schilderkunst. Want kunst is slechts kunst voor zover zij erin slaagt de weergave te zijn van de waarheid die in het eenvoudige „zijn" der dingen besloten ligt. Deze zijnswaarheid leren zien en erkennen in de eigenheid van onze omgeving is de drang die de heemkundige steeds onbewust bezielt. Schroom en eerbied voor het originele wezen van elk ding, van elk menselijk wezen is de grondtoon van zijn interesse. Hier zijn wij bijna even ver van de wetenschap verwijderd als het kind dat in zijn spel de ongerepte vreugde kent van het bestaan met de dingen rondom zich die zijn rijkdom uitmaken. Want de diepere zin van Zijn en Wezen beleven wij pas rechtstreeks door levensecht contact en omgang, meer dan door de conventies en abstracties waarin de wetenschap zich meester maakt van haar fenomenale wereld.

Wanneer wij eenmaal tot dat besef gekomen zijn, zien wij in dat heemkunde ook buiten de normen van georganiseerd tijdverdrijf of vrijetijdsbesteding staat, waarmee een waanwereld zijn drukkende verveling hooghartig poogt te omsluieren. Indien wij het Zijn hebben vergeten en ons verloren hebben in de drukte van ons maatschappelijk bestel met zijn bijna vanzelfsprekende conventies, kan de heemkunde ons een rustpunt wijzen van vrije openheid, een weg terug naar het eenvoudige en diepste wezen dat in alles en elk van ons sluimert en zulks allereerst daar waar alles ons vertrouwd is, nl. in ons „heem".

Een nederig dorpskerkje, een oude hoeve, een landelijke weg, een antiek meubel kunnen ons aanspreken, juist om de eenvoud die wij vruchteloos zoeken in onze gecompliceerde samenleving waar het functionele hoogtij viert ten koste van het natuurlijke.

Dat de voorliefde voor oude zaken bijna het centrale deel is gaan vormen van de heemkundige belangstelling, valt licht te begrijpen. Wat ons nog rest aan vroegere bouwwerken, kunstprestaties en gebruiksvoorwerpen brengt ons over de vloeiende tijdstroom heen in rechtstreekse voeling met de geest van vroegere generaties. In hun vaak pretentieloze schoonheid verruimen zij de horizon van ons tijdsbewustzijn tot een hogere eenheid, die boven het „nu" uitstijgt. De solidariteit en wederzijdse gebondenheid tussen opeenvolgende geslachten tot bewustzijn brengen zouden wij een bijzondere opdracht van de heemkunde willen noemen.

Wie in „antiek" slechts de geldelijke waarde als appreciatie van het „zoveel jaren oud" ziet, mist de kern van wat die voorwerpen hem te zeggen hebben. Dat is meer dan louter zakelijke kennis van een vroegere wereld waarin de onze wortelt. Het voert ons tot de eenheid van al het menselijke in zijn grenzeloze veelvuldigheid en maakt ons gemoed ruimer en menselijker.

Zien wij aldus de heemkunde op een ander vlak dan dat van de wetenschap, dan kunnen wij verwachten dat wel eens een diskrediet geworpen wordt op de liefhebbersprestaties die dan ook als dilettantisme afgewezen worden.

Tegenover hen die wetenschap tot hoogste norm verheffen kan erop gewezen worden hoe soms een liefhebber aan de basis van een nieuwe wetenschap kan staan. Toen Fülhrott als gewoon liefhebber in 1856 in de Felhofergrot tussen Elberfeld en Düsseldorf de resten van een voorhistorisch mensenras meende te hebben gevonden, werd hij afwijzend bejegend door

de meest gezaghebbende specialisten van zijn tijd. Heden kan niemand eraan twijfelen dat hij de eerste Neanderthalschedel aan het licht gebracht heeft. Ook een Boucher de Perthes die als liefhebber-geoloog in zijn silexsteentjes meer zag dan natuurprodukten had aanvankelijk met miskenning af te rekenen, wat niet wegneemt dat hij de eerste stoot gaf aan onze kennis van het Paleolithicum.

De liefhebber en in het bijzonder de heemkundige aanvaardt zijn dienende taak, niet alleen tegenover de wetenschap waartoe hij soms een nederig steentje bijdraagt, maar willicht nog meer tegenover de leek of buitenstaander, die naar levensverruiming zoekt en zijn menszijn wil blijven affirmeren in een wereld die meer en meer herleid wordt tot een louter functioneel bestaan.

Kastelen te Gentbrugge

Dat Gentbrugge rijkelijk voorzien was van kastelen weet nagenoeg iedereen. Hun aantal is na de tweede wereldoorlog fel geslonken, dat hebben wij te danken aan de niets ontziende grondverkaveling, die er zoals op vele andere plaatsen, lelijk huishield. Terwijl men de hovingen met hun bomenweelde opofferde werden verschillende kastelen met de grond gelijk gemaakt : typisch voorbeeld van onbedachtzaamheid en schrijnend gemis aan zorg voor eigen patrimonium.

De veranderde aanblik van onze gemeente zet ons aan even een blik terug te werpen op wat eens was en ons tot nadenken te stemmen, zó dat de laatste resten niet opgeofferd worden door een generatie wie de zgn. vooruitgang letterlijk uit de hand loopt.

Vooraf dient opgemerkt dat de meeste van de talrijke kastelen op Gentbrugs grondgebied geen eersterangs historische gebouwen zijn, zoals men die aantreft te Laarne of te Ooidonk, waarvan het indrukwekkend voorkomen de ganse omgeving domineert en waarrond nog duidelijk een sfeer van voorbije eeuwen hangt. Te Gentbrugge vertonen de kastelen het meer bescheiden karakter van verblijfplaatsen van landelijke lage adel of grondbezitters uit de vorige eeuw. Op een paar uitzonderingen na, zijn de gebouwen zelf zonder historische- of kunstwaarde, maar gaan toch in verschillende gevallen terug op oudere kastelen die een honderdtal jaren geleden door de toenmalige bezitters zijn omgebouwd in de destijds heersende stijl ; dat was trouwens ook het geval op vele andere plaatsen

in ons land. Ware zulks niet gebeurd, dan zou ons patrimonium heden aanzienlijk rijker zijn.

Niettemin reiken een paar gebouwen te Gentbrugge boven de gewone middelmaat uit doordat ze, tenminste gedeeltelijk hun oud voorkomen bewaarden en nu nog het stempel dragen van een verleden toen zij nog bezit waren van Gentse patriciërs.

Als dusdanig kunnen wij aanwijzen :

de OUDE KLUIS (Kouterstraat) (1)
kasteel VILAIN (Kasteelstraat) (3)
het goed CLAEYS ADRIANUS (Mac Leodstraat) (8)

Hebben hun oud uitzicht verloren :

het BRAEMKASTEEL (Kasteelstraat) (2)
KONINCKXDONK (Bosstraat) (4)
DELAKETHULLE (Bruiloftstraat) (11)
kasteel CLAEYS-BOUART (de Naeyersdreef) (12)

Verdwenen kastelen :

BRAUNKASTEEL (tussen Brusselsestw. en E. Verhaerenlaan) (6)
kasteel HET KAMP (Dries) (7)
kasteel MOLS (Kouterstraat) (5)
DE KEISER-MOREL (Dries) (10)
BOSSAERT (Vogelhoekstraat) (13)
VAN DE VELDE (Bosstraat) (16)
goed DE NAEYERE (Gontrodestraat) (17)

Van jongere datum :

SPELTINCKX (Dries) (9)
BLOMMAERT (Oude Brusselseweg) (14)
BUSSU (Voordries) (15)
PELICHY (Oude Brusselseweg)
HELLEBUYCK (Kouterstraat)
DE MEULENAERE (Voordries)
SAMUEL (Achterdries)

(De nummers tussen haakjes verwijzen naar het plan van Gentbrugge 1840, Jaarboek 1969).

In hetgeen volgt beperken wij ons tot de oudste kastelen, nl. de Oude Kluis, het Braemkasteel en het kasteel Vilain.

DE OUDE KLUIS

Tot vóór enkele jaren vormde de rijk beplante Kouterstraat een waardig kader voor dit mooie gebouw. Van de straat gescheiden door een brede gracht waarover een oude rustieke boogbrug naar de inrijpoort voerde, was het 's zomers omkranst door een weelde van groen, 's winters teruggetrokken tussen bladerloze kruinen, statig oprijzend uit het donkere water, ongenaakbaar in zijn strakke eenvoud.

Heden is dat schoonste plekje van Gentbrugge verworden tot een brede kale straat met min of meer individueel geslaagde villabouw, doch als geheel verstoken van een alles omspannende harmonie.

De lindedreef wenkt en lokt niet meer naar de verderop liggende ruimte der velden. Een burgerlijk saaie straat draagt haar verveling op u over, even grijs als een zonloze dag. De Oude Kluis staat als de verwezen miskende oudste getuige van het leven dat zich eeuwen geleden in het dorp afspeelde. Haar soberheid van lijn heeft zelfs in de huidige omgeving haar voornaamheid bewaard.

Het gebouw bestaat uit twee onderscheiden delen : een zwaar torengebouw, 6 m breed en 17 m hoog, bekroond met een asymmetrische trapgevel dat het oudste deel vormt. In de voorzijde waarvan de bakstenen merkbaar zijn onder de kalklaag werden drie grote en twee kleinere vensters aangebracht, die op drie verdiepingen wijzen. Gans bovenaan prijkt nog een klein cirkelvormig venstertje. Links leunt tegen dit torengebouw een vleugel van 19 m, waarop een leien schilddak. De voorgevel daarvan die 1,5 m achter de voorzijde van het torengebouw opgetrokken werd, vertoont twee rijen niet onaardige vensters, evenwichtig van vorm, rechthoekig op de beneden-, boogvormig op de bovenverdieping. De zijkant van deze vleugel naar de kerk toe gericht) is 12 m breed en valt minder mee tengevolge van de buiten verhouding brede vensters. De indruk wordt enigszins goedgemaakt door het hoektorentje aan de achterzijde dat aan het vroeger gebouw herinnert. Deze zijvleugel werd immers herbouwd in het begin van deze eeuw. De wijze waarop beide delen bij elkander aansluiten kan geslaagd genoemd worden in acht genomen de periode waarin de laatste verbouwing gebeurde en waarin overigens weinig waardevols voortgebracht werd.

Rechts van het torengebouw is een inrijpoort met decoratieve kanteeltjes aangebouwd, een duidelijke poging om in dezelfde stijl te blijven en een noodzakelijke afsluiting van de

sierlijke boogbrug die ingevolge de betreurenswaardige demping van de gracht verdwenen is.

Het vroeger voorkomen is terug te vinden op een plan van Gent door Hondius, getekend in 1641. Rond genoemd plan zijn de voornaamste kastelen uit de omgeving van Gent afzonderlijk afgebeeld. De Oude Kluis is er vermeld als Domus Dni. Minnaert (verblijf van de heer Minnaert) Afb. 1.

De globale schikking stemt in grote trekken overeen met de tegenwoordige. De linkerzijde van de grote vleugel is echter

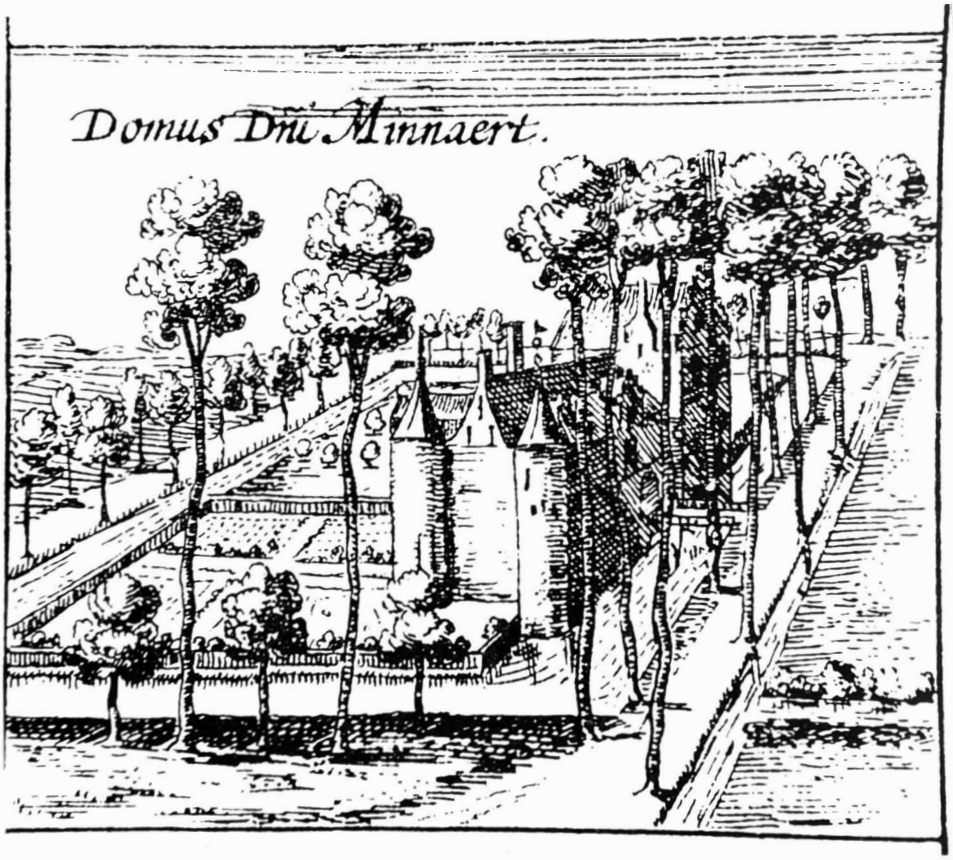

Afb. 1. Kasteel „Oude Kluis" (Kouterstraat) volgens H. Hondius 1641

geflankeerd door twee hoektorentjes. De toegangsbrug voert hier naar een poort in de hoofdvleugel. Het goed is rechthoekig en omgeven door een gracht. Nochtans is de verhouding van de toenmalige hoofdvleugel ten opzichte van de huidige niet nauwkeurig af te leiden.

De historiek van de Oude Kluis te schetsen is een uiterst moeilijke opgave. De kaart van J. Van Deventer uit 1559 is wel het oudste dokument dat een konkrete vermelding maakt van het gebouw. Hoever moeten wij echter terug gaan in het verle-

den ? Indien de eerste kapel te Gentbrugge waarvan een oorkonde der Sint-Baafsabdij melding maakt een burchtkapel was is het hoogst waarschijnlijk dat deze zich in de Oude Kluis bevond en zouden wij reeds in de 12de eeuw het bestaan van het kasteel mogen aannemen. Ook de muren van het torengebouw waarvan de dikte 1,30 m bedraagt, en het gewelf van de benedenverdieping dat versterkt is met zware ijzeren trekbanden, wijzen op de hoge ouderdom van het bouwwerk.

Was hier de plaats van de burchtkapel ? Men treft er immers nog nissen aan. Onder het gelijkvloers bevindt zich bovendien een oud keldergewelf met tralievenster dat uitgaf op de voorwal naast de boogbrug, maar nu onder het peil van het straatoppervlak verborgen is.

Voor de burchtkapel pleit bovendien het feit dat de heren van Gentbrugge tevens heren van Uitbergen, waartoe Schellebelle behoorde, waren ; en dat juist de deken van Schellebelle, Robert zijn altaarrechten in 1165 aan de Sint-Baafsabdij schonk.

In de lijn van deze gedachtengang zou de brand in 1377 (volgens De Potter en Broeckaert), in 1381 (volgens De Fris, Histoire de Gand) betrekking hebben op deze burchtkapel. Vermoedelijk zou na die datum de kerk op het einde van de Kerkstraat gebouwd zijn.

De naam „Oude Kluis" dient ongetwijfeld ook in verband gebracht met kluizenaars of kluizenaressen waarvan verschillende gevallen bekend zijn. Deze lieten zich opsluiten en hadden enkel met de buitenwereld betrekking, langs een kleine opening, langsdaar ontvingen zij hun voedsel en konden zij de kerkelijke diensten volgen. Zo vernemen wij uit een latijnse oorkonde dat in 1377 te Gentbrugge een kluis bestond die slechts door één vrouw, Catharina de Carrenbroeck betrokken was. Lag deze kluis in de nabijheid van het kasteel ? Door kwaadwilligen werden kerk en kluis in 1377 in brand gestoken. Kort daarop werden ze toevallig helemaal verwoest nog vóór het herstel van de schade. Deze gebeurtenissen speelden zich ongetwijfeld af rond de Oude Kluis. In dat verband dient gewezen op oude funderingen in de hovingen die bij grondig oordeelkundig onderzoek wellicht enig licht zouden brengen.

Het is mogelijk dat na het bouwen van de kerk op het einde van de Kerkstraat, de kluis naar de omgeving van de kerk werd overgebracht.

Nadat de gebouwen van de kluis vrij kwamen bij gebrek aan kluizenaars werd zij bij akte van 22 september 1501 aan de pastoor als woning toegewezen.

Wat nu de bewoners of bezitters van het kasteel betreft, moeten wij rekening houden met grote leemten. Vaag kunnen wij vermoeden dat hier de oorspronkelijke heren van Gentbrugge verbleven.

Rond 1641 vermeldt de tekening van Hondius, Guillame Minnaert als bewoner, deze was baljuw van het burggraafschap Gent en Raadsheer in de Raad van Vlaanderen, hij liet verschillende verbouwingswerken uitvoeren. Later was het ook zomerverblijf van de bekende bisschop Antoon Triest.

Omstreeks 1860 was het in het bezit van dokter Blairiau ; later kwam het in het bezit van De Meulenaere tot het aangekocht werd door ridder Irenée Lefevre de ten Hove, voor zijn zoon ridder Gustaaf. Toen deze laatste verhuisde naar het Kamp, werd het betrokken door diens zuster die gehuwd was met jonkheer Jean Cardon de Lichtbuer.

In 1901 werd het gedeeltelijk vergroot door bouwmeester Viérin uit Brugge en kreeg het zijn huidige gedaante.

HET BRAEMKASTEEL

In het Braemkasteel dat sedert 1946 als gemeentehuis dienst doet, kan men niets meer herkennen van het aloude gebouw. Verbouwd naar de smaak in het begin van deze eeuw, verloor het zijn vroeger uitzicht en werd een lusthuis met vooraan een brede bordes en grote toegangsdeur naar de ruime vestibule. Hoge ramen vullen het gevelvlak in baksteen. De algemene vorm werd toch min of meer behouden : een brede vleugel met rechts een zware torenvormige blok die de trapzaal bevat. Voor de symmetrie werd links de gevel eveneens voorwaarts gebracht.

De ruime hovingen, omgeven door een brede gracht waarachter een weelderige rodondendronhaag, waren jarenlang een pronkstuk voor Gentbrugge tot op het ogenblik dat men voor de autoweg E3 blijkbaar geen meer geschikt trajekt kon kiezen dan doorheen dit enig mooie en onvervangbaar park.

De vroegere vorm van het kasteel vinden wij op een kopergravure van Hondius uit 1641 (Afb. 2). De toegang springt uit de voorgevel naar voren. De rechter hoektoren schijnt achthoekig en gedeeltelijk in het hoofdgebouw ingewerkt. Een trapgevel sluit het gebouw langs de linkerzijde af. De vensters zijn gotisch van vorm en betrekkelijk klein. De omwalling ligt zeer dicht bij het kasteel, hetgeen overeenstemt met de kaart van Horenbaut uit 1619. De hof werd eerst later uitgebreid en

met grachten langs de Kasteel- en Jan Frans Willemsstraat afgelijnd.

De oorsprong van dit goed is wederom een onopgeloste vraag. De ligging aan de Rietgracht wijst toch op een bijzondere betekenis die ons vooralsnog ontgaat.

De oudst bekende bezitters zouden leden van de oude Gentse patriciërsfamilie Braem geweest zijn, zulks blijkt uit de Staten van goed van Gent (folio 48 v. reeks 330 nr. 8 van 1387) waar een verdeling van de goederen van Hughe Braem en Isabelle van Halewijn vermeld wordt als volgt : „aan Rogier Braem tgoed te Ghendbrugghe dat men heet Ser Braems casteelken

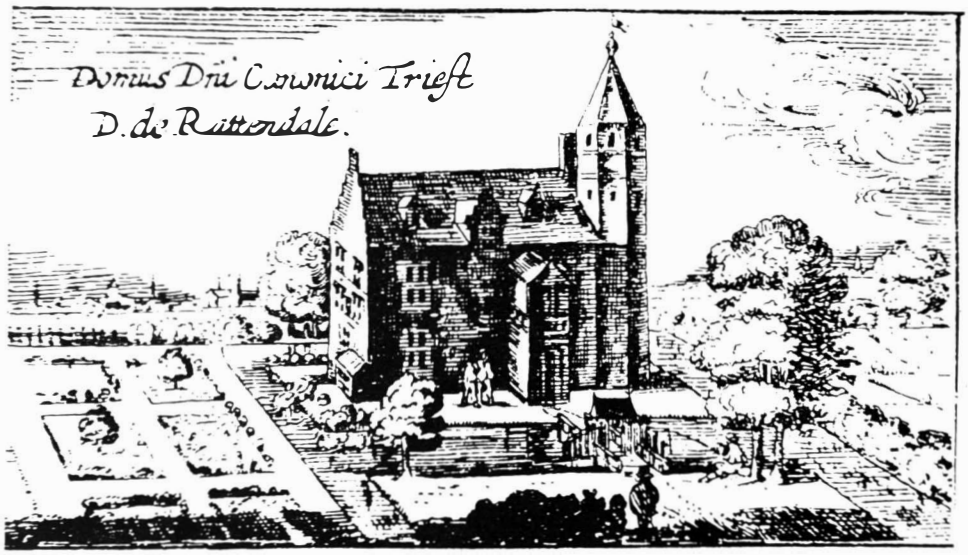

Afb. 2. Braemkasteel (Kasteelstraat) volgens H. Hondius 1641

met heerschepe leene renten mersche lande ende allen den ghelaghen ende cateylen dies toebehoort eertvast ende nagelvast."

De familie Braem stamt af van oude kastelijnen van Gent en is verwant met de familie Vilain. Aan dezelfde familie Braem behoorde ook het Serbraemsteen in de Onderstraat naast het klooster der Zusters van de Visitatie. Dezelfde naam vindt men ook terug in de Braempoort, de Braemgaten (Vijfwindgaten) en de Braemstraat.

Een latere eigenaar wordt op het plan van Horenbaut (1619) vermeld : Charles Triest, broeder van bisschop Antonius Triest. Deze was in 1610 raadsheer in de Raad van Vlaanderen, zijn echtgenote Anna Vander Beken was dame de Rattendaele. Zij waren de ouders van de kanunniken Jan-Karel en Nikolaas-

Philip. Na de dood van kanunnik Jan Karel, op 16 oktober 1669 werd het goed verkocht aan Raadsheer De Bock. Na diens dood werd het eigendom van Abraham Thery (21-5-1698). Uit een akte (met het zegel van het makizaat van Rode), in privaat bezit, blijkt dat de verkoop doorging te Brugge, doch om hier rechtsgeldigheid te krijgen ook in het Land van Rode gepasseerd was. Dat laatste geschiedde te Gentbrugge „voor baljuw, burgemeester en schepenen in wettelijke extraordinaire ghebannen Vierschaere, gehouden binnen hetselve Ghentbrugghe in d'herberge alwaer voor teeken uytsteekt „In de Vergulden Croone".

Abraham Thery breidde zijn bezit uit door aankoop van omliggende percelen grond. Uit een akt van 14-3-1706 (eveneens in privaat bezit) blijkt het goed zich uit te strekken tot de Kasseideweg, tussen de Leenstraate (F. Burvenichstraat) en het goed van de heer Thysebaert.

Op 4-4-1713 werd de eigendom verkocht aan Joachim Temmerman, en op 8-2-1734 ging het over op Albert Xaverius Triest, Baron d'Auweghem, heer van St. Janssteen en sekretaris van de stad Gent. Deze was een achterneef van bisschop Antonius Triest. Daar hij geen kinderen had, stond hij het af, in akkoord met zijn vrouw Maria de Kersmaecker, aan zijn schoonzuster Adrienne Theresia de Kersmaecker, door akte van 12-1-1743.

Opnieuw werd het kasteel verkocht op 11-1-1754, nu aan Charles Amandus Bouwens, eerste schepen van de Keure van Gent. Als bijzonderheid vermeldt deze akte ook uitdrukkelijk : „de meubelen jegenwoordigh staende in de Salette, het hautewerk van den Autaer en d'horlogie in den staet gelyck die nu is, ende den visch die jegenwoordich in de wallen ende vijvers bevonden wort".

Na de dood van Bouwens werd het kasteel met de gronden verkocht aan Jonker Jodocus Clemmen, zoon van Pieter Clemmen, handelaar, die als eerste te Gent bedrukt katoen produceerde. In diens herenhuis in de Veldstraat werd later de Gazette van Gent gedrukt (1814). Deze verkoop van het Braemkasteel ging door bij akte van 1-8-1767 : „met de schilderijen van boven de eetplaats, met het schouwstuk aldaer, de twee behangsels van de camers boven ende d'orologie op den thoren mitsgaeders den stoel tot het scheiren van de haeghen ende oock de schuyte in den wal".

Deze Jodocus Clemmen de Petegem „rentier" verkocht het 19 pluviose IX (8-2-1801) verder aan zijn schoonzoon Pierre Maria Regis du Rot, die het kasteel te dien tijde reeds bewoon-

de. Deze verbouwde het volgens nieuwe plannen zodat veel van het vroegere voorkomen verloren ging.

Na zijn dood ging het kasteel over op zijn dochter, en verder aan dezes dochter, echtgenote Louis Lauwick. De erfgename van deze laatste, Vrouwe Aglae Lauwick, verdeelde na de dood van haar echtgenoot Octaaf Groverman, haar bezittingen bij akte van 23-9-1911 onder haar vier kinderen. Reeds vanaf 1903 was de heer Robert Groverman bij algemeen akkoord in het bezit van het kasteel gesteld. Onder leiding van bouwmeester Mortier van Ledeberg werden nu grondige veranderingen aangebracht : de afsluitingsmuren werden gesloopt, de gevel werd vernieuwd (1908). De laatste eigenaar was de heer Roger Groverman de la Kethulle. In 1946 werd het door de gemeente aangekocht en tot gemeentehuis omgevormd.

HET KASTEEL VILAIN

In de Kasteelstraat tussen Jan Frans Willemsstraat en Hugo Verrieststraat, ligt het oude kasteel Vilain (de naam Rattendaele is eigenlijk foutief) afgeschermd voor de blikken van de voorbijgangers en enkel 's winters enigszins zichtbaar doorheen het ijlere scherm van de ontbladerde bomen en heesters.

Met de verbreding van de straat ging ook hier alle schilderachtigheid te loor, de zuidzijde van de straat werd een aaneenschakeling van komfortabele woningen. Aan de overzijde staat het oude kasteeltje als verwezen tussen een machtige autoweg en de indrukwekkende helgekleurde blokken van het groot schoolgebouw. In zulke omgeving, resultaat van een maatschappij die baadt in welstand zonder smaak, biedt de tuin waarvóór de sloot werd gedempt, een troosteloos voorkomen : een oud ijzeren hekken waarachter een verwaarloosde dreef het verderop liggend verval laat vermoeden.

In de tuin staat het kasteeltje met een gevelbreedte van ruim 22 m. Rechter- en linker zijflank gevormd door een trapgevel ongeveer 7 m diep. De voorgevel is in twee ongelijke delen gescheiden door een achtkantig torentje dat 2,50 m uit de gevel naar voor komt, gedeeltelijk in het gebouw ingewerkt is en slechts een weinig boven de nok van het dak uitsteekt. Het karakteristieke torentje vertoont op drie zijkanten twee ovale venstertjes op verschillende hoogten terwijl onder de kroonlijst drie boogvenstertjes het geheel naar boven afsluiten.

De schikking stemt nog vrij goed overeen met de tekening van Hondius uit 1641 (Afb. 3). Alleen blijkt links van het

torentje een vooruitgeschoven vestibule aangebouwd die heden vervangen is door drie vensters. Tussen deze vensters en het torentje is heden de eigenlijke toegangsdeur. Te oordelen naar de verschillende steensoorten (tenminste op de verdieping) is het mogelijk dat het gedeelte rechts van het torentje niet uit dezelfde periode dagtekent als de rest van het gebouw, misschien een latere verbouwing zou zijn.

Een eigenaardige afwijking vinden wij op het plan van Horenbaut uit 1619 waar een toren los van het hoofdgebouw

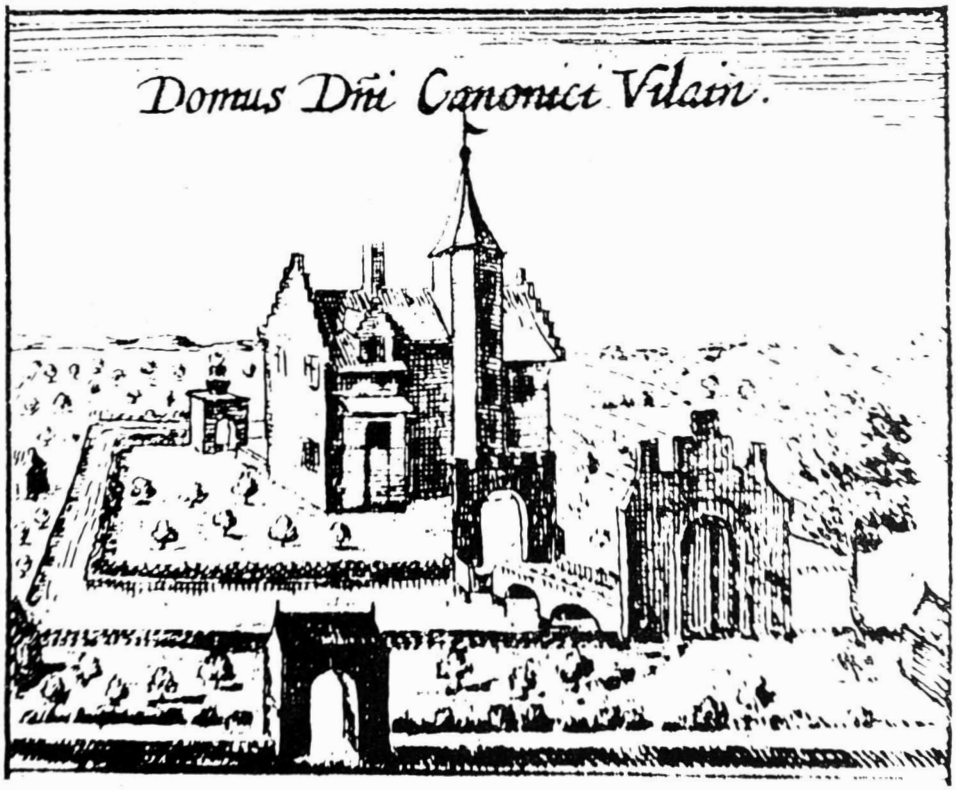

Afb. 3. Kasteel Vilain (Kasteelstraat) foutief Rattendale genoemd volgens H. Hondius 1641

afgebeeld is. Op dezelfde kaart zijn west- en zuidzijde dubbel omwald, de buitenste omwalling, vlak bij de Rietgracht is blijkbaar de heden nog bestaande Paardewal, waarvan de naam in verband zou staan met een legende volgens welke eens een ruiter met paard daarin verdronken. Merkwaardig is daarbij hoe het peil van deze Paardewal aanzienlijk hoger ligt dan het peil van de daar vlakbij stromende Rietgracht.

Op dezelfde kaart van Horenbaut is als eigenaar Albijn Vilain aangeduid, dat is de oudste ons bekende eigenaar. De

tekening van Hondius vermeld het goed als : „Domus Canonici Vilain" d.i. huis van kanunnik Vilain ; deze kanunnik Michel Vilain was de zoon van Albijn. In 1622 kanunnik te Gent, stierf hij op 24-2-1651. Sedert wanneer dit goed in handen van deze belangrijke Gentse patriciërsfamilie was, valt niet te zeggen.

De rij der volgende bezitters is niet vrij van leemten, zodat wij ons dienen te beperken tot enkele schaarse namen : vermelden wij de familie de Lichtervelde ; graaf de Thiennes ; graaf van Limburg Stirum. Later kwam het aan de familie Vander Stegen. Vóór de tweede wereldoorlog hoorde het toe aan notaris Van Sandvoorde die op 4-1-1940 overleed, waarna het goed in het bezit van de K.O.O. van Gent kwam.

De opname van het domein Vilain in het geplande administratief- en kultureel centrum gepaard met een oordeelkundige restauratie, biedt de mogelijkheid om dit enig mooi stuk Gentbrugs bezit te revalueren en voor totale verdwijning te behoeden.

W. PATOOR en G. WAEYTENS
Gentbrugge

De herbergen in het voormalig Land van Rode omstreeks 1779

Als sociaal verschijnsel is de drankgelegenheid, taveerne, estaminet of café, vrij algemeen verspreid. Ze vertegenwoordigt een vorm van gezelschapsleven dat zowel in de stad als op het platteland aangetroffen wordt en vermoedelijk ontstaan is uit de herberg als tijdelijk verblijf voor reizigers.

De sfeer in deze drankgelegenheden verschilt niet alleen van land tot land, maar ook naar gelang de tijd, en wordt vooral bepaald door de sociale stand van de bezoekers. In onze huidige maatschappij met betrekkelijk hoog welvaartspeil heerst er begrijpelijker wijze een gans andere geest dan in de vorige eeuw.

Eertijds was in onze gewesten het type volksherberg of estaminet de meest verspreide vorm. In het eenvormige en eentonige leven van elke dag werd daar 's zondags en soms tijdens de week een eenvoudige ontspanning gezocht die hoofdzakelijk uit samenzijn, samendrinken, kaartspelen e.d. bestond. Het was de typische pleisterplaats in een mannenwereld, waar de bezoeker de alledaagse sleur ontvluchtte en zich in de kleine wereld van zijn vrienden kon doen gelden. Bij belangrijke gelegenheden zoals huwelijk, doopsel, begrafenis, werd een bezoek aan de verschillende „herbergen" gebracht en was een traktatie een onmisbaar onderdeel van het feestritueel. Werkelijke hoogtepunten voor het herbergleven waren de kermissen met min of meer grote volkstoeloop, orgelmuziek en dans.

De weinig kunstzinnige maar toch karakteristieke meubilering van een zg. estaminet zoals wij die heden nog wel eens uitzonderlijk kunnen aantreffen of zoals die bewaard wordt in onze volkskundige musea, draagt een eigen stempel, en roept de ouderwetse doch enigszins boeiende sfeer op waarin de simpele wroeters of kleine burgermannetjes zich bewogen. Het waren mensen voor wie het leven minder gecompliceerd doch harder was dan voor ons, in een wereld waarin het menselijk contact ruwer, minder beschaafd, minder gekunsteld, maar soms hartelijker verliep.

Uit de rudimentaire stijl van toonbank en rekken, van tafeltjes, stoelen, draaiorgel en kegelbiljart, tot zandbakjes toe, spreekt een wereld die wij nog terugvinden in de werken van onze beste schrijvers, die zich over hun eenvoudig volk neerbogen en met sympathie of deernis zijn hoedanigheden of hebbelijkheden vereeuwigden.

Wie zou het verwonderen dat ook in het vroegere Land van Rode een aanzienlijk aantal „herbergen" voorkwamen ? De opsomming en lokalisatie daarvan is een onderdeel van onze heemkundige taak.

*

* *

Bij keizerlijk edict van 21 juli 1779 werd aan de baljuws en wethouders opdracht gegeven binnen de maand aan de hoofdcolleges van hun district een lijst over te maken van de herbergen, aubergiën en brandewijnhuizen die binnen hun jurisdictie lagen. Op deze lijst moest voorkomen : de naam van de herbergier en van het uithangbord, de ligging der herbergen en de aanduiding met wiens toelating ze waren opgericht en sinds wanneer.

Wat betreft het voormalig Land van Rode moesten de lijsten worden overgemaakt aan het Steen te Aalst, waar de centrale administratie gevestigd was van het Land van Aalst, waar Rode deel van uitmaakte. Al deze gegevens zijn bewaard gebleven en bevinden zich thans in het Rijksarchief (Geeraard de Duivelsteen) te Gent, Fonds Aalst, bundels 403 en 404.

Wij laten hieronder de gegevens volgen per gemeente, in alfabetische volgorde. Op de naam van de eigenaar volgt de naam van de herberg of het uithangbord. Dat laatste geven wij in zijn oude schrijfwijze. Waar de herberg over geen uithangbord beschikt, of geen naam draagt schrijven wij z.n. (zonder naam). Daarop volgt de ligging of localisering en vervolgens enkele bijzonderheden betreffende oprichting e.d.

BALEGEM

Joannes Baptista Platiau z.n.

Aan de „plaetse"
De herbergier beweert toelating te hebben van de wethouders, zonder bewijs. Datum van oprichting is niet bekend.

Peeter Joannes Vandermeulen „Ste Merten"

Op de „plaetse"
Sinds immemoriale tijden.

Jan Baptista De Bakker „Ste Sebastiaan"

Op de „plaetse"
Sinds immemoriale tijden.

Geeraert Schoenmaeker z.n.

Op de „plaetse"
Tijdstip van oprichting en toelating niet bekend.

N. Van Hecke z.n.

Op de „plaetse"
Herberg of geneverhuis. Zonder toelating opgericht 6 of 7 maand vóór het plakkaat.

Michiel De Mulder „Het Sluyseken"

Aan de grote heirbaan Gent-Geraardsbergen, ± 1 uur van andere herberg aan zelfde weg.
Sinds immemoriale tijden.

Joseph De Waele z.n.

Wijk „hijshaute" aan de baan naar St. Lievens-Hautem.
Herberg zonder betoog, opgericht met toelating van de heer.

Erfgen. van Jan Bapt. Stevens „De Fransche Croone"

Gehucht „t'hissegem" aan de kleine Geraardsbergse heirweg en aan de baan Oudenaarde-Wetteren.
Sinds immemoriale tijden.

Francies De Smet „Dobbelen Arent"

Op Ste Martens acker aan de kleine Geraardsbergse heirweg.
Schijnt herberg te zijn sinds immemoriale tijden.

Erfg. Jooris Lejeune z.n.

Aan Ste Martens-Driesch.
Schijnt herberg te zijn sinds immemoriale tijden.

Apolinus De Paepe, fs Frans z.n.

Aan de reuygemstraete.
Toelating onbekend.

Joanna Verdonck in huwelijk met Liven Cosijns z.n.
Aan den Driesch.
Toelating onbekend.

Bernardus de Lange „Den Haesewind" ook : „Het goed Leven"
Aan den reugemdriesch
Sinds meer dan 100 jaar. Zonder betoog.

Guilliam Moraille z.n.
Op de grote baan Gent-Geraardsbergen.
Sinds 40 jaar met toelating van de heer.

Geeraert Schoonmaekers z.n.
Op de plaetse.
In 1773 opgericht met toestemming van de heer.

BAVEGEM

Lieven Parewijck z.n.
Bij de kerk.
Opgericht 39 jaar voor het plakkaat. Toelating niet bekend.

Francies De Vos „Den Groenen Spriet"
Een half kwartier noords de kerk.
Van oude tijden.

Peeter Brihet z.n.
Bij de kerk.
Sinds 40 jaar.

Jan Baptista Van Den Broucke z.n.
Neven voorgaande.
Sinds 12 jaar.

Joannes Van Aelbroek z.n.
Op hoogbaevegem.
Brandewijnhuis opgericht sinds 30 jaar.

Livinus Vanderheyden z.n.
Op Achterdriesch.
Sinds 6 jaar.

Jan De Moerloose z.n.
Neven Den Groenen Spriet.
Kantine sinds 6 jaar.

Judocus Van Der Heyden z.n.
Een half kwartier van de kerk.
Sinds 2 of 3 jaar.

BEERLEGEM

Pieter Van Ruyskenvelde z.n.
Bij de kerk ; de plaats van de vierschaere.
Herberg van oude tijden.

BOTTELARE

Philibert Piens „In Hemelrijk"
Op de plaetse bij ende ten westen van het kerkhof.
Herberg van alle tijden.

Martinus Van Gansberge „In de Wapen van den Marquis de Rodes"
Neven voorgaande.
Herberg van alle tijden.

Jan Baptista Goossens „In het Sweird"
Rechter de voorgaande.
Opgericht in 1776 met toelating van de vrouw douarière marquise de Rodes.

Louis Sonneville „Ste Anna"
Ten noorden van het Kerkhof over de straat.
Van alle gedenken herberg geweest met toelating van de heer.
Er werd niet meer geschonken bij de telling.

Ludovicus Van Gansberge „In de Traweele"
Omtrent 40 roeden westwaerts van de kerk.
Van alle gedenken herberg geweest.

Martinus Van Aelbroek „In den Groenen Bogaert"
Op den driesch omtrent een half kwartier suytwaerts van de kerk.
Van alle gedenken herberg geweest.

Joannes Benedictus Meuleman z.n.
Aan de groote baene Gent-Oudenaarde-Ronse, half kwartier van de kerk gehucht Steenberge.
Van alle gedenken.
Is het wethuis der parochie van Schelderode, Bottelare en Munte.

GENTBRUGGE

Joannes Sonk z.n.
Bij de kerk, ten zuiden.
Met toelating van de heer opgericht in 1734.

Christiaen De Rocker z.n.
Omtrent 60 roeden van de kerk.
Herberg van oude tijden. Is het wethuis.

Joannes Beekman z.n.
Aan den driesch, omtrent een half kwartier van de kerk.
Sinds 60 jaar met toelating van de heer.

N.B. Er schijnen nog andere herbergen of brandewijnhuizen te zijn in Gentbrugge, opgericht zonder toelating van de heer maar deze herbergen werden door de wethouders niet medegedeeld.

GONTRODE

Pieter De Moor z.n.
Op de plaetse aen den heirweg Gent-Geraardsbergen.
Van alle gedenken. Is het wethuis.

Martinus Speelman z.n.
Neven voorgaande.
Sinds 27 jaar. Toelating onbekend.

Judocus Speelman „De Pauwinne"
Omtrent 10 roeden van voorgaande.
Opgericht 5.9.1776 met consent van de vrouwe Marquise de Rodes.

Pieter Brackman z.n.
Aan de brug te Gontrode aan den Geraardsbergsen Heirweg, omtrent 100 roeden van voorgaande.
Van alle tijden.

GIJZENZELE

Jan Versnayen z.n.
Bij de kerk.
Sinds 30 jaar. Toelating onbekend.

Adriaan Van Bever z.n.
Bij de kerk.
Herberg van oude tijden. Is het Schepenhuis.

Livinus Boussar „De Craye"
Half kwartier van de kerk.
Van oude tijden.

LANDSKOUTER

Pieter Caekebeke „St. Agatha"
Op de plaats, te N. van kerkhof.
Herberg van alle gedenken.

Francies De Neve z.n.
Op de plaats.
Herberg van alle gedenken.

Adriaan De Groote „Het Kruysken"
Op de plaats, westwaarts.
Van oude tijden.

Emanuel Suys z.n.
Aan Geraardsbergse Heirweg, een kwartier van de kerk.
Houdt nog herberg tegen het verbod in van 23.9.1772 en zijn belofte de herberg te sluiten.

Pieter Van Der Heyden z.n.
Aan Geraardsbergse heirweg, een kwartier oostwaarts de kerk.
Zonder consent ende niettegenstaende interdictie.

LETTERHOUTEM

Bonifacius Hanssens z.n.
Aan de kerk.
Sinds meer dan 100 jaar. Is alternatief het wethuis.

Jacobus De Moor z.n.
Aan de grote baan Gent-Wetteren.
Met toelating opgericht sinds 20 jaar. Is alternatief het wethuis, de plaats van de vierschaar.

Joannes Hanssens z.n.
Aan de grote baan Gent-Wetteren.
Opgericht sinds 12 jaar. Toelating onbekend. Is alternatief het wethuis.

N. Kaekebeke z.n.
Op de plaats aan de kerk.
Opgericht met toelating van de heer.

MELLE

Judocus Morel, eigenaar „De Drij Snoeken"
N. Baetens, pachter
Aan de schadele, wezende het veer.
Sinds vele jaren met toelating van de heer.

Laureyns Labeke „In het Bourgoens Cruys"

Langs calseydeweg Gent-Brussel, een kwartier en half van de kerk.
Sinds het maken van de nieuwe calseideweg.

Joannes Ghijselinck „In de Swaen"

Aan zelfde weg, een kwartier van de kerk.
Sinds het maken van de nieuwe calseideweg.

Amandus Vervaet „In het Huys van de Barriere"

Barriere te Melle.
Sinds het maken van de nieuwe calseideweg.

Weduwe Peeter Martinus De Scheper „De Dikke Linde"

Op heirbaan Gent-Geraardsbergen, een kwartier Z-W de kerk.
Van alle tijden.

Weduwe Pieter De Weert „In den Marquis de Rodes"

Op de plaats bij de kerk aan ouden heirweg Gent-Brussel.
Van oude tijden.

Joannes Speelman „In De Roose"

Rechtover voorgaande.
Van oude tijden.

Francies Francq „In St. Huybregt"

Aan het kerkhof.
Opgericht 2 jaar voor het plakkaat met toelating van de heer.

Lieven Driege „In Den Hert"

Aan de calseyweg Gent-Brussel.
Opgericht ten tijde van het aanleggen van calseydeweg.

Livinus Van Der Cruyssen „In den Gouden Appel"

Aan de calseyweg Gent-Brussel, een half kwartier van de kerk, en aan den pontweg Gavere-Lokeren.
Opgericht ten tijde van het aanleggen van calseydeweg.

Joannes Goublomme z.n.

Een half uur Z-O de Kerk aan Calseyweg Gent-Brussel.
Opgericht tijdens het maken van de steenweg. Is pachter van den heer chevalier van Lovendegem.

Joannes Van Imschoot z.n.

Aan de plaats, aan het kerkhof.
Brandewijnhuis, zonder uitdrukkelijke toelating doch schenkt van alle tijden.

Peeter Klinckspoor z.n.
Over de nieuwe coupure ofte Schelde, een kwartier O. de kerk.
Is beginnen schenken 6 à 7 jaar, zonder toelating.

MELSEN

Pieter Dhossche z.n.
Tegen het kerkhof.
Sinds weinige opgericht, toelating niet bekend.

Joannes Steurbaut z.n.
Op de weg Gavere-Gent 20 roeden van de kerk.
Opgericht sinds 20 jaar met „consent tot wederroepens"

Peeter Vanderschueren z.n.
Op de weg Gavere-Gent, 100 roeden van de kerk.
Sinds immemoriale tijden.

MOORTSELE

Weduwe Joannes De Bruycker „In St. Amand"
Neven kleinen Geraardsbergsen heirweg.
Sinds immemoriale tijden, met toelating van de heer.

Livinus Schepens „In Charleroy"
Aan de plaats.
Sinds immemoriale tijden.

Jan Baptista Van Der Haegen „In Het Vosken"
Omtrent de plaats aan den kleinen Geraardsbergse heirweg.
Sinds immemoriale tijden.

Joannes Meganck „In den Haene"
Omtrent de plaats aan de Geraardsbergse heirweg en pontweg Gavere-Wetteren.
Sinds immemoriale tijden.

Francies Verkruyssen „In de Vier Linden"
Aan de voetweg Gent-Geraardsbergen.
Sinds 13 jaar, met toelating van de heer.

MUNTE

Pieter Verbeken z.n.
Westwaerts aan het kerkhof.
Herberg van oude tijden.

Joos De Waegeneere z.n.

Niet ver van de kerk over de straat, dichter achter de voorgaande.
Herberg van oude tijden.

Peeter Van Hecke z.n.

Aan de straat Bottelare-Scheldewindeke omtrent 50 roeden N. de kerk.
Herberg van oude tijden.

Philibert Dick „Sneypeird"

Op muntesinck dicht de gentse voetweg, omtrent een kwartier en half N. de kerk.
Opgericht omtrent 40 jaar met toelating van de heer.

Peeter Schepens z.n.

Aan de grote baan Gent-Oudenaarde omtrent een kwartier W. de kerk.
Omtrent 30 jaar, met toelating van de heer.

Peeter De Bruyne z.n.

Aan de grote baan Gent-Oudenaarde omtrent een kwartier W. de kerk.
Op 6.3.1767 met toelating van de heer.

OOSTERZELE

Adriaan De Roo „In den Witten Leeuw"

Op de plaats O. de kerk.
Is herberg van alle gedenken met toelating.

Constantinus Dhondt „In het Wit Peird"

Rechtover voorgaande.
Is herberge van alle gedenken met toelating.

Francies Gillis z.n.

Op de plaats.
Sinds 12 à 13 jaar met toelating.

Weduwe van Pieter Vandevelde „Het Rood Hecken"

Op de dries, 100 roeden N. de kerk.
Sinds 60 jaar met toelating.

Jan Baptist Vander haegen „Het Sertijn"

Op de grote baan Gent-Geraardsbergen.
Is het wethuys en posterij, is herberg van alle gedenken, met toelating.

Judocus De Mulder „In Het Lammeken"
Omtrent een kwartier van de kerk op de grote baan Gent-Geraardsbergen.
Kreeg bij sententie van de raad van Vlaanderen d.d. 18.9.1778 verbod nog herberg te houden.

Christiaen Bayens „Het Schaek"
Op de grote baan Gent-Geraardsbergen.
Vroeger de posterij. Herberg van alle gedenken, met toelating.

Joannes Van Nuffel „Den Steenput"
50 roeden van voorgaande op grote baan.
Sedert 50 jaar, met toelating.

Judocus Vandermeulen z.n.
Op de heystraat, omtrent een half uur O. de kerk.
Sinds 60 jaar, met toelating.

Lieven Verstuyft „De Reyger"
Op de driesstraat, omtrent een half uur O. de kerk.
Sinds 50 jaar, met toelating.

Joannes De Mulder z.n.
Op de heystraat, omtrent een half uur O. de kerk.
Sinds enige jaren opgericht zonder toelating.

Pieter Foucquet z.n.
Op de veldstraat, omtrent 3 kwartier O. de kerk.
Sinds 8 à 10 jaar zonder toelating.

Jacobus Cromphout z.n.
Op gehucht Scheurbroeck omtrent 300 roeden O. de kerk.
Opgericht zonder toelating sinds 3 à 4 jaar, wordt verzocht niet meer te schenken.

Peeter De Wettijnck z.n.
In de veldstraat, omtrent een half uur O. de kerk.
Zonder toelating 2 à 3 jaar, wordt verzocht niet meer te schenken.

SCHELDERODE

Louis Huys, vroeger z.n.
Lieven Vanderschueren
Op de plaats bij de kerk.
Van alle gedenken.

Lieven Francq z.n.
Op de plaats bij de kerk.
Van alle gedenken.

Lieven Rombaut z.n.
Omtrent 40 roeden Z. de kerk.
Met toelating van vrouw Marquise de Rodes d.d. 18.2.1773.

Peeter Vandenbroucke z.n.
Omtrent 60 roeden Z. de kerk.
Sinds 25 jaar.

Peeter Goemaes z.n.
Omtrent een kwartier Z. de kerk.
Sinds 37 à 38 jaar.

Paulinus Becue z.n.
Omtrent een kwartier Z. de kerk.
Sinds 1 jaar, zonder toelating en niettegenstaande verbod.

Weduwe Jan Bapt. De Smet z.n.
Op gehucht Mackegem omtrent 3 kwart. Z. de kerk.
Sinds 40 jaar.

Weduwe Jacobus De Can z.n.
Omtrent 75 roeden verder als voorgaande.
Sinds 30 jaar.

Constantinus De Vogelaere z.n.
Op Mackegem, omtrent 3 kwartier Z. de kerk.
Van alle gedenken.

SCHELDEWINDEKE

Jacobus Vandendriessche „In Den Pelgrim"
Op heirbaan Gent-Geraardsbergen.
Van alle tijden herberg geweest en wordt gerekend onder de beste klasse.

Judoca Poppe „In St. Hubrecht"
Op de plaats rechtover het wethuis.
Van oude tijden ; dient tot cipirage.

Weduwe P. Vermeieren „In St. Christoffel"
Naast voorgaande
Datum van oprichting en toelating niet bekend.

Joannes Pollet „In St. Eloy"
Op gehucht het Heet.
Sinds 18 jaar, met toelating van de heer. Behoort tot de derde klas (de slechtste klas).

Livinus Vermeulen „In Den Lindeboom"
Op het Heet.
Sinds 14 jaar, met toelating van de heer, derde klas.

Arnoldus Van Der Zijpen „De Schendevente"
Op den Hauw, aan heirweg Gent-Oudenaarde.
Sinds 10 jaar, met toelating van de heer ; derde klas. Brandewijnkot.

Paulus De Noyette „In de Vier Appels"
Op het Heet.
Oprichting onbekend. Beste Klas.

Jan Baptista Dhelt z.n.
Aan de heirbaan Oudenaarde-Dendermonde.
Oprichting onbekend. Middelbare Klas.

Laureyns De Scheppere „Het Kerken"
Aan heirbaan Ronse-Gent.
Meer dan 100 jaar. Toelating niet bekend.

Livinus De Konink „Het Koningshof"
Aan heirbaan Oudenaarde-Dendermonde.
Met toelating van de heer, sinds 20 jaar ; derde klas.

Lieven Kesteleyn „Den Biesen Hul"
Ligging niet aangeduid.
Opgericht zonder toelating sinds enige jaren. Slechtste klas.

Jan De Winne, bijgenaamd z.n.
Jan Coupere
Ligging niet aangeduid.
Opgericht zonder toelating sinds enige jaren. Slechtste klas.

Nota : door particuliere klachten is men op het Steen te Aalst geïnformeerd dat de meier Martinus van Poucke herberg houdt en dat aldaar halve nachten wordt gedronken en geschonken ; dat hij als meier op het sluitingsuur moet letten en de anderen aanklaagt en zijn eigen huis bevrijdt. De wethouders hebben deze meier niet opgegeven doch waarschijnlijk is de herberg onder een andere naam medegedeeld.

VLIERZELE

Wed. Judocus Van Aelbrouck „Schepenhuis"
Bij de kerk.
Sinds 40 jaar.

Joannes De Meyer z.n.
Bij de kerk.
Sinds 35 jaar.

Joseph De Wandel „St. Flederick"
Bij de kerk.
Van oude tijden.

Joannes Hams „St. Eloy"
Een kwartier van de kerk.
In 1739, met toelating van de heer.

Joannes De Windt „Den Brie"
Ligging niet aangegeven.
Oprichting niet aangegeven.

Pieter Dhoij „De Bonte Craye"
Ligging niet aangegeven.
Sinds 4 jaar, met toelating van de heer.

Joseph Coudron z.n.
Ligging niet aangegeven.
Sinds 6 jaar.

Joannes Vander Eecken z.n.
Te Moorlegem.
Oprichting is niet aangegeven. Is brandewijnhuis.

Bavo Lippeveldts z.n.
Tegen Bavegem.
Sinds 4 jaar.

OVERZICHTELIJKE TABEL

Gemeente	*Aantal herbergen in 1779*	*Aantal uithangborden*
Balegem	15	6
Bavegem	8	1
Beerlegem	1	—
Bottelare	7	6
Gentbrugge	3 (onvolledig)	—
Gontrode	4	1
Gijzenzele	3	1
Landskouter	5	2
Letterhoutem	4	—
Melle	13	10
Melsen	3	—
Moortsele	5	5
Munte	6	1
Oosterzele	14	8
Schelderode	9	—
Scheldewindeke	12	10
Vlierzele	9	5
Totaal	121	56

In herbergnamen en uithangborden komt de volksgeest spontaan tot uiting. In deze namen herkennen wij dikwijls wat de belangstelling van de herbergier of van zijn bezoekers in beslag neemt ; wat in hun leven een min of meer belangrijke rol speelt. Zo vinden wij b.v. de namen van de heiligen waarnaar de volksdevotie zich richtte terug op de uithangborden. Onze lijst vermeldt er elf. Ook de namen van gezagsdragers of hun symbolen worden gebruikt, van deze categorie treffen wij er zes aan. Andere namen zijn ingegeven door plaatselijke bijzonderheden in de nabijheid van de herberg (zeven). Veruit de meeste herbergen dragen de naam van planten of dieren die hetzij van grote betekenis waren, hetzij in de volksverbeelding een bijzondere plaats innamen (tweeëntwintig). Zaaknamen, ontleend aan bepaalde beroepen of werktuigen komen minder voor (vier), terwijl slechts één herberg de naam van een stad draagt.

1. *Namen van heiligen :*

te Balegem : St. Marten, St. Sebastiaan,
te Bottelare : Ste Anna,
te Landskouter : St. Agatha,
te Melle : In St. Huybrecht,
te Moortsele : In St. Amand,
te Scheldewindeke : In St. Hubrecht, In St. Christoffel, In St. Eloy,
te Vlierzele : St. Flederick, St. Eloy,
Eveneens religieus van inslag :
In Hemelrijk (Bottelare).

2. *Namen van gezagsdragers of hun symbool :*

te Balegem : De Fransche Croone, Dubbelen Arent,
te Bottelare : In het Wapen van de Marquis de Rodes,
te Melle : In het Bourgoens Cruys, In den Marquis de Rodes,
te Scheldewindeke : Het Koningshof.

3. *Plaatselijke bijzonderheden als herbergnaam :*

te Balegem : Het Sluyseken,
te Melle : In het Huys van de Barrière,
te Oosterzele : Den Steenput, Het Rood Hecken,
te Scheldewindeke : In den Pelgrim (= pilorijn = schandpaal),
te Vlierzele : Schepenhuis,
te Landskouter : Het Kruysken.

4. *Herbergen met diernamen :*

te Balegem : Den Haesewind (ook : Het goed leven),
te Gontrode : De Pauwinne,
te Gijzenzele : De Craye,
te Melle : De drij Snoeken, In de Swaene, In den Hert,
te Moortsele : In het Vosken, In den Haene,
te Oosterzele : In den Witte Leeuw, In het Wit Peird, In het Lammeken, De Reyger,
te Vlierzele : De Bonte Craye.

5. *Namen uit de Plantenwereld :*

te Bavegem : Den groenen Spriet,
te Bottelare : In den Groenen Bogaert,
te Melle : De Dikke Linde, In de Roose, In den Gouden Appel,
te Moortsele : In de Vier Linden,
te Scheldewindeke : In den Lindeboom, In de Vier Appels, Den Biesen Hul.

6. *Zaaknamen als herbergnaam :*

te Bottelare : In het Sweird, In de Traweele,
te Munte : Sneypeird, (1)
te Oosterzele : Het sertijn, Het Schaek,
te Scheldewindeke : Het Kerken, De Schendevente, (2)
te Vlierzele : Den Brie.

7. *Stadsnaam :*

te Moortsele : In Charleroy.

J. DE COCKER
Melsen

(1) Sneypeird = snijpaard : werktuig waarmee tabak, stro enz. gesneden werd.
(2) Schendevente = persoon die de vente (verkoop, markt) schendt, door onder de prijs te verkopen.

Het Pretorium de Bottele

In de loop van de 14de eeuw stond op de wijk Walzegem in het zuid-oosten van Balegem, langs de huidige Boerestraat de belangrijke heerlijkheid Bottele, door de eeuwen heen een geliefkoosde verblijfplaats voor de heren van die naam.

In 1352 treffen wij Lisbette van Bottele aan wiens naam aan het goed gegeven of ontleend werd. Later waren de heren Bette lange tijd de bezitters van de heerlijkheid. Hoe zij die verwierven blijft nog steeds een vraagteken. Als laatste van het geslacht kennen wij Isabel Bette, eredame van prinses Anna van Lotharingen. Zij erfde het goed van haar broer Jeronimus Bette, die ongehuwd op het kasteel was gestorven. Door het huwelijk van Isabel Bette met Ludov de Rodoan, heer en ridder van Doncourt en van Beerlegem, tevens kamerheer in dienst van dezelfde prinses, kwam het kasteel aan het geslacht Rodoan ([1]) ([2]).

Vermeldenswaard is de tweede zoon uit dat huwelijk, Karel Philips de Rodoan, geboren te Beerlegem in 1552. Na zijn lagere studies te Verdun studeerde hij filosofie te Leuven en behaalde in 1574 de graad van licenciaat in de rechten. Werd op 4-2-1574 gegradueerd adellijk kanunnik van Sint-Baafs te Gent ; in 1590 deken van het Sint Baafs-kapittel. Hij werd op 8-10-1600 te Aalst tot bisschop van Middelburg gewijd en twee jaar later door de aartshertogen tot bisschop van Brugge benoemd (16-7-1602), bevestigd door de Paus op 26-5-1603. Hij overleed in de abdij van Eename op 7-7-1616 ([3]).

Zijn broer, Philips de Rodoan, heer van Beerlegem, in 1580 gehuwd met Maximiliana van Bourgondië liet op zijn beurt de heerlijkheid na aan zijn zoon Karel Christiaan de Rodoan die in 1617 gehuwd was met Alardine van Herzele, Barones van Fontaine d'Evegem. Bij de dood van Karel Christiaan in 1637 werd Jan Baptist de Rodoan ridder en heer van Biers Wolfshagen de erfgenaam van zijn oom. Jan Baptist werd opgevolgd door zijn zoon Karel Filips wiens weduwe, Florence de Poive, het goed op 4-2-1662 aan d'Hane, heer van Heusden, verkocht ([4]).

Dezes zoon, Jeroen Sebastiaan d'Hane, heer van Bersé, werd heer van Bottele, was bovendien baljuw van het leenhof van Vlaanderen. Hij werd opgevolgd door zijn zoon Sebastiaan Willem, schepen van gedele te Gent van 1692 tot 1696, die huwde met Maria Francisca d'Hanins, die op het kasteel te Bottele overleed op 30-7-1735.

De laatste heer was Joost Sebastiaan d'Hane, geboren op 15-9-1713, hij stierf ongehuwd op 5-1-1771 ([1]).

HET EINDE VAN DE HEERLIJKHEID

Na de dood van de laatste heer in 1771 volgde een tijdspanne van achttien jaar vooraleer tot de verkoop werd overgegaan. De aankondiging vonden wij in „De Gazette van Gent" van 28 mei en 18 juni 1789. De verkoop ging door op 25 juni om 2 uur in de herberg van Meyer Stevens. Notaris Wallez, procureur van gedele, Vierdamstraat, nabij het Drongenhof bij Gent, leidde de transaktie.

Het goed werd in drie loten verkocht :

Lot 1 : Kasteel met binnenplaats, stallen, enz.
Grootte : 7 dagwand 38 roeden.

Lot 2 : een partij grond met hofstede, omwald.
Grootte : 2 dagwand 90 roeden.

Lot 3 : een partij grond met bossen en een mooie engelse hof.
Grootte : 9 dagwand 69 roeden.

De periode na de verkoop luidde het verval van de heerlijkheid in. Wie het in 1789 kocht is niet gekend. Alleszins brachten de nieuwe eigenaars grondige veranderingen aan.

Volgens kadastrale gegevens uit 1840 is Haegen Ivandes uit Gent de eigenaar, en in hetzelfde jaar staat in de Atlas der Buurtwegen Baron d'Eesbeek Armand vermeld ([6]). Deze gegevens laten vermoeden dat in genoemd jaar het goed verkocht werd.

De volgende eigenares is gravin de Goldstein Victoire Alexandrienne, die te Brussel woonde ([7]) (zie ook De Potter en Broeckaert). Tot hiertoe was het goed in handen van één eigenaar. Op het einde van de 19de eeuw komt echter de versnippering. De heer Feliers Emiel, woonachtig te Hundelgem kocht het deel waarop het kasteel stond ([8]). Daarop ging het over op de heer Van Couwenberge die het in 1920 van zijn oom kocht en het nog steeds bezit. Heden is het goed in 18 percelen verkaveld.

DE EVOLUTIE VAN HET GRONDPLAN

Om de ontwikkeling van het goed na te gaan kunnen wij op volgende dokumenten steunen :

1. De tekening van SANDERUS ([9]).
   Dit basisstuk geeft het kasteel zeer goed in bijzonderheden weer zonder evenwel uiterst nauwkeurige verhoudingen, zie afb. blz. 42.

2. De kaart van FERRARIS ([10])
   geeft de toestand weer omstreeks 1771, d.i. bij de dood van de laatste heer Joost Sebastiaan d'Hane. Een vergelijking met Sanderus toont dat het grondplan geen grote wijzigingen heeft ondergaan. Alleen schijnt een gedeelte van de bijgebouwen verdwenen te zijn. Deze gegevens moeten dus ongeveer met de toestand bij de verkoop in 1789 overeenstemmen. Van de daaropvolgende halve eeuw zijn geen gegevens voorhanden. Nochtans weten wij dat in die periode het kasteel werd gesloopt.

3. De atlas der Buurtwegen 1840 ([6]).
   De 8ste kaart van deze atlas geeft ons zeer nauwkeurige gegevens ; op schaal getekend is ze te vergelijken met de volgende. De percelen komen overeen met de vroegere toestand, op dit verschil na, dat het geheel een landelijk uitzicht vertoont. De kaart is verder onvolledig, daar ze geen enkel gebouw vermeldt, in tegenstelling met Ferraris en Pop. Gelukkig vinden wij er de spoorlijn op afgebeeld (later bijgetekend), waardoor men het goed in het huidige landschap kan situeren.

4. De POP atlas, 1860 ([7]).
   Hier vindt men de toestand uit de tweede helft van de 19de eeuw terug, zodat een vergelijking met de andere bronnen mogelijk is.

5. Het huidige grondplan van de gemeente, 1970 ([11]).
   De vijvers en waterzieke gronden werden bos. De boomgaarden werden uitgekapt en als landbouwgrond in gebruik genomen. De vroegere poort met enkele stallen werd tot een hoeve van 7de klasse omgebouwd, terwijl een deel van de wal gedempt en als verbindingsweg gebruikt werd. Later werd de spoorlijn Gent-Zottegem aangelegd doorheen het goed. De hoeve die in 1900 volledig uitbrandde werd tenslotte de tegenwoordige woning van de heer R. Van Couwenberge.

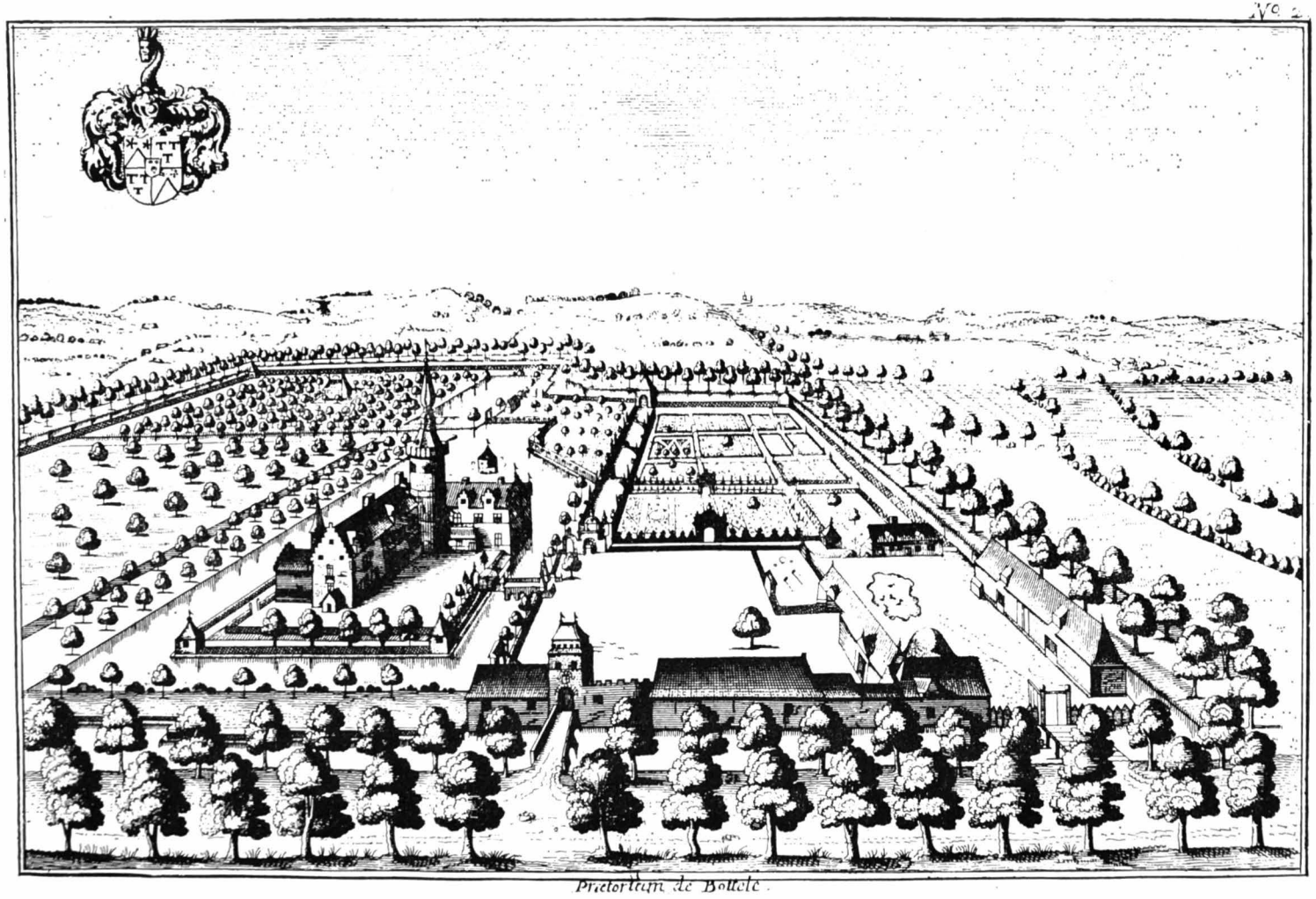

Pretorium de Bottele naar Sanderus' Verheerlijkt Vlaanderen
(heruitgave 1968 Familia et Patria, Handzame)

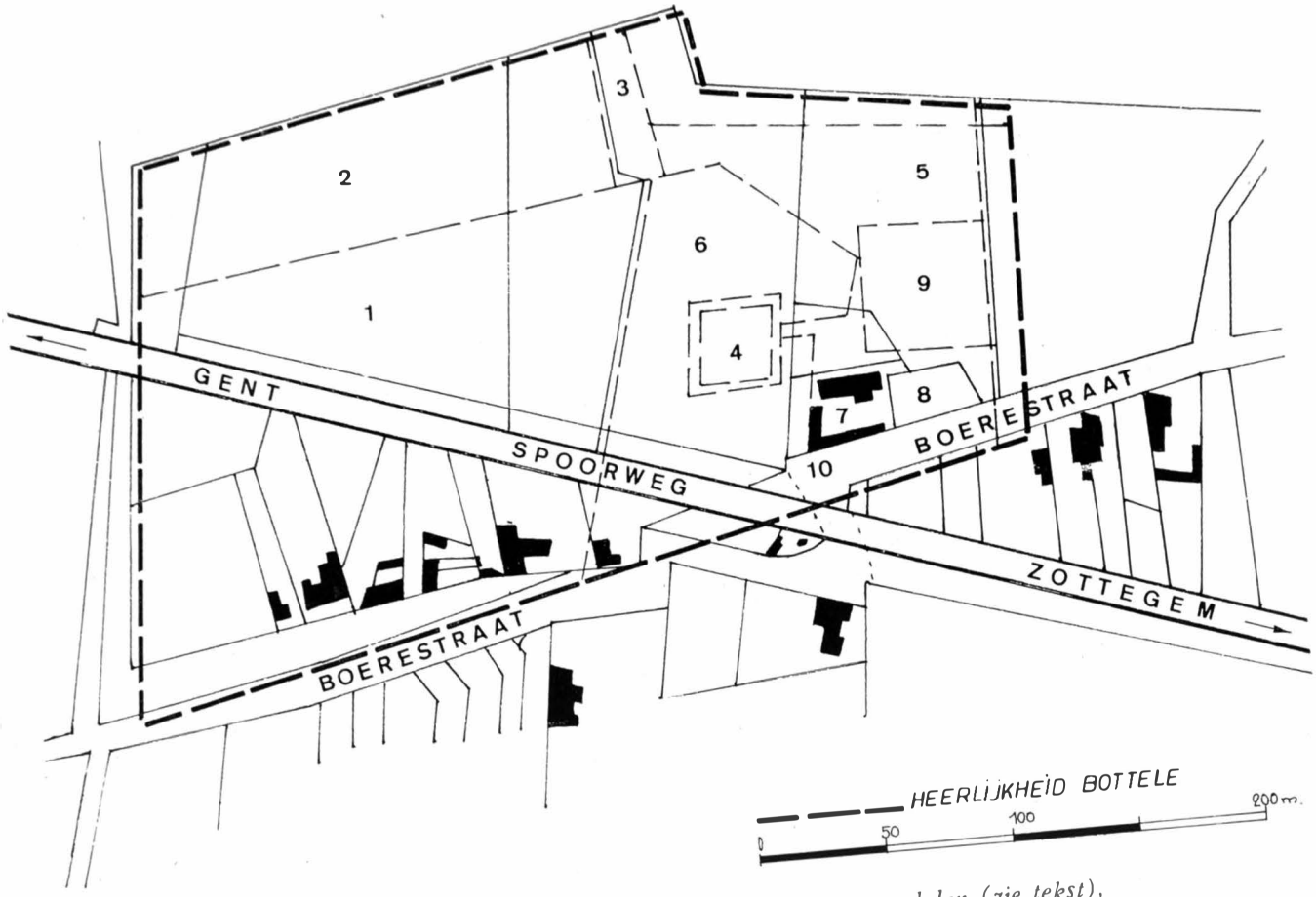

Het Pretorium de Bottele, gesitueerd in het huidig grondplan (zie tekst), de volle lijnen geven de tegenwoordige verkaveling

Meteen is de vroegere heerlijkheid voorgoed van de kaart weggeveegd en kunnen wij nog nauwelijks enkele lijnen terugvinden.

Met de bijbehorende schets (blz. 43) is getracht de heerlijkheid in het huidige landschap te situeren, naar het kadastrale plan van 1970, waarin de omlijning van het goed in 1860, volgens Pop atlas.

Nr.	*SANDERUS*	*1840*	*1860*	*1970*
1.	boomgaard	landbouwgrond	landbouwgrond	versnipperde eigendommen
2.	boomgaard	bos	bos	landbouwgrond
3.	vijver	bos	bos	landbouwgrond
4.	omwalling en voorplein van het kasteel	bestemming ontbreekt op legger	boomgaard	bos
5.	siertuin	idem	boomgaard	bos + boomgaard
6.	vijver	idem	bos	bos
7.	inrijpoort + stallen	idem	hoeve	woning
8.	hoeve	idem	weide	woning
9.	binnenplaats, hoeve	idem	tuin	+ boomgaard boomgaard
10.	wal	idem	uitbatingsweg	straat

LUCIEN DE SMET
Aalter

(1) De Potter en Broeckaert. De Gemeente Balegem.
(2) Sanderus : Bottele V H 27460 vol. II blz. 505 Kon. Bibl. Brussel.
(3) Biographie nat. Belge. XIX. Onder : Karel Philips de Rodoan.
(4) Notar. acte. Archief van de Raad van Vlaanderen.
(5) De Gazette van Gent 1789. 1668-1850 J861 Bibli. Rijksuniv. Gent.
(6) Atlas der buurtwegen 1840. Gemeentearchief Balegem.
(7) Pop atlas Balegem. Kon. Bibl. Brussel.
(8) Juiste data ontbreken hier, daar de koopaktes of andere aanwijzingen niet meer te vinden zijn.
(9) Sanderus : Bottele V H 27460 vol II blz. 508 Kon. Bibl. Brussel.
(10) Ferraris Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, Oordegem.
(11) Grondplan der gemeente Balegem. Gemeentehuis Balegem.

De "Aermenhuyzen" te Melle

De 19e eeuw was gekenmerkt als een periode waarin grote armoede heerste in onze gewesten. Werkloosheid, mislukte oogsten en epidemies van cholera teisterden het land. De bedelarij en landloperij vierde hoogtij.

Sommige gemeentebesturen stelden alles in het werk om aan deze toestand te verhelpen voor zover de financiële middelen het toelieten.

Het moeilijkste probleem vormden de zieke en gebrekkige ouden van dagen die niet meer konden werken en geen onderkomen vonden.

In Melle was de toestand niet beter dan elders zoals blijkt uit verschillende verslagen van de gemeenteraad.

In 1834 deed Francies De Beir, ontvanger van het Armbestuur, een voorstel voor het bouwen van huizen voor de armen. Hij werd hierin, om financiële redenen, noch door het Armbestuur noch door de gemeenteraad gevolgd.

In het verslag van de zitting van de gemeenteraad van 25.1.1834, leest men hieromtrent het volgende :

„De leden van den Gemeente-raed der Gemeente van Melle bijeengeroepen om te delibreren op de requeste gedaen door Sieur De Beir, ontfanger van het Arm-bestuer deezer Gemeente, zijn met meerderheyd van stemmen van advies dat de propositie van het Armbestuur gedaen niet aenveirdelijk is om :

ten eersten dat de geldmiddelen onvoldoende zijn om een behoorlijk woonhuys te bouwen het welk zoude konnen dienen tot de bestemming in dito propositie gemeld

2° dat den raed voordeeliger vind van zoo haest het geval zig opdoet een woonhuys voor d'arme te koopen staende het bouwen altijd schaedelijk is.

3° dat dit advies overeenkomt met hetgonne van de meerderheyd der leden van het Arm-bestuer.

4° wat betreft het geremboursseert geld aan den armen hetzeker behoort zoo haest mogelijk geplaetst te worden en den grond gekogt. Volgens de voornoemde requeste is maer conditionneelijk gekogt geweest voor zoo veel de zaek zoude plaets gehad hebben. Aldus gedelibreert in zitting van den 25e january 1834.

Geteekent : J.F. De Backer, P. Minoodt, P. De Bal, E. Bekaert, J.F. Annecour, C. De Wilde, D. Van Wymelbeke, Ch. Nevejans."

Geen enkel dokument licht ons verder in over het verloop van deze aangelegenheid tot op 19 november 1842, de gemeenteraad opnieuw vergadert op voorstel van het Armbestuur.

Deze maal was het om de autorisatie te bekomen voor de aankoop van een huis voor de armen.

De verwerving van dit huis moest geschieden door een verwisseling van gronden toebehorende aan de gemeente mits het afstaan van de helft van een rente en een opleg aan de eigenares een zekere Juffrouw De Bleker :

„Juffrouw De Bleker is akkoord in „mangeling" te geven : een huys, stede en erve met de stallingen en voordere batimenten, gestaen ende gelegen te Melle bij de Kerk, paelende oost den ouden herweg, zuyd madame Vervaet, west sieur Constantin De Wilde broeders en zuster, ende noord de gemelde Joffrouw De Bleker met het oeverig haerer hofstede scheydende op de rechte linie, met den zuyd gevel van het aenpaelende huys bewoond bij Napoleon Suys, groot over dit gecedeert perceel tot seven aren drijentwintig centiaren, deel van nr. 101 en van nr. 102 sectie C van het plan kadastral."

Hiervoor geeft de gemeente in ruil :

1. een partij land en meers groot 1 ha 23 a 40 ca gelegen in de Melhoek te Heusden
2. de helft ener eeuwige en erfelijke rente van 1587 F 30 ct. ten laste van Augustinus Goethals te Wetteren
3. een opleg van het Armbestuur van 900 F.

In dezelfde deliberatie staat verder nog :

„den raed rekent van eenen anderen kant dat het armbestuur met het verkrijgen van het voorzegde huys in erve jaerlijks zal profiteren : 1° zoveel van alsnu betaelt voor huyshuure van een ander armhuys, staende men tot placeren der oude armen genoegzaeme plaets zal hebben in een deel der stallingen mits de noodige veranderingen waer door men schoone woonsten zal hebben F. 150,— 2° dat het armbestuur het lokaal zal bezorgen aen de meesteressen der kant en meyskensschool waer voor zij aen de armen jaerlijks ten leegsten genomen konnen vergoeden tot F. 100,— 3° van het overig der stallingen en schueren kan men vinden een lokaal voor zondagschool of gemeenteschool, waerdoor den armen insgelijks kan bevoordeeligt worden met een som van F. 50,—. Total F. 300,—."

Uit de 1° kan afgeleid worden dat het Armbestuur in 1842 reeds een woning in huur bezat voor het onderbrengen van de oude behoeftigen.

In het bevolkingsregister van 1846 tot 1870 wordt inderdaad een „Aermhuis" vermeld op de Grooten Dries nr. 295 (boekdeel 2 blz. 79).

De kant- en meisjesschool nemen hun intrek in de vroegere woning van Juffrouw De Bleker maar we konden geen enkele aanduiding vinden of er ooit behoeftigen werden opgenomen.

Het idee voor het bouwen van een armenhuis was echter niet vergeten. Op 3.11.1859 overleed in Melle de heer Joseph D'hondt, grondeigenaar en gewezen consul van België te Barcelona.

In zijn nalatenschap was een gift van 15.000 F. toegewezen aan het Armbestuur.

De financiële toestand van het Armbestuur of Bureel voor Weldadigheid zoals het voortaan genoemd werd was aanzienlijk verbeterd.

Op 7.4.1866 geeft de gemeenteraad een gunstig advies voor het aankopen van een partij land op de Kleinen Elsdriesch, sectie C, deel van nr. 163 b, groot 27 a 19 ca „ten einde daer op te stichten een Godshuis voor oude en gebrekelijke behoeftige mans en vrouwpersoonen".

De behoeftige bewoners van het gehuurde „aermhuis" op de Grooten Driesch werden overgebracht naar de nieuwe bouw in de Schauwegemstraat.

Toen op 19 maart 1877 de zusters van het H. Hart het nieuwe klooster in de Kloosterstraat betrokken, werden er geen zieke of gebrekkige behoeftigen meer opgenomen in het „Armenhuis". Dit was in 1880 reeds verpacht aan een zekere Philippe Mailly, dienstknecht, en zijn echtgenote Schepens Clemence. Ze bleven er wonen tot aan de dood van Philippe Mailly in 1908. Van dan af werd het gebouw, in feite een tweewoonst, verhuurd aan arme families, die steun genoten van de C.O.O.

Het huis verkeert heden in een vervallen toestand en werd tot krotwoning verklaard zodanig dat men mag verwachten dat het in een nabije toekomst zal worden afgebroken.

A. DE BAETS
Melle

De zonen van Jacob Van Artevelde Hoofdman van Gent

FILIPS, RUWAARD VAN VLAANDEREN ?

Er is over het bewogen leven, het zevenjarig beleid en de dood van Jacob van Artevelde, hoofdman van Gent van 1338 tot in 1345, en vriend en partijganger van Edward III, koning van Engeland, reeds heel wat geschreven, geredetwist en verklaard. Men is er toch in geslaagd zich over Jacob een min of meer trouw beeld te vormen.

Over Jacobs kinderen en inzonderheid over zijn drie zonen is de literatuur eerder schaars en weinig verhelderend. In deze korte bijdrage pogen we thans over deze zonen een en ander mede te delen en te verduidelijken.

Hier kan vooraf echter de vraag worden opgeworpen : speelden Jacobs zonen een rol tijdens het politiek beleid van hun vader ?

Op het ogenblik dat Jacob werd vermoord op 17 juli 1345 waren zijn zonen Jan, Jacob en Filips respectievelijk ongeveer 22, 20 en 5 jaar oud. Jan was in 1344 met Kerste van Steenland, jonkvrouwe van Drongen, getrouwd, Jacob bleef ongehuwd en Filips zou eerst veel later, in 1375, in het huwelijk treden met Lente of Yolande Van den Brouke ([1]). En ziedaar alles, maar alles wat over de zonen van Jacob uit de bronnen is te halen tot voor 15 juli 1345.

Waar waren echter Jan en Jacob op het ogenblik dat Jacob, hun vader, werd neergeslagen in zijn paardestal ?

De historicus, Hans Van Werveke, is van mening dat ze, na de moord, te Gent zijn gebleven en dat ze eerst naar Engeland uitweken kort voor de „Goede Dinsdag" op 13 januari 1349. Angstvallig vermijdt deze auteur iets mee te delen over de mogelijkheid dat ze bij de moordpartij te Gent tegenwoordig waren ([2]). N. De Pauw, de biograaf van Jacob van Artevelde, noteert dat ze in Engeland door de koning werden ontvangen en eerst naar Vlaanderen terugkeerden in 1347 ([3]). Spijtig echter dat beide historici hun stelling met geen enkele bron verantwoorden.

Lucas, een derde historicus, doorgaans zeer goed ingelicht over Jacob van Artevelde, zegt met geen woord iets over Jacobs zonen Jan en Jacob ([4]).

Nu is het niet uitgesloten dat Jacob en Jan getuigen waren van de moord gepleegd op hun vader. Naar Villani ([5]) noteert werden bij de slachting ook een broer van Jacob, waarschijnlijk Frans van Artevelde, en een neef van de hoofdman om het leven gebracht. Het is dus mogelijk dat ook Jacobs zonen het dramatisch gebeuren mede beleefden.

Ook het feit dat ze uitweken naar Engeland, zoals N. De Pauw beweert, is te overwegen.

In 1346 werden Willem Van Artevelde, Jacobs broer, Huge van Calcine, Willem Van Leeuwergem, Jan Faloyse, Jan de Bastaard, Jan de Brune, Pieter Van der Asselt e.a. verstokte partijgangers van de hoofdman als Vlaamse fugitieven door de Engelse koning op het eiland gesteund ([6]). Dit laat toe te vermoeden dat wellicht Jacob en Jan, zoals dit met zekerheid reeds met hun moeder het geval was ([7]), ook door de Engelse koning in bescherming werden genomen. Maar wij herhalen : dit is een vermoeden. Bewijzen bestaan er niet. Maar als het toegelaten is te vermoeden dat Jacobs zonen naar Engeland uitweken, dan is het waarschijnlijk dat ze niet in 1347 maar reeds in 1346 naar Gent terugkeerden. De moord op Van Artevelde werd te Gent gevolgd door een jacht op zijn rechtstreekse trouwe aanhangers. De aanwezigheid van Vlaamse fugitieven in Engeland laat daaromtrent geen twijfel over, van sommigen werd zelfs hun bezit geconfiskeerd ([8]).

Op 15 augustus, wellicht zelfs kort na de „Kwade Maandag", kreeg de Gentse weversdeken Geraard Denijs het beleid van de stad ([9]) dat Jacob zeven jaar lang had gevoerd, in handen. Op twee na, nl. Willem Van Vaernewyck en Joes Aper, werden de hoofdmannen vervangen. Gillis van Gavere, Jan de Scoutete en Jan van Meesine vervingen inderdaad Jacob van Artevelde, Gelnoet Van Lens en Pieter Van Coudenhove ([10]). Simoen Pa-

rijs werd deken van de kleine neringen in de plaats van Pieter Zoetaerd ([11])

De nieuwe bewindvoerders en diegenen die aanbleven en met de nieuwe leiders sympathiseerden kregen het voor mekaar dat Lodewijk van Male die zijn vader Lodewijk de Nevers, gesneuveld te Crecy, als graaf had opgevolgd, in Vlaanderen werd toegelaten om er zijn graafschap te beheren. De jonge graaf deed zijn blijde intrede in november 1346 ([12])) maar op dat ogenblik had Geraard Denijs, weliswaar nog deken van de wevers, reeds het beleid van de stad verloren ([13]).

Wat er precies gebeurd is te Gent op het einde van 1346 ([14]) is niet goed gekend. De hoofdmannen die kort na de breuk met van Artevelde waren aangesteld en, na de blijde intrede van graaf Lodewijk van Male waren blijven voort fungeren, verlieten hun post op 1 december 1346 ([15]). Het bestaan van hoofdmannen was een onwettelijkheid ([16]) en hun afschaffing zal wel van de graaf zijn uitgegaan. Ongeveer een maand later werden nieuwe aangesteld. Het waren Jan de Bastaard, Pieter Mabensone, Jan de Brune, Boudin van Laerne, Jacob van de Zompele ([17])). Het is mogelijk dat de gewezen deken van de kleine neringen, Symoen Parijs, die nu schepen van gedele was geworden in het schepenjaar 1346 toen ook werd gebannen ([18]). In elk geval had de aanwezigheid van de graaf te Gent een gespannen atmosfeer geschapen ([19]).

Een van de nieuwe hoofdmannen aangesteld op 29 december 1346 was Jan de Bastaard. Hij was een Arteveldist die als fugitief, na de moord op Jacob van Artevelde, samen met andere fugitieven op het eiland was terechtgekomen ([20]). Het is klaar dat einde december Geraard Denijs en de machthebbers van het ogenblik niet hebben kunnen verhinderen dat de gebannen of gevluchte Arteveldisten weer te Gent verschenen en mede aan de macht kwamen. En dat de fugitieven niet precies op 29 december weer in het land waren gekomen verklaart de aanstelling van Jan de Bastaard die zeker niet uit Engeland werd geroepen om te Gent hoofdman te worden. Jan de Bastaard was reeds vóór 29 december te Gent waar hij een van de ontvangers werd van de gelden „die der stede hulpe ghedaen (werden) ten groeten costen ende laste" ([21]). Het is dus niet uitgesloten dat Jacob en Jan van Artevelde reeds in 1346 te Gent waren teruggekeerd zoals Jan de Bastaard en wellicht nog anderen ([22]).

Wat er van zij, op het einde van 1346 waren er Arteveldisten te Gent, die het waarschijnlijk hebben beleefd hoe Denijs, de moordenaar van hun held Jacob, op zijn beurt werd vernederd. Op 13 februari 1347 had Geraard Denijs te Gent uitgediend.

Op die datum werd hij nu ook als deken van de wevers vervangen door de extremist Jan van de Velde ([23]). In de veronderstelling dat, zoals H. Van Werveke beweert, Jacob en Jan na de dood van hun vader te Gent bleven, dan weken ze echter niet uit kort voor de „Goede Dinsdag" op 13 januari 1349, datum waarop graaf Lodewijk van Male zijn rebelse stad Gent tot overgave dwong, maar meer dan een jaar later. Op 8 januari 1349 werden Willem van Artevelde, Jacobs broer, evenals Jan en Jacob, Jacobs zonen, en meer dan honderd andere Gentenaars als gijzelaars opgeëist en op de lijst geplaatst van de slachtoffers ([24]). De zonen van Jacob werden bovendien zwaar getaxeerd en moesten samen ook voor ongeveer een bedrag van 60 p.gr. het zoengeld restitueren destijds door de stad betaald over de moord door hun vader gepleegd op Volker Uten Rosen ([25]). In mei en juni 1350 waren beiden, Jan en Jacob, nog te Gent. Jan verscheen met zijn echtgenote op 27 mei 1350, op 15 mei met zijn neef Willem, zoon van Jan van Artevelde, voor de Gentse schepenen om zaken te regelen. Waarschijnlijk in juni-juli 1350 verscheen ook Jacob, Jacobs zoon, voor de Gentse schepenen ([26]), er kan dus bezwaarlijk sprake van zijn dat ze Gent verlieten kort vóór 13 januari 1349.

Uit een bescheid van 21 oktober 1360 verneemt men dat Jan en Jacob gebannen werden uit Gent „wegens meuten ende van ballinghen te sustinerne" ([27]).

Ze hebben dus, op welke wijze ook, de reactie tegen de anglofielen en de antigraafgezinden pogen te bestrijden. Het kostte ze echter 50 jaar ballingschap ([28]). Enkele maanden later, zeker op 12 september 1350, waren Jan en Jacob onder de bescherming van koning Edward III genomen op het eiland ([29]). Eerst op 21 oktober 1360 mochten ze beiden naar Vlaanderen terugkeren ([30]), waar te Gent het proces zou worden gemaakt van de reactie ([31]).

Op 10 augustus 1361 betaalde Jan de „bloedprijs" over de moord door hem gepleegd op de gewezen Gentse hoofdman Jan de Scoutete ([32]), die naar ons gevoel, niet vreemd is gebleven aan de moord op Jacob van Artevelde gepleegd. Jan van Artevelde overleed in 1365. Jacob, zijn broer, betaalde in 1368 de „bloedprijs" over de moord gepleegd op Lieven van Ackere. En hij zelf werd om het leven gebracht door Wouter de Mey in februari 1371 ([33]).

Noteren we nog dat Jan van Artevelde, na de dood van zijn moeder, Katelijne de Coster, zijn broer Filips en zijn zus Katelijne onder voogdij had genomen. De kinderen van Artevelde bleven in het bezit van „De vier huse gheel, met der erven daer

zij up staen, in den Paddenhouc" en „thuus staende up den Kalandeberch, daer Jacob, harlieder vader, huut verstarf" ([34]).

Weten we bepaald niet veel over Jacobs zonen Jan en Jacob, nog minder zijn we ingelicht omtrent zijn jongste zoon Filips, de knaap die later de rebelse rol door zijn vader gespeeld, zou overnemen.

Geboren op 18 juli 1340 ([35]) was Filips precies 5 jaar oud toen hij van zijn vader werd beroofd op 15 juli 1345. Hij was niet in de ouderlijke woning op het ogenblik dat zijn vader naar Sluis was vertrokken om er koning Edward III te ontmoeten. De kroniekschrijver „Le Bourgeois de Valenciennes" deelt mede dat Jacob met vrouw en kinderen, goud en zilver naar Sluis was afgereisd ([36]) maar het gegeven van de kroniekschrijver blijkt onjuist te zijn. De historici N. De Pauw ([37]) en H.J. Lucas ([38]) beweren dat Jacobs echtgenote, in opdracht van de stad, naar Engeland was afgereisd en nog niet in Vlaanderen was teruggekeerd toen haar man te Gent werd vermoord. Kervijn de Lettenhove ([39]) noteert „elle paraît être revenue avec Edouard III en Flandre et s'y trouvait lorsque l'attentat du Paddenhoek la condamna à un veuvage prématuré".

De stelling van N. De Pauw en J. Lucas lijkt de meest aannemelijke ofschoon er twijfel blijft bestaan.

Het is nu ondenkbaar dat de kleine Filips met zijn moeder was meegereisd naar Engeland. Waar was hij dan ? Was hij thuis bij zijn vader gebleven ? En was hij er nog toen zijn vader uit Sluis naar Gent was teruggekeerd ([40]) en er vermoord werd ? Of was de kleine bij familieleden, bij Jacobs zuster Margareta met wie Jacob blijkbaar goed opschoot en die hem eren bleef ook na zijn dood ([41]), of bij andere bloed- of aanverwanten ondergebracht ? In dit verband kan de kroniekschrijver van Valenciennes gelijk hebben als hij beweert dat toen Jacob naar Sluis was vertrokken, noch vrouw noch kinderen thuis werden gevonden ([42]). Maar dit alles zijn vragen en gissingen zonder meer.

En wat gebeurde er met de kleine Filips en zijn nog jonger zusje Katelijne, aangenomen, zoals H. Van Werveke ([43]) en N. De Pauw ([44]) laten vermoeden, dat Jacobs echtgenote na de moord op haar man, in Engeland was gebleven, waar ze asiel kreeg ? Zorgden Jan en Jacob, die volgens H. Van Werveke te Gent waren gebleven na 15 juli 1345, voor de kleinen ? Wij weten het niet. Ook niet wanneer precies Jacobs echtgenote naar Vlaanderen is weergekeerd. H. Van Werveke noteert „après un bref séjour" ([45]). In elk geval mag worden aange-

nomen dat ze reeds in 1346 te Gent was, zoals dit het geval was met Jan de Bastaard e.a. fugitieven. In 1348 werd ze door de reactionaire Gentse schepenen het zwaarst onder 250 personen getaxeerd ([46]). Op 24 juni 1349 eiste men van haar ook 60 p.gr. die haar man onrechtmatig voor zich had gehouden ([47]).

Uit een Engelse bron van 21 september 1350 blijkt dat Filips met zijn gebannen broers Jan en Jacob en zijn oom Jan de Coster, trouw aanhanger van Jacob van Artevelde en ijverig collaborateur, in Engeland, waar ze onlangs waren gearriveerd, door de koning in bescherming waren genomen ([48]). Van Katelijne, de moeder van de gebannenen, geen sprake. Ze was vóór 24 juni 1349 reeds hertrouwd met Zeger Bornaige ([49]).

Welk drama heeft zich hier onder de van Arteveldes afgespeeld ? Waarom houdt Katelijne de Coster haar zoontje van 10 jaar niet bij zich ? Waarom laat ze het gaan ? Welke motieven zetten de oudere broers Jan en Jacob aan hun onmondig broertje mee te slepen in ballingschap, ver weg van moeder en vaderland ? Betekende het tweede huwelijk van Katelijne een breuk met haar kinderen ? Op 5 oktober 1359 keerden Willem, Jacobs broer, op 21 oktober 1360 Jan en Jacob, Jacobs zonen, naar Gent terug ([50]). Over de toen 20-jarige Filips en zijn oom, Jan de Coster, nergens een woord in de teksten.

Twee jaar later stond Filips onder de voogdij van zijn oudste broer Jan tot 1365 ([51]) ; waarschijnlijk was hij hetzij met zijn oom Willem, hetzij met zijn broers naar Vlaanderen weergekeerd. Hoe de broeders van Artevelde tien jaar lang in Engeland geleefd hebben, gebeurlijk op kosten van de Engelse koning, is niet bekend. Even weinig is geweten over het beroep dat Jacobs zonen uitoefenden toen ze voorgoed weer in hun vaderland waren teruggekeerd. Geen bron laat toe te bepalen of ze tot een ambacht waren toegetreden of deel uitmaakten van een der drie leden van de stad ([52]). De gebroeders leefden waarschijnlijk van en teerden op de inkomsten van de goederen waarover ze beschikten en op bepaalde renten. Jan genoot in 1361 levenslang een rente van 300 p. Zijn broer Filips had in 1378 renten „in de Hoek" over de (vrijdag) markt ([53]). Jacob en Filips en ongetwijfeld ook Jan stonden trouwens te Gent aangetekend als zijnde „erfachtige lieden", als grondeigenaars die bezittingen hadden binnen en buiten de stad en o.m. huizen op de Kalanderberg, in de Paddenhoek, leen en ander goed — moeren, meersen — te Bornhem, te Sint-Martens-Leerne, te Assenede, te Zelzate ([54]) en elders.

Met hun bezit hebben de gebroeders alsmede hun zus Katelijne last gehad. Sommige goederen werden hun betwist, ander

goed moest teruggeschonken worden, in Bardonck kreeg Filips last van dijkbreuk op zijn eigendom ([55]). En de tienjarige verbanning in Engeland heeft zeker ook niet bijgedragen tot een secuur beheer van hun gronden en huizen.

Jan en Jacob hebben de politiek van hun vader verdedigd en hebben zijn aanhangers in de mate van het mogelijke gesteund. Hun hulpvaardigheid moesten ze trouwens bekopen met 50 jaar verbanning, die gelukkig op 10 jaar werd teruggebracht. Een stadsambt hebben beiden nooit bekleed, maar dat was wel het geval met hun broer Filips die meteen en nogal onverwacht in de Gentse politiek werd opgenomen.

In december 1381 werd hij opgeroepen om te fungeren met zes andere Gentenaars om te zitten „over 't verbeurde goet" van de vijanden van de stad ([56]). Op 24 januari 1382 werd hij met Sanders van Vaernewijck, Rase van den Voorde, Jan de Hert en Jan Herman tot hoofdman van Gent gekozen. In feite werd hij opperhoofdman met 16 knapen te zijner beschikking in tegenstelling met de andere hoofdmannen die er elk maar 6 telden ([57]). Op 12 oktober werden reeds twee hoofdmannen Jan de Hert en Jan Herman vervangen door Diederik Valke en Jan van den Houte ([58]). De andere hoofdmannen bleven aan.

Heeft Filips nog een andere titel dan die van hoofman gedragen ? In een brief van 20 oktober 1382 gericht tot de commissarissen van de Franse koning getuigde Filips van zichzelf „à la volonté de nous, regars de Flandre et de la ditte ville de Gand" en nog „expresséement contre la bonne ville de Gand, dont nous sommes regard". Hij tekende bovendien het stuk met „Phelippe d'Artevelde, regard de Flandres, et ses compagnons" ([59]). In deze brief verklaart Filips van zichzelf dat hij niet alleen ruwaard van Vlaanderen was maar ook ruwaard van Gent. In een variante van deze brief treft men echter deze titels van ruwaard niet aan ([60]). Welke brief is authentiek ?

Nu is het ook zonderling dat in de Gentse stadsrekeningen maar geen spoor is te ontdekken van Filips hetzij ruwaard van Gent of ruwaard van Vlaanderen. Men vindt er wel Filips aangeduid met zijn voornaam, met zijn volle naam en ook als hoofdman ([61]) maar geen zweem van een ruwaard die Filips heet. De klerken die de rekeningen noteerden werkten nochtans secuur. Ze vergaten niet Simon de Mirabello met naam en titel van ruwaard van Vlaanderen ([62]) op te tekenen ten tijde van Jacob van Artevelde en ze gaven tevens Frans Ackerman aan met wedde en titel van ruwaard, ambt dat hij, vóór Filips aan de macht kwam, uitoefende te Gent ([63]).

Ook in andere authentieke of betrouwbare stukken betreffende Filips is er nergens sprake van de ruwaard Filips van

Artevelde. In een akte van 14 augustus 1382 betreffende een vonnis van Gentse schepenen wordt er melding gemaakt van „Philippe van Artevelde" maar met geen woord van de ruwaard ([64]). In een belangrijke akte van 12 oktober 1382 staan vermeld „scepenen, hooftmanne, dekene ende raet van der stede van Ghend, rewaerde raet ende de groote raet van der stede van Brugghe, rewaerde, voocht, scepenen ende raet van der stede van Ypre, saluut" ([65]). Wel ruwaards van Brugge en Ieper maar geen sprake van de ruwaard van Gent of van Vlaanderen. In dit stuk staat Filips trouwens aangeduid onder de Gentse hoofdmannen zonder meer. Deze gegevens komen nog eens voor in een andere akte van 14 oktober ([66]).

Op 15 oktober tekent Filips een bescheid betreffende een vonnis door hem en twee ruwaarden van het Brugse leger als scheidsrechters geveld eenvoudig met „bij Philips" ([67]). En er is nog een vonnis waarin staat „te scepenen ende Philipse van Artevelde" ([68]). Ten slotte valt op te merken dat in de tekst betreffende de voorwaarden over onderhandelingen over een Vlaams-Engels verbond, tekst, die uitging van Filips en zijn aanhangers, wel ostentatief melding wordt gemaakt van de naam van Filips maar van niets meer ([69]).

Het is gewettigd de vraag te stellen : was Filips wel ruwaard van Gent en ruwaard van Vlaanderen, zoals hij zelf noteert ? Een kroniekschrijver deelt mede dat Filips de Franse koning, Charles VI, zou verzocht hebben de Vlaamse graaf te dwingen naar zijn graafschap terug te keren en indien de graaf mocht weigeren, een ridder naar Vlaanderen te sturen die het land zou beheren ([70]). Filips zou dus om een ruwaard verzocht hebben bij de Franse koning. Deze ruwaard heeft men in Vlaanderen nooit gezien.

Aangenomen dat Filips zich als ruwaard van Vlaanderen deed gelden, dan usurpeerde hij volkomen én de titel én de daaraan verbonden bevoegdheid en overschreed hij grenzen van onwettelijkheid waarvoor destijds zijn vader nog was teruggeschrokken. Simon de Mirabello, de ruwaard van Vlaanderen, waarachter Jacob van Artevelde en zijn aanhangers wettelijk schuil zochten voor hun handelingen was de graaf aanverwant, had reeds deel uitgemaakt van een grafelijke regentieraad en fungeerde zoals uit een paar gegevens mag blijken op voorwaarde dat zijn besluiten achteraf door de graaf zouden worden goedgekeurd ([71]). Niets van dit alles bij Filips.

Van bloed- of aanverwantschap met de graaf was geen sprake. Nooit was hij in dienst getreden van Lodewijk van Male en zijn titels van ridder ([72]) en hoofdman van Gent waren niet

van aard om aanspraken te doen gelden op het worden van ruwaard van Vlaanderen. Ten slotte was hij het die de graaf te Brugge, hals over kop op de vlucht had gejaagd, nadien had geweigerd met hem contacten op te nemen en gezworen had hem uit te schakelen.

Het toepassen van het cès van wette vanwege graaf en grafelijke ambtenaars na de inneming van Brugge door de Gentenaars heeft Filips met geen ruwaard van Vlaanderen kunnen overbruggen en dan heeft hij maar naar zichzelf alle macht toegetrokken. Het staat vast dat Filips scouteten deed aanstellen, ruwaarts en hoofdmannen, dat hij poorten en vesten deed afbreken, dat hij, volgens Froissart, rekenkamer hield en bijzondere belastingen hief op de Vlamingen en de wet deed veranderen. En hij was het die brieven wisselde met de commissarissen van de Franse koning betreffende staatsbelangen en die ongetwijfeld ook de voorwaarden bepaalde van de alliantieonderhandelingen met de Engelse koning ([73]).

De facto was Filips de ongekroonde ruwaard van Vlaanderen ([74]). Droeg Filips officieel de titel van hoofdman van Gent en is het niet uitgesloten dat hij zichzelf deed gelden als ruwaard van Vlaanderen na de vlucht van de graaf uit Brugge, dan kreeg Filips nog een andere aparte titel of beter nog een scheldnaam toegekend n.l. van „Lippin de Loddere" ([75]). Volgens N. De Pauw kan de term „loddere" betekenen : potsenmaker, vleier, slechte kerel, laakbaar personage, verdorven man ([76]). Fris meent dat men de term ook een betekenis van klerikale oorsprong kan geven en n.l. van „broeder van een verdachte sekte, van ketter, libertijn" ([77]). Wat is er van aan ? Wat weten wij over de liederlijke Filips ? Toen men te Gent eraan dacht Filips, als zoon van de wijze Jacob, voor de krakende militaire en economische Gentse wagen te spannen en men naar Filips op zoek was gegaan, werd hij gevonden „in een stove, ende zy brachten hem up Thoochuus" ([78]). Nu waren de Gentse stoven of badhuizen precies geen oorden van vrome bezinning, maar eerder van erotische esbattementen. Het kan dus zijn dat Filips toen gesteld was niet alleen op hygiëne maar ook op een gemakkelijk divertissement. Toen het graafgezinde Brugge door de Gentse malcontenten werd veroverd pakte Filips nogal glorieus uit met goede sier en gaf gracieuzelijk „aux dames et aux damoiselles de Gand disners, soupers, banquets, et si se donnait boin temps en amer par amours" zoals „die grave dat in sinen tijden gedaen hadden" ([79]). En daar de graven een nogal wuft leven leidden is het niet uitgesloten dat Filips ook in het troebel water van Lodewijk van Nevers en Lodewijk van Male ([80]) was terechtgekomen ([81]).

Als men ten slotte van Froissart verneemt dat Filips de nacht voor de slag van West-Rosebeke plaatsgreep een Gentse onrustige vriendin onder zijn tent te slapen hield ([82]), dan moet men zich toch afvragen of Filips soms niet wat buiten de band liep ? Laat ons echter niet te vroeg Filips veroordelen. Er waren te Gent eensdeels vrouwenstoven en mannenstoven en anderdeels gemengde badhuizen. Haalde men hem uit een mannenstove ? of uit een gemengde ? Dat Filips met getrouwde en ongetrouwde vrouwen samen aan rijke tafelen zat bewijst nog niet dat daarbij criminele tonelen zich voordeden en dat Filips zelf in uitspattingen werd verwikkeld. En ten slotte, wie was die Gentse vriendin van Filips te Rosebeke ? De vrouw van een nacht, een bijzit van Lippin, zoals Froissart suggereert, of eenvoudig Filips echtgenote ? Het gebeurde inderdaad meer dat vrouwen hun man mede vergezelden op tochten. Toen Jacob, Filips vader, in 1338 militair met zijn aanhangers naar Ieper trok werd hij door Katelijne vergezeld die trouwens in de stad Ieper een kostbare parel ten geschenke kreeg ([83]). En in het militaire kamp van Filips te West-Rosebeke waren er heel wat krijgers met „knaep, wijff ende kint, die sij met hem int heer hadden, (en) lieten sij after in hoir logijs ([84]). Ten slotte waren de zeden van de tijd zo dat edelman noch poorter zich schaamden in een concubine, in bastaarden ([85]). Voor dit alles verdiende Filips wel niet de scheldnaam van „loddere" want Vlaanderen zou dan wel niet anders dan uit lodders bestaan hebben.

Een kroniekschrijver uit Vlaanderen met name Olivier van Diksmude verhaalt dat Filips het leven had geleid van een lollard. De lollards waren leden van een godsdienstige sekte die o.m. tegen kerktucht en kerkceremoniën gekant waren ([86]). Filips, zo vervolgt Olivier, de kroniekschrijver, verzette zich echter tegen zijn electie, maar toen hij inzag dat het zo moest, wierp hij zijn frak of kleed af ([87]).

Het is mogelijk dat Filips lollard is geweest. Vlaanderen werd in de XIVde eeuw meer dan eens geplaagd door allerlei sekten en ketters. In 1336 werden te Gent „buggers" of ketters opgejaagd, in 1349 kende de sekte der flagellanten, in 1374 die der dansers bijval te Gent. Drie jaar later werden de lollards vervolgd en gefolterd ([88]).

Is Filips geen lollard geweest, dan is het nog niet uitgesloten dat hij tot een andere bedekte sekte was toegetreden.

Volgens kroniekschrijvers hielden Filips van Artevelde en Pieter van de Bossche van bepaalde lieden die met geheime wetenschappen, magische krachten of toverkunsten vertrouwd waren. Zo maakte Filips van een ziener zijn klerk en raadsman

([89]) en Pieter van de Bossche, die de Vlamingen aanvoerde tegen de Fransen te Komen, liep met een vrouw naast zich die de vijand had „ordonée par sorcerie" ([90]). Olivier van Diksmude deelt mede dat Filips te Ieper liet gebeuren dat zijn aanhangers priesters ombrachten die beschuldigd waren van toverij ([91]). Wat al nare geschiedenissen waarvan de echtheid niet precies te controleren valt.

Het is echter moeilijk aan te nemen dat een lollard of een andere uitgesproken sektariër tot hoofdman van Gent kon worden gekozen. Bovendien blijkt uit heel wat handelingen van Filips dat hij een overtuigd en uitgesproken katholiek was. Vooraleer Brugge door de Gentenaars op de graaf werd gewonnen, beval Filips aan zijn krijgers „que toutes gens se mésissent envers Dieu en dévotion, et que messes fussent en plusieurs lieux chantées, car il y avait la en leur compagnie les frères religieux ; et aussi que chacun se confessat" ([92]). Men kan eveneens moeilijk aanvaarden dat Filips zijn scheldnaam verdiend kreeg doordat hij het hield voor paus Urbanus tegen paus Clemens. Het grootste deel van de Vlaamse geestelijkheid en van de Vlamingen was toen Urbanist ([93]). Ook graaf Lodewijk van Male ([94]). En nu waren het precies 's graven ambtenaars als Gillis Spierinc e.a. die Filips de scheldnaam van de „loddere" toewierpen ([95]).

Had het scheldwoord soms geen betrekking op het karakter van Filips, op zijn opstandigheid, zijn eigenzinnigheid, zijn hoogmoed, zijn stoute taal en harde uitlatingen, zijn gewelddadigheid ?

Filips was een bijzonder hovaardig man die bovendien heel aardig kon snoeven en opsnijden en bewijzen leverde dat hij beschikte over weinig diplomatiek inzicht en talent.

Waarschijnlijk was het eerder onverwacht militair succes dat Filips had behaald op het Beverhoutsveld bij Brugge hem driftig in het hoofd geslagen en had het van de rustige Leievisser die hij was een drieste held gemaakt. Verwaand en verwaaid door de gebeurtenissen profeteerde Filips zijn Vlaamse krijgers dat ze de Franse Koning bij wie de Vlaamse graaf om hulp had verzocht tegen de Gentse malcontenten en hun aanhangers „amenrons à Gand aprendre à parler flament" ([96]) of was deze mededeling van Froissart slechts een boutade op rekening van de overmoedige Filips ? Want overmoedig en voortvarend was Filips toen hij op een gegeven ogenblik de nog naar een vergelijk zoekende Franse koning met dwingende Vlaamse eisen afwimpelde en hooghartig verklaarde de oorlog niet uit de weg te zullen gaan ([97]). Het was onbehendig, ondiplomatisch en vermetel vanwege Filips de Franse koning uit

te dagen op een moment dat de eendracht onder de Vlamingen nog kunstmating in leven moest worden gehouden([98]), dat Filips er maar niet in slaagde het kleine graafgezinde en bezette Oudenaarde in te nemen en te rekenen op een Vlaams-Engelse alliantie die toen nog allesbehalve in kannen en kruiken was. Niet te verwonderen dat Pieter van de Bossche, Filips beste en trouwe medewerker en politieke vriend van het eerste uur, van Filips getuigde dat zijn hovaardij zijn nederlaag en eigen dood had veroorzaakt en bewerkt ([99]).

Tegenover de graaf heeft Filips zich schromelijk verkleinerend en brutaal aangesteld al is Lodewijk van Male van kwade trouw ten opzichte van Filips en Gent allesbehalve vrij te spreken. In het op de graaf gewonnen Brugge deed Filips de in paniek geraakte graaf niet alleen opjagen maar hij liet zijn hotel te Brugge leegplunderen van goud, juwelen ([100]) wijn en al wat beschikbaar was. Te Male werden „les fonts ou le comte avait été baptisé" afgebroken ([101]). Dagelijks tijdens zijn verblijf in de handelsstad deed hij door menestrelen „sonner et corner devant son hostel à ses diners et à ses soupers" en gebruikte hovaardig en treiterend „toute la vaisselle du comte" alsof hij de grave zelf was ([102]). Te dien tijde, in mei 1382, stond Filips graaf Lodewijk nog niet naar het leven ([103]) maar in november van hetzelfde jaar haatte hij de Vlaamse prins en wenste zijn einde. Te West-Rosebeke zette Filips onmeedogend zijn volk aan om de graaf niet te sparen en hem de dood in te jagen ([104]). Zeker is het dat de graafgezinden in dit kwaad bloed, dat Filips in hun ogen was geworden, scheldwoorden te kort vonden om hem te beschimpen en te belagen, te vervloeken.

Bij eigen volk, de Gentenaars, deed hij zich gelden als een man van sterke impulsen, als een niets ontziend man, als een politiek geweldenaar zonder genade. Toen hij geholpen en gesteund door Pieter van de Bossche naar de macht greep te Gent waren zijn eerste handelingen daden van geweld en moord. Op het schepenhuis, in volle collatie, stak hij de gewezen voorschepen van de stad, Gijsbrecht de Grutere, neer ([105]). Op het einde van de maand dat hij tot hoofdman werd gekozen deed hij in het Gentse Sastelet drie gevangenen onthoofden ([106]). Ook Jacob Soyssone, deken van de Gentse beenhouwers, liet hij doden ([107]) en voordien had hij de hoofden laten rollen van 12 tegenstanders van het nieuw stedelijk regime onder wie gewezen vijanden van zijn vader ([108]). Maanden later, deed hij te Brugge onbarmhartig een neef van hem die de ordonnances op het plunderen had overtreden, door een venster gooien, waar hij op straat op pieken werd ontvangen

([109]). Nooit had Gent zulk vreesaanjagend hoofdman gekend en ofschoon de zeden beslist nog zeer ruw waren, politieke moorden geen unicum waren en het leven van een mens niet veel waard was ([110]), overschreed Filips van Artevelde toch bepaalde grenzen, wat hem zeker binnen Gent ook vijanden moet bezorgd hebben.

Tegenover zijn officieren deed hij zich eigenzinnig en zonderling voor, verwierp hun raad zoals deze van de here van Herzele die voor een eervolle overeenkomst met de graaf te vinden was en liet zich liever leiden door de inblazingen van een dwaze ziener, een arme Gentse klerk, met name Carpentier, die naar „het sceen, sach hij de lieden, hij wiste haerlieder meenynghe wel, ende hij wrochte vele bij zijnen rade ende naer zijn hooft" ([111]). En Heine Carpentier kreeg het, in weerwil van anderen, gedaan dat Filips slag ging leveren te Rosebeke ([112]) met het fatale gevolg : de nederlaag ([113]). Volgens een andere kroniekschrijver verliet Filips het beleg van Oudenaarde om te Gent een poorter, die de Gentenaars een oorlog tegen de Fransen ontraadde, te weerleggen en liet hij hem ten slotte doden ([114]). Alles bij elkaar genomen gaf Filips door zijn besproken persoon, woorden en daden, genoeg stof om de scheldnaam „de Loddere" in zijn bonte verscheidenheid van mogelijke interpretaties te verdienen. Zijnde als het ware de verpersoonlijking, de incarnatie van de „quaden van Gent" ([115]) die de graaf wederstreefden, de graaf die in het graafschap de gevestigde wetten en waarden vertegenwoordigde, werd Filips hoogstwaarschijnlijk op gelijke voet geplaatst met de lodders, libertijnen, malcontenten, verdachten en zonderlingen op wie geen staat of waarde of respect kon worden gebouwd en die de goegemeente schokten in haar voegen.

Ten slotte nog enkele woorden over het veroveren van de macht door Filips te Gent in 1382 en over zijn politiek vergeleken met die van zijn vader.

Sinds 5 september 1379 ([116]) lagen de Gentenaars revolutionair overhoop met hun graaf Lodewijk van Male. De strijd ontstaan wegens allerlei oorzaken, inzonderheid wegens het verkrachten van bepaalde privileges ([117]), werd met enkele onderbrekingen onvermoeid voortgezet tot op 13 augustus 1381 nieuwe vredesbesprekingen werden gehouden te Oedelem en op 30 september 1381 te Harelbeke ([118]). Aan deze laatste bijeenkomst hadden o.m. deelgenomen de voorschepen van Gent, Simon Bette, en de deken der kleine neringen, Gijselbrecht de Grutere f. Boidin ([119]). De mislukking om te komen tot een verstandhouding met Brugge en Ieper in de strijd tegen de graaf, een zware militaire nederlaag te Nevele, de honger en

het defaitisme hadden de stad tot onderhandelen met de graaf genoopt ([120]). Er was echter tweedracht ontstaan onder de rebellen. Er waren Gentenaars die te allen prijze de vrede voorstonden en anderen die slechts voor een eervolle vrede waren te vinden. De enen verdachten de anderen van ontrouw en verraad wat zelfs aanleiding gaf tot tumult waarbij een ostellier met name Symon van Vaernewijck ten slotte werd gebannen en met hem nog een paar defaitisten. De radikalen, de harden, onder wie ongetwijfeld moeten gerekend worden Jacob de Rijke, deken van de poorterie, de gewezen ruwaard Frans Ackerman en Pieter van de Bossche, toen schepen van de keure ([121]), bleken te Gent het pleit te hebben gewonnen. Nog voor de maand januari 1382 was geëindigd, deden zich te Gent bepaalde gebeurtenissen voor waardoor de harden resoluut naar de macht grepen. Pieter van de Bossche wist Filips van Artevelde, die reeds als commissaris over het verbeurde goed der fugitieven actief in de rebelse beweging was opgenomen, ervan te overtuigen met hem het proces te maken van de pacifisten van Harelbeke ([122]). Hij zette hem bovendien aan, met zijn steun, en zoals Filips vader het glansrijk was geweest, hoofdman van Gent te worden ([123]). Op het schepenhuis verweet Filips in heftige bewoordingen Gijselbrecht de Grutere dat hij met de graaf gekonkeld had, hem in bepaalde punten was tegemoet gekomen zelfs op gevaar er zijn leven bij in te schieten. Filips verweet hem nog dat hij trouwe Gentenaars als Jan Pernele en Willem de Schepene ter ere van de graaf had gebannen en dat hij onrechtmatig geld van de stad naar de graaf had gezonden ([124]).

Van zijn kant beschuldigde Pieter van de Bossche, de schepen van de keure, dat zij „op den Kerstdach (1381) met ten zeghele van der stede en ooc met haer selfs zeghelen, overghezeghelt hadden de stede van Ghendt in sheeren handen"([125]). Naar Froissart mededeelt bekende inderdaad Symon of Gijselbrecht dat „finallement... la bonne ville de Gand est venue à paix et à accord envers notre seigneur le comte, par un moyen que deux cens hommes, desquels il nous envoiera les noms par escript dedans quinze jours, iront en sa prison dedans le chastel de Lille, et se mettront en sa pure volonté" ([126]). Dat Gijselbrecht de Grutere om meer dan een reden de vrede met de graaf poogde te bewerken mag blijken uit verklaringen van zijn knapen : wij begheeren den pais ommedat wij binnen den paise meenen te doene dat wij derbuiten niet ghedoen connen ! ([127]). Verontwaardigd, gekrenkt en gegriefd door het verraad, en de oneervolle vrede waarvan blijkbaar de collatie onwetend was gebleven, geprikkeld doordat 200

Gentenaars als gijzelaars willekeurig de graaf zouden worden uitgeleverd en onder wie ze zichzelf reeds geteld achtten, sloegen Filips en Pieter verhit op de hoofdschuldigen van het verraad toe en staken of sloegen de voorschepen Simon Bette en de deken der kleine neringen, Gijselbrecht de Grutere, neer ([128]) wat door het volk werd goedgekeurd of zoals Froissart het alweer belichtte : Les morts furent morts, et nul n'en leva l'amende ! ([129]).

Zoals Pieter van de Bossche het Filips had versproken werd Filips van Artevelde op 24 januari 1382 tot hoofdman van Gent aangesteld, wat blijkbaar niet door alle Gentenaars even gunstig werd onthaald. Filips zelf koos vier andere hoofdmannen om met hem de stad te leiden ([130]).

Als wij de politiek van Filips even en in grote trekken vergelijken met die gevoerd door zijn vader, dan treffen we daarin grote gelijkenissen aan, maar ook verschillen. Beiden hebben de strijd aangebonden tegen de Vlaamse graaf, beiden werden in een oorlog gewikkeld met de Franse koning en beiden hebben gepoogd een Vlaams-Engelse alliantie te verwezenlijken. Met de verzetsbeweging die hij persoonlijk had uitgelokt en ingezet te Gent had Jacob in de eerste plaats het herstel van Vlaanderens economie, met ondergang bedreigd, op het oog. Om dit te verwezenlijken streefde hij naar verzoening der partijen binnen eigen stad, naar innige samenwerking der drie grote Vlaamse steden, naar een geest van nationale samenhorigheid. Filips heeft het verzet, door Jan Yoens e.a. Gentse leiders in 1379 tegen de graaf ingezet, eenvoudig voortgezet ([131]). Essentieel werd deze strijd aangebonden om het behoud van 's lands voorrechten en vrijheden, om inspraak en medezeggingsrecht in 's lands beleid, tegen de politiek van centralisering van de graaf en de misbruiken van de grafelijke ambtenaars, en vooral tegen de schending van Gentse privileges ([132]). Jacob van Artevelde slaagde erin de graaf een raad van Vlaanderen, uitsluitend samengesteld uit Vlamingen op te dringen. Filips kreeg nooit de gelegenheid de graaf een Vlaamse eis te doen aanvaarden ([133]).

H. Pirenne heeft van deze Gentse vrijheidsbeweging een vals beeld gevormd en gepoogd eraan in de eerste plaats een sociaal karakter te geven. Zonder maar een bron aan te duiden beweert hij dat de wevers of de weverie zich te Gent van de macht meester maakten en tegelijk jacht maakten op de graaf en „la haute bourgeoisie" ([134]). Van het Gents weversbewind en van een strijd van arm tegen rijk kan er bepaald geen sprake zijn. Het revolutionair bewind van vijf beleders later „hoofd-

mannen" genoemd, was sinds het ontstaan van het verzet in 1379 ([135]) samengesteld uit een lid van de poorterie, twee leden van de kleine neringen en twee leden van de weverie ([136]).

Dit revolutionair bewind van hoofdmannen werd opgevolgd door twee andere ([137]) met eenzelfde evenredige vertegenwoordiging op basis van het erkende drieledenstelsel, waarop het stadsbestuur sinds 1359-60 was gevestigd.

Van een usurpatie van de macht door de wevers te Gent is niets te ontdekken, integendeel. Toen Filips het roer te Gent in handen nam, verminderde zelfs het gezag van de wevers, niet op de schepenbanken, niet in het triumviraat der dekenen, maar in het beleid der hoofdmannen. Voortaan waren twee leden van de poorterie, twee van de kleine neringen en slechts een wever in het bewind der hoofdmannen opgenomen ([138]).

De wevers werden bovendien te Gent niet ontzien.

Voor Filips hoofdman was geworden werd de weversdeken Lievin Walraven, beschuldigd van verraad, van de stad te hebben willen overleveren aan de graaf, ter dood gebracht. Filips zelf spaarde de wevers niet. Hij bande de gewezen schepen Jan van der Heeken en deed beslag leggen op zijn „kateilen" of zijn goed en deed Jan Sleepstaf, die tijdens het verzet nog stadsontvanger was geweest, om het leven brengen ([139]). Waar is bij dit alles de machtsgreep en de overheersing van de wevers te Gent ? Al wie te Gent een klinkende naam had als Vaernewijck, Sersanders, Braem, Haec, Van Raveschoot, de Jonghe, Van de Kerchove, de Rijcke, Bette, De Grutere, Van de Pitte, waren door een of meer leden van hun familie geëngageerd in het verzet ([140]).

En ofschoon het grootste deel van de Gentse adel de graaf getrouw bleef, waren er toch heren en edelen die de verzetsbeweging steunden ([141]). Het waren de heer Van Herzele en Raze van Herzele, Gossin Mulaert en zijn zoon Jan Mulaert, de jonker Frans Ackerman, de ridder Raze van de Voorde en Jan van de Voorde, Martin van Erpe ([142]) en wellicht nog anderen.

Van sociale tegenstellingen, van een strijd onder de drie leden, die politiek en sociaal-economisch de stad beheerden, is er te Gent tijdens de verzetsbeweging van 1379-1385 hoegenaamd geen sprake. En Froissart zelf wist het uitstekend toen hij noteerde : Ghij sult weten dat sij (de Gentenaars) binnen Gent so eendrachtich waren, dat alleman ghinck tot sinen buydel als des te doen was, ende nyemant ontsculdichde hem dairinne, ende die rijke plagen hemselven te setten, (te taxeren) als mens behoefde, na groitheit hoirs goedes, ende den

armen verdroegen sys ([143]). Wat mettertijd aan het licht kwam, vooral kort voor en met de machtsgreep van Filips in januari 1382, was de felle tegenstelling tussen de pacifisten tot elke prijs en diegenen die een eervolle vrede nastreefden. Pirenne die geen bron vond om zijn bewering van een sociale strijd te Gent te staven, meent er een gevonden te hebben te Brugge nadat Filips dit bolwerk van graafgezinden in mei 1382 had ingenomen : ...la conduite des gantois... revèle bien le caractère social de la lutte. Ils se montrèrent impitoyables pour les courtiers et les riches métiers des poissonniers, des pelletiers et des bouchers ...un grand nombre d'entre eux périrent... ([144]).

Dat Filips en de Gentenaars te Brugge geen kusjes uitdeelden aan de Bruggelingen, aan diegenen die met de grafelijke troepen o.m. samengesteld uit vreemde heren en edelen, het beleg voor Gent wekenlang hadden geslagen en de Gentenaars hadden uitgehongerd, was in de gegeven omstandigheden natuurlijk. Maar Pirenne verzwijgt opzettelijk dat die gemolesteerde rijke lieden uit de genoemde ambachten precies dezelfde waren die met geweld op 29 mei 1380 ([145]) de Brugse sympathisanten voor de Gentse vrijheidsstrijd hadden neergehakt en die, als graafgezinden die ze waren, verhinderd hadden dat de verzetsbeweging algemeen werd in het graafschap. De Gentenaars en hun Brugse aanhangers hadden het gemunt op de graafgezinde makelaars, viskopers en beenhouwers en niet op de rijke makelaars, viskopers en dies meer. Het accent moet gelegd worden op „graafgezind" en niet op „rijk" wat te Brugge toevallig gekoppeld was ([146]).

Als de Gentenaars zo graag de rijken plunderden waarom spaarden ze dan de rijke vreemde kooplui die te Brugge huis en herberg hielden, sier en verteer pleegden ? ([147]). Vele van die vreemde kooplieden waren beslist heel wat rijker nog dan Brugse viskopers uit het Oliestraatje of makelaars bij de Brugse Beurs. En waarom verzwijgt Pirenne dat de onbetrouwbare graaf zelf meer dan eens bewijzen leverde van massamoord en roof zoals bij zijn intrede te Ieper in 1380 „daer trac de grave binnen, ende, al dat van Ghendt was, dat wort daer doodtghesleghen, ende, die niet ontvlien ne consten, die worden ghevanghen ende tsanderdachs onthooft" of toen hij openlijk de Vlaamse vrede van 11 november 1380 verbrak door te Brugge het bezit aan te slaan van alle Gentse kooplui" ? ([148]). Filips en de Gentenaars streefden te Brugge na wat ze te Gent hadden aangeklaagd : de aanslag op de privileges. Ze herstelden op 20 mei 1382 in hun rechten van vrije poorters van Brugge het grote weefambacht dat met geweld en „zonder

redenen" en tegen „den previlegien" geknecht en onderdrukt was zoals dit luidt in een officiële akte „Dat ute dien dat hem de goede lieden van de weiveambachte, poorters wesende binder voorseider stede van Brucghe... (zich) verbonden en verbinden moesten tieghen den burchmeester van den courpse van der stede in ghebanre vierscaren, elc up syn hooft, in pointen ende in aertikelen doer andere neringhen vrij of bleven staende contrayre den previlegien, poortscepe ende vrijheiden van der stede... bi bedwange ende zonder redenen..." ([149]).

Filips is er slechts in geslaagd onder druk Brugge en Ieper te overtuigen van een samengaan tegen de graaf en moest zowel te Brugge als te Ieper als het ware bestendig Gentse ruwaards aanstellen om beide steden te controleren en naar zijn hand te leiden. Te Ieper werd inderdaad Pieter van de Broucke aangesteld tot ruwaard, te Brugge werd het een tijd Pieter van de Bossche, bijgestaan en vervangen door Pieter de Winter, een verwer die voor 9 jaar uit Brugge was gebannen en die te Gent in 1376 schepen was geworden ([150]). Jacob had geen ruwaard nodig om zijn gezag te Brugge en te Ieper erkend te zien.

Kreeg Jacob van Artevelde op bepaalde tijdstippen een groot deel van de Vlaamse adel ([151]) mee in zijn beweging, in zijn activisme, dan heeft Filips slechts kunnen rekenen op enkele leden van de kleinadel uit het Gentse ([152]).

Jacob heeft gepoogd aan zijn machtspolitiek een schijn van wettelijkheid te geven door het aanstellen van een aanvaardbare ruwaard van Vlaanderen, Filips heeft noodgedwongen, na zijn succes te Brugge en de vlucht van de graaf uit het land, alle macht en gezag naar zich moeten toetrekken zodat van enige band tussen graaf en volk geen sprake kon zijn.

Jacob heeft zelf aangestuurd op een Vlaams-Engelse alliantie klaarblijkelijk met het doel Vlaanderens economische welvaart te bewaren en te bestendigen en het verloren Frans-Vlaanderen op Frankrijk terug te winnen. Met de werkelijke steun van de Engelse koning is hij de oorlog tegen Frankrijk aangegaan. Naar F. Quicke beweert, en hij kan gelijk hebben, werden de eerste stappen om te komen tot een Vlaams-Engels verbond niet door Filips gezet, maar door de Engelsen ([153]).

Voor Filips waren de voorwaarden het betalen door de Engelsen van een som van 140.000 p.sterl. die de Engelse koning Vlaanderen lang geleden schuldig was gebleven en het vestigen van de Engelse wolstapel voor eeuwig in Vlaanderen ([154]) en dit in ruil voor een erkenning van koning Richard II

als koning van Frankrijk en toelating van Engelse troepen in Vlaanderen ([155]). Met deze erkenning van de Engelse koning tot koning van Frankrijk benaderde Filips het opzet van zijn vader op het einde van zijn leven. Filips heeft echter tijdens zijn leven de Vlaams-Engelse alliantie niet verwezenlijkt gezien en heeft alleen met zijn Vlamingen de ongenadige, ongelijke strijd tegen de Fransen moeten leveren te West-Rosebeke. Op het ogenblik dat Filips op de Goudberg sneuvelde, brachten zijn gezanten uit Engeland hem wel een Engels pensioen van 100 mark maar een nog ongetekende en onvoltrokken Engels-Vlaamse alliantie ([156]).

Vader en zoon hadden nog iets gelijk : het offer van hun leven gebracht voor Vlaanderens vrijheid en welvaart. Over de dood van Filips bestaan er diverse meningen en versies. Een bron deelt mede dat Filips op het slagveld te West-Rosebeke door de Fransen werd gevangen genomen. Men beval hem te knielen voor de Franse koning wat Filips hardnekkig weigerde te doen. Men pleegde toen geweld om hem geknield te krijgen, maar Filips verzette zich zo lang dat hij erbij de dood vond ([157]). De meeste kroniekschrijvers o.w. Froissart en de Religieux van Saint Denis noteren dat Filips dood werd gevonden op het slagveld. Men haalde hem gestikt onder andere dode lichamen uit een gracht. De koning liet Filips' lijk voor zich brengen en deed, na het bekeken te hebben, het ook hangen aan een boom ([158]). Ten slotte belicht een bron dat het niet koning Charles was die het dode lichaam van Filips deed hangen maar wel graaf Lodewijk van Male die door de wapenbroeders op het veld voor zijn daad werd afgekeurd en geblameerd. In hun ogen was Filips eervol gevallen in de strijd ([159]).

De waarheid is dat graaf Lodewijk de dode Filips deed zetten „op wielen midz eenen banierkine van Lippins wapenen" ([160]). Het is waarschijnlijk dat het lijk van Filips op een wagen door tussenkomst van Pieter Vandenhoutte naar Gent werd overgebracht ([161]) waar zijn echtgenote zijn „huutfeerde" bekostigde ([162]). Waar een paar jaar geleden nog het dode lichaam van de verzetsleider Jan Yoens „fut amené en la ville à aussi grand' solemnité que si ce fût le comte de Flandre" ([163]) is van een luisterrijke rouw en teraardebestelling van Filips nergens sprake. Gent rouwde toen niet alleen over Filips maar over duizenden andere Gentenaars gesneuveld voor de Vlaamse zaak ([164]).

Was het leven van Jacob van Artevelde uiterst gespannen en bewogen, met afwisseling van politieke successen en nederlagen, van eerbetuigingen en verguizing van verdiensten waarbij Jacobs uitzonderlijke hoedanigheden maar ook zijn

gebreken en tekortkomingen soms aan het licht kwamen, zo werden ook zijn zonen door het tijdsgebeuren en door de persoonlijkheid, de drift en het streven van Jacob rechtstreeks of onrechtstreeks beïnvloed en dooreengeschokt. Zij hebben, zoals hun vader de zijne, hun woelige harde tijd met hun naam van van Artevelde sterk persoonlijk en bijzonder menselijk gemerkt en getekend.

Dr. PAUL ROGGHÉ
Gent

---

(1) P. ROGGHÉ, Vlaanderen en het zevenjarig beleid van Jacob van Artevelde (1338-1345) tweede druk. Eeklo, p. 18.
(2) H. VAN WERVEKE, Jacques van Artevelde. Bruxelles 1942, p. 106.
(3) N. DE PAUW, Jacques van Artevelde „le sage homme", bourgeois de Gand. Bruxelles 1913, p. 27.
(4) H.J. LUCAS, The Low Countries and the Hundred Years War, 1326-1347. The Hague, 1929.
(5) N. DE PAUW, Cartulaire Historique et généalogique des Artevelde. Bruxelles 1920, p. 251.
(6) ib. 132-133.
(7) H. VAN WERVEKE o.c. 106.
(8) N. DE PAUW, De Rekeningen der stad Gent. Tijdvak van Jacob van Artevelde, Gent 1885-1888, tom II, 456.Nl. van Hugo van Calcine.
(9) N. DE PAUW, Rek. II, 475.
(10) Jan van Meesine, gekwetst, werd wat later vervangen door de gewezen hoofdman Willem van Huse. ib. Rek. II 444 - III 21-43.
(11) ib. Rek. II, 475-476.
(12) Op 5 nov. waren er tussen de Vlamingen en Lodewijk van Male besprekingen gevoerd te Menen betreffende zijn intrede. Op 10 nov. deed hij ze te Kortrijk, op 12 nov. in Gent.
N. DE PAUW, Rek. III 39-40-62. Hij bleef in Vlaanderen tot omstreeks einde maart - begin april 1347.
(13) N. DE PAUW, Rek. III, 43-44.
(14) De stad was „in de wapenen" op 23 november en 8 december.
DE PAUW, Rek. III, 114.
(15) N. DE PAUW, Rek. III, 43.
(16) P. ROGGHÉ, Het eerste bewind der Gentse hoofdmannen. Maldegem 1961, p. 20.
(17) N. DE PAUW, Rek. III, 63.
(18) N. DE PAUW, Rek. III, 1.
(19) Ze bleef duren tot zijn listige vlucht uit het graafschap einde maart. Le Miusit 265. N. DE PAUW, Rek. III, 69.
Zie over de vlucht van de graaf ook FROISSART. Chroniques o.c. 256 en N. DE PAUW, J. Van Artevelde, 352.
(20) N. DE PAUW, Cart. Art. 133.
(21) N. DE PAUW, Rek. III, 19-20.
(22) Mogelijk is het dat hun door de jonge graaf bij zijn blijde intrede te Gent amnestie was verleend.

(23) N. DE PAUW, Rek. III, 44.
(24) N. DE PAUW, Cart. Art. 133-134.
(25) ib. 134-282 en Rekeningen der stad Gent o.c. III, 410-464, 465-280.
(26) Stadsarchief Gent. Register 301[1] jaarboeken van de keure 1349-50 fol. 68-69-75-77, zie ook J. BOON. Regesten op de jaarregisters van de keure. Inventarissen gepubliceerd door het stadsarchief, 1968.
(27) N. DE PAUW, Cart. Art. 295.
(28) ib. 295-852.
(29) ib. 669.
(30) ib. 295.
(31) V. FRIS, Les origines de la reforme constitutionelle de Gand de 1360-1369 in „Annales du XXe congrès (Gand 1907), p. 451.
(32) N. DE PAUW, cart. Art. 302-320, Jan de Scoutete volgde Gelnoet van Lens op als hoofdman van Gent voor augustus 1345 en verliet zijn post op 1 december 1346. Zie over hem en Jacob van Artevelde. N. DE PAUW, Cart. art. 245 en P. ROGGHÉ, Vlaanderen en het zevenjarig beleid, o.c. 83.
(33) N. DE PAUW, Cart. Art. 333-745.
(34) N. DE PAUW, Cart. Art. 302-298-305. In 1361-62.
(35) ib. 398.
(36) Bourgeois de Valenciennes, p. 199. FROISSART deelt in zijn chroniques mede (uitgave J. Buchon, 1837, p. 205) dat Jacob in het secreet Vlaamse inkomsten naar Engeland had doen overbrengen.
(37) N. DE PAUW, Jacques van Artevelde o.c. 319 en Rekeningen der stad Gent o.c. II, 393.
(38) H.J. LUCAS, o.c. 522-523.
(39) Œuvres de Froissart. Chroniques, tom XX, Bruxelles 1875, p. 133.
(40) Volgens de Kronijke van Brugge sprak Jacob, na zijn ontmoeting met koning Edward te Sluis, de Gentenaars toe „binnen der stede van Ghent voor al tghemeente van der stede" en trok dan naar huis „ende aldus ghinc jacob thuus, ende voughede hem ter maeltijd met zijnen husghesinde". Wordt hier bedoeld zijn familie, zijn vrouw, zijn kinderen? Dan heeft Kervijn de Lettenhove gelijk als hij beweert dat Katelijne naar Vlaanderen was meegekomen met koning Edward. N. DE PAUW. Jacques van Artevelde o.c., p. 344.
(41) Een jaarlijkse dienst werd door haar opgedragen in het Onze-Lieve-Vrouw-hospitaal van de Bijloke te Gent, op 17 juli ter ere van haar vermoorde broer Jacob. N. DE PAUW, Cart. Art. 256-257.
(42) De kleine Filips had nog een jonger zusje.
(43) H. VAN WERVEKE, o.c. 106.
(44) N. DE PAUW, Jacques van Artevelde, o.c., p. 319.
(45) H. VAN WERVEKE, o.c. 106. N. DE PAUW, o.c. 319, noteert tot 1347.
(46) N. DE PAUW, Cart. Art. 278. Toen ze nog in Engeland verbleef genoot ze van koning Edward omtrent 18 nov. 1345 verder het pensioen van 100 p. gr. die de monarch haar man had toegekend begin 1345 en dit tot haar landen en bezittingen in Vlaanderen haar zouden worden gerestitueerd of tot de koning een andere regeling trof, ib. 664.
(47) N. DE PAUW, Cart. Art. o.c. 281.
(48) ib. 669.
(49) ib. 281.
(50) N. DE PAUW, Cart. Art. 138-852.

(51) S.A. Gent, WEZENBOEK, 1361-62, fol. 46. N. DE PAUW, o.c. 311.

(52) Het is mogelijk dat Jacob tot het lid der kleine neringen behoorde. Toen hij de bloedprijs moest betalen voor de moord gepleegd op Jan de Scoutete kwam de deken der kleine neringen mede in het geschil. N. DE PAUW, Cart. Art. 302. Uit een ander bescheid blijkt dat Filips van Artevelde herberg hield en nogal wat wijn, 41 hamen, in huis had. Was hij ostellier, wijnhandelaar ? Dit alles zijn gissingen. Niets meer. VUYLSTEKE, Rekeningen der stad Gent. Tijdvak Filips van Artevelde, p. 479 „alse vanden 41 hamen ende wijn ende maelvezeie, die bleven in de herberghe, toe Philips voer van live ter doid", ib. 479.

(53) Lille, Archives du Nord. Registre des chartes 1358-63, fol. 119 ;
N. DE PAUW, Rek. III, 492-501 en Cart. Art. 343.

(54) In 1360-61 verkocht Jan namens zijn broer Jacob en als voogd van Filips en Katelijne, zijn zus, aan Boidin de Berre al het recht dat beide kinderen hadden „in de huse staende ende ligghende up 't goed dat voertijts was Boidin de Berre's vader in de prochie van Leerne. S.A. Gent WEZENBOEK, 1360-61, fol. 56. Zie ook jaarboeken van de Keure 1360-61, fol. 38^{v}. Hij verloor een proces tegen Clais Van der Pale, omtrent de eigendom van een huis op de Kalandenberg. ib. Jaarboeken van de Keure 1360-61, fol. 40. Jacob verkocht in 1350 „twee gemeten moeren metten gronde, ligghende in 2 buenre mours", onverdeeld met Jacobs kinderen van Artevelde te Assenede. ib. Jaarboeken van de Keure 1349-50, fol. 52^{v}. Hij verkocht in 1361 een leen van 5 bunders „onder lant ende meers" liggende te Sint-Martens-Leerne onder Wuwenborch op de Leie en land geheten Sonbeke. N. DE PAUW, Cart. Art. 296. In 1362 had Jacob 12 bunders land te Bornhem op „Ten Bossche" en 1 bunder weide bij Deinze. Filips en Katelijne, zijn zus, hadden de polder van Bardonk, zijnde 44 bunders waarvan hun stiefvader Zeger Bornaige 1/4 vruchtgebruik had, 8 bunders land te Sint-Martens-Leerne en 4 gemeten moeren met fundus te Zelzate. De vier kinderen, Jan, Jacob, Filips en Katelijne bezaten vier huizen op de Kalendenberg en de Paddenhoek. S.A. Gent WEZENBOEK, 1362-63, fol. 2^{v}, zie over betwisting van grond. N. DE PAUW, Cart. Art. 330. Bij zijn dood bezat Filips twee huizen over de Vrijdagsmarkt bij de Minnemeers, gronden, leen of erf te Bornhem en te Baasrode, paarden. J. VUYLSTEKE, o.c. 474-477.

(55) N. DE PAUW, Cart. Art. 299-330. In 1380 werd Filips 's nachts door de baljuw van Mevrouwe Lente van Vlaanderen, vrouwe van Cassel, te Bornhem ervan dringend ingelicht dat de dijk van de oude Schelde te Bardonk op het breken stond. Dit was op nieuwjaarsavond A.R. Brussel. Rekening van de baljuw van Bornhem, n° 2636. Vijanden van Filips poogden later zijn huis in brand te steken. N. DE PAUW, Cart. Art. 358.

(56) J. VUYLSTEKE, o.c. 282. Zaten mede : Gossin Mulaert, Jan Rase, Wouter van den Vive, Pieter van den Brouke en Gillis de Toys met als klerk Jan van Lovendegem. Ze zetelden gedurende zes weken in de herberg ter Sickelen aan de Hoogpoort.

(57) Hij werd als opperhoofdman ook erkend. J. VUYLSTEKE, o.c. 278, A.R. Brussel. Baljuwsrekeningen van Oudenaarde, 1381-82, n° 1204.

(58) J. VUYLSTEKE, o.c. 455.

(59) Kervijn DE LETTENHOVE, o.c. X, 94.

(60) J. VUYLSTEKE, o.c. 461-462-463.

(61) J. VUYLSTEKE, o.c. 335 - 336 - 328 - 329 - 330 - 331 - 332 - 333 - 334 - 335 - 343 - 344 - 326. Ook in de stadsrekeningen van Leuven waar meermaals sprake is van Filips staat hij steeds genoteerd „Philips van Artevelde" E. VAN EVEN. Relations des Louvanistes avec les Gantois pendant la dictature de Philippe van Artevelde, p. 9-10-11-12-13. In wat te Brugge van die tijd van de stadsrekeningen is bewaard gebleven komt de naam van Filips evenmin als die van ruwaard voor. Wat de stukken betreft uitgaande van de Engelse kanselarij, deze zijn onbetrouwbaar. Reeds ten tijde van Jacob van Artevelde werd deze in officiële stukken genoemd „James d'Artevelde of Bruges" of „Jacques d'Artevelde de la ville de Bruges" (1344). N. DE PAUW, Cart. Art. 658-659.

(62) N. DE PAUW, Rek. J. v. Artevelde I, 409. Zie ook voor andere stukken. P. ROGGHÉ, Simon de Mirabello in Vlaanderen.

(63) J. VUYLSTEKE, o.c. 143-202-211-229.

(64) J. VUYLSTEKE, o.c. 453.

(65) ib. 454-455.

(66) ib. 457.

(67) ib. 460.

(68) ib. 464. Van 28 oktober 1382.

(69) Kervijn DE LETTENHOVE, o.c. X, 462. Zie ook FROISSART, uitg. Buchon o.c. 218. Ten tijde van Lodewijk de Nevers, fungeerden ruwaards van Vlaanderen mede in naam van de Franse koning. P. ROGGHÉ, Simon de Mirabello in Vl., p. 32.

(70) Kervijn DE LETTENHOVE, o.c. X, 464, N. DE PAUW, Cart. Art. 368-369. Deze tekst was bestemd voor koning Richard van Engeland.

(71) P. ROGGHÉ, Simon de Mirabello in Vlaanderen, o.c. 4-31-33.

(72) Kervijn DE LETTENHOVE, o.c. X, 463.

(73) Kervijn DE LETTENHOVE, o.c. X 50-54-58 ; BUCHON, chronique de FROISSART II, 212 ; N. DE PAUW, cart. art. 368 en Froiss., Chron. III, baljuwrek. 216 en passim.
Volgens Froissart had hij ook 's graven inkomsten te Gent geconfisqueerd. Kervijn DE LETTENHOVE, o.c. IX, 432.

(74) Schier alle historici die in een of andere bijdrage over Filips hebben gehandeld, schrijven Filips de titel toe hetzij van ruwaard hetzij van ruwaard van Vlaanderen. N. DE PAUW, J. VUYLSTEKE, H. VAN WERVEKE, E. VAN EVEN, V. FRIS, J. DHONDT, H. PIRENNE geven eenvoudig geen bron aan. E. PERROY die zelfs beweert dat de Gentenaars hem de titel gaven liet eveneens zijn bron vallen.
F. Quicke noteert dat Filips reeds einde januari 1382 tot ruwaard werd aangesteld. Hij merkt verder op dat Filips als ruwaard een vredesconferentie bijwoonde met de graaf. Voor het eerste gegeven geen verantwoording, voor het tweede verwijst hij naar Froissart waar op de aangeduide pagina van ruwaard geen sprake is.
Kervijn de Lettenhove noteert dat de verkiezing van Filips tot ruwaard van latere tijd is dan Froissart wel aanduidt. Maar Froissart spreekt van geen ruwaard maar meermaals van „souverain capitaine" zoals hij hem terecht noemt bij zijn aanstelling tot hoofdman — hij was de facto opperhoofdman — in januari 1382. Kervijn vergist zich bovendien als hij beweert dat Filips in juni 1381 de leiding kreeg van een der vijf legerbenden die uittrokken.

Eensdeels verwarren sommige historici het hoofdmanschap van Filips met ruwaardschap, wat zeer verschillend is, anderdeels leiden sommige historici van sommige handelingen van Filips af dat hij ruwaard is geweest en bekommeren zich niet om het feit of hij de titel van ruwaard droeg of kreeg dan niet. Kervijn de Lettenhove, o.c. IX, 560, X, 11.
F. QUICKE, Les Pays-Bas à la veille de la période bourguignonne. Bruxelles 1947, p. 316-319-331. E. PERROY, L'Angleterre et le grand Schisme d'occident. Paris 1933, p. 174 ; N. DE PAUW, Biographie Nationale. F. D'Artevelde ; H. VAN WERVEKE, Algem. Gesch. der Nederl. III, 207. J. VUYLSTEKE, o.c. 252 ; Jan DHONDT, Gent (steden en landschappen), Antw. 1947, p. 80. E. VAN EVEN. Relations des Louvanistes avec les Gantois pendant la dictature de Philippe d'Artevelde, p. 2 ; FRIS, Histoire de Gand, p. 97. Deze laatste auteur noteert dat Filips ruwaard werd na het Gentse succes te Brugge, ib.

(75) N. DE PAUW, Froissart's chronijke III. Balj. rek. 84-85-75-76. „Lippin Slodders tijden", „Lippins Slodders was", ib.

(76) N. DE PAUW, Cart. Art. 378.

(77) V. FRIS, Contributions à la biographie gantoise in „Bull. Maatschap. Geschied. en Oudheidk. te Gent 1907", nr. 2, p. 63.

(78) N. DE PAUW, Frois. Chr. III, p. 30.

(79) ib., o.c. I, 199-200. Kervijn DE LETTENHOVE, o.c. X, 54.

(80) Een kroniekschrijver, goed en trouw ingelicht, noteert betreffende graaf Lodewijk van Male „ende Ghenouchte van vrouwen brochte hij sijnen tijdt over. N. DE PAUW. Frois. Chr. III, 3.

(81) FROISSART deelt mede over Filips : dat hi was upgevoedt te visschen metten hengele in die Schelte of Leye tot Gendt. N. DE PAUW, o.c. I, 221.

(82) N. DE PAUW, Frois. Chr., o.c. I, 311-312.

(83) Kervijn DE LETTENHOVE, o.c. XX, 124 ; N. DE PAUW, Cart. Art. 400.

(84) N. DE PAUW, Frois. Chr. I, 315.

(85) P. ROGGHÉ, Gent in de XIVde en de XVde eeuw. Maldegem 1968, p. 51.

(86) P. FREDERICQ, De sekte der geselaars, van p. 25 tot 57.

(87) O. VAN DIKSMUDE, Merkwaardige gebeurtenissen, p. 10.

(88) P. FREDERICQ, o.c. 25 tot 57. N. DE PAUW. Rekeningen stad Gent. Tijdvak Jac. v. Art. 87 en Baljuwrekeningen 1377 (11 mei - 12 sept.).

(89) In februari 1342 lieten Jacob van Artevelde en de Gentenaars een „waersaghere" uit Aardenburg naar Gent halen. N. DE PAUW en J. VUYLSTEKE. Rek. stad Gent J. v. Artevelde, II, 132.

(90) N. DE PAUW, Froissart Chron. III, 30-42-46 ; Chroniques de Saint Denis. Partie inédite, p. 14. Kervijn DE LETTENHOVE, Istore et chroniques de Flandre II. Brux. 1880, p. 263.

(91) O. VAN DIKSMUDE, Merkwaardige Gebeurtenissen, p. 12-13.

(92) BUCHON, Chroniques de Froissart II, 204. Hij verkondigde zijn troepen nog „car la victoire n'est pas au plus grand nombre, mais là ou Dieu l'envoie et par sa grâce", ib.

(93) N. DE PAUW, L'Adhésion du clergé de Flandre au pape Urbain VI, p. 692 e.v.

(94) F. QUICKE, o.c. 374.

(95) N. DE PAUW, o.c. III, Baljuwrek. 72. Gillis Spierinc was scouteet.

(96) Kervijn DE LETTENHOVE, o.c. X, 155.

(97) ib. X, 94 „si comme nous sommes prest et attendons, et il (le roi) trouvera lost appareillet pour lui deffendre encontre ses anemis" F. QUICKE, o.c. 328

(98) Een revers in de militaire operaties tegen de Fransen was voldoende om sommige aanhangers van Filips af te keren. N. DE PAUW, Froiss. Chr. III, 44-45. „het waren vrome lieden van Brugge ende van Curtrycke ; maer hare casselrije ende die van den vrije vloen ende lieten hare standaerden vallen ende riepen : „al verlooren" - „Ende 't Westlandt beghonste te keerne, ende die eerst keerden, dat waeren die van Roeselare", ib.

(99) BUCHON, Froissart Chroniq. II, p. 256 „si Philippe est mort, ce à été par son outrage" en „of Philips doot is, dat heeft sijnsselfs hoverdije gedaen. N. DE PAUW, Fr. Chron. I, 345.

(100) Filips bleek werkelijk gesteld op juwelen. Na zijn dood te Rosebeke legde de stad beslag op „den juwelen die te Philips van Artevelde vonden waren" ze brachten de som op van 10 p. 14 s. 6d.gr. De juwelen waren waarschijnlijk ontvreemde voorwerpen. VUYLSTEKE, o.c. 325.

(101) Sloeg Filips de hand aan 's graven goed te Brugge hij beschermde angstvallig het bezit der vreemde kooplieden waarvoor een ooggetuige, een Oosterling, getuigde als volgt : Unde se (de gentenaars) en haben keynen vremden kopman missedaen noch an libe noch an gude". N. DE PAUW, Cart. art. 754-755. Nog een andere bron bekrachtigt dit gegeven bestemd voor de Hansasteden. Kervijn DE LETTENHOVE, o.c. X, 460.

(102) BUCHON, Froissart Chron. II, 211.

(103) ib. Voor de inneming van Brugge zegde Filips tot zijn krijgers : si le conte vient sur nous, gardez-vous bien que nul ne lui fasse mal, car nous l'emmenerons vif et en santé à Gand ; et la aurons-nous paix à notre volonté, ib. 207.

(104) Kervijn DE LETTENHOVE, o.c. X, 155 : contes et tous autres hommes d'armes, ochyés tout", ib.

(105) N. DE PAUW, Froiss. Chron. III, 32. Froissart meent dat Philips Simon Bette doodde. BUCHON, Froissart Chroniques, o.c. II, 174.

(106) o.m. De wever Jan Sleepstaf en de schipper Jan Mahius. Beiden waren op het parlement van Harelbeke. Jan Mahius was gewezen deken van de Schippers. Sleepstaf was schepen geweest, ook ontvanger van de stad. VUYLSTEKE, o.c. 51 - 110 - 143 - 167 - 184 - 251 - 272 - 273. N. DE PAUW, Fr. Chr. III, 33.

(107) N. DE PAUW, Cart. Art. 357.

(108) V. FRIS, o.c. 56.

(109) N. DE PAUW, Cart. Art. 749-750.

(110) Een kroniekschrijver noteerde omtrent de tijd die „Lippins Slodders was" : Ende aldus regneirde noch vele manieren van hovaerdijen ende blasphemyen jeghens gode, ook dronckenscip, manslacht, mordaet. Ende als yement seyde of vertelde : deze of die es daer doodghesleyghen of daer es een man versleghen of vermoerd" niement ne wasser toe bereed met compassien of theinde te zegghene : „god ontfaerme der ziellen". N. DE PAUW, Froiss. Chron. III, 1-2.

(111) N. DE PAUW, Froiss. Chr. III, 30-42.

(112) ib. 46-42. De ziener-klerk „die was doodghesleghen van die van gendt, om dat hij den raed gaf te Roosebeke te vechtene", ib. 47.

(113) Meester Hendrik werd na Rosebeke door de Gentenaars om het leven gebracht en zijn bezit door de stad geconfiskeerd. N. DE PAUW, Frois. Chr. III, 47 en VUYLSTEKE, o.c. 325.

(114) Kervijn DE LETTENHOVE, o.c. X, 466.

(115) N. DE PAUW, Froiss. Chron. III, Baljuwrek., p. 189. Men noemde ze nog : „la partie de ceulx de Gand" en „die van Ghend", ib. 57-216.

(116) P. ROGGHÉ, De politiek van graaf Lodewijk van Male, het Gents verzet en de Brugse Zuidleie. Maldegem 1964, p. 41.

(117) ib.

(118) J. VUYLSTEKE, o.c. 271-272.

(119) Memorieboek der stad Gent - 110 ; VUYLSTEKE, o.c. 271-277.

(120) F. QUICKE, o.c. 315 ; BUCHON. Froissart Chroniques II, 144 ; N. DE PAUW, Froiss. Chron. III, 10-12-18-21.
Gesneuveld of vermoord waren : Raze van Herzele, Jan van Launoy, Jan van der Helst, Arnold de Clercq, Lievin Walraven, Mathijs Colvin, Jacob van der Beerst.

(121) VUYLSTEKE, o.c. 262 ; N. DE PAUW. Froissart Chron. III, 28-29 ; N. DE PAUW en J. VUYLSTEKE. Rek. der stad Gent. Tijdvak J. v. Art, III, 9-158. Memorieboek v. d. stad Gent 110 ; VUYLSTEKE, o.c. 277 en N. DE PAUW, Cart. Art. 351.

(122) N. DE PAUW, Frois. Chr. I, 126 ; J. VUYLSTEKE, Rek. o.c. 282.

(123) N. DE PAUW, Frois. Chron. I, 126.

(124) N. DE PAUW, o.c. III, 32 ; VUYLSTEKE, o.c. 129.

(125) ib. 30.

(126) BUCHON, o.c. II, 174. Nog wordt verhaald dat vroeger reeds de eis van de graaf was : cil de Gand ne pooient venir à pais, envers luy (le comte) se tout li homme généraulment de Gand dessus l'eage de XV ans jusques à LX ans ne wuidoient tout de la ville et tout nu chief et en pur leurs chemises, les hars au col et ensi venroient entre Bruges et Gand ou li contes les atendoient, Kervijn DE LETTENHOVE, o.c. X, 12.

(127) F. QUICKE, o.c. 314.

(128) BUCHON, o.c. 174 ; N. DE PAUW, o.c. III. 30-32. Froissart noteert dat Van den Bossche Gijselbrecht doodde, de Vlaamse kroniekschrijver geeft Filips aan, ib. 174 ; N. DE PAUW, o.c. III, 32.

(129) BUCHON, o.c. II, 174.

(130) N. DE PAUW, o.c. III, 30 ; VUYLSTEKE, o.c. 310.

(131) Maar in bepaald moeilijke omstandigheden. De opstandige Gentenaars waren er niet in geslaagd tot een verstandhouding, laat staan een vast verbond te komen met de twee andere grote Vlaamse steden Brugge en Ieper die de graaf op zijn hand had gekregen. Hierdoor waren de Gentse rebellen op eigen krachten, die al dapper waren aangesproken, aangewezen. Militair hadden de opstandelingen een zware kwetsende nederlaag geleden te Nevele die hun beroofd had van bekwame en beproefde officieren als Raze van Herzele, Jan van Lannoy, Jan van der Helst e.a. Bovendien zat de honger lelijk te woekeren onder de bevolking. Al deze feiten en zaken hadden defaitisten gekweekt onder de rebellen van wie sommigen bereid waren tot elke prijs, tot een vrede te komen met de graaf. In dit defaitistisch drukkend klimaat moest Filips een uitweg vinden. Hij vond erbij de dood.

(132) Over de specifieke Gentse oorzaken van de strijd zie : P. ROGGHÉ. De politiek van graaf Lodewijk van Male, o.c. 32-33-34-35. Voor de strijd in

het algemeen : R. DEMUYNCK. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Bijdrage tot de studie van de politieke en sociale beroerten in Vlaanderen op het einde van de regering van Lodewijk van Male. Kervijn DE LETTENHOVE, o.c. IX, 170 ; VUYLSTEKE, o.c. 441-442-443 ; H. PIRENNE, Chronique rimée 709-711-611-614-728-734.

(133) P. ROGGHÉ, De democraat Jacob van Artevelde, p. 7.

(134) H. PIRENNE, Histoire de Belgique II, 190.

(135) Politiek werd de stad geleid door de drie leden of sociaal-economische groeperingen met name „poorterie", (erfachtige, vermogende lieden) „kleine neringen" en het weefambacht of „weverie". Sinds 1359-60 bestonden er te Gent twee schepenbanken, elk samengesteld uit drie personen uit de poorterie, vijf leden uit de kleine neringen en vijf andere uit de weverie. Naast de schepenen hadden ook de drie dekens van de drie leden van de stad wettelijk medezeggingsrecht in het bestuur van de stad. P. ROGGHÉ, De samensteling der Gentse schepenbanken in de 2e helft der 14e eeuw in H.M.G.O. te Gent. Nieuwe reeks - Deel IV, aflev. 2. Gent 1950.

(136) De eerste vijf beleders waren Jan Yoens, Jan de Winter, Jan de Drussate, Clais van Lippenhove en Gillis van der Houven. Jan Yoens was schipper en vertegenwoordigde met de kaarsgieter Jan de Winter de kleine neringen. Jan de Drussate en Clais van Lippenhove vertegenwoordigden de weverie. Gillis van der Houven, zilversmid vertegenwoordigde de poorterie. R. DEMUYNCK, o.c. 314 ;
ESPINAS et PIRENNE, Industrie Drapière, II, 521 : S.A. Gent, wijsdommen van dekenen, fol. 29^{v} en Staten van Goed 1376-77, fol. 8 en Reeks 195, nr. 2, fol. 9 e.v. ;
VUYLSTEKE, o.c. 153-86. Yoens was blijkbaar opperhoofdman. N. DE PAUW, Froiss. Chronike I, 13.

(137) Het tweede bewind der hoofdmannen was samengesteld uit Jan van Merlaer, Willem Dotter, H. Van Danckaertsheeke, Clais de Drayere en Jan van Coudenbrouc. De eerste was poorter. Willem Dotter en H. Van Danckaertsheeke waren wevers, Clais de Drayere was brouwer evenals Jan van Coudenbrouc eigenaar van het Tooghuis op de Vrijdagmarkt. VUYLSTEKE, o.c. 240-143-187-271-147-267-291. N. DE PAUW, Cart. Art. 602-588-592. Gillis van Coudenbrouc was „lammerinwerker". F. DE POTTER, Gent VI, 499. Het derde bewind was samengesteld uit Gossin Mulaert, Gillis Oernic of Hoornic, Gillis van de Hole, Hendrik de Riddere en Wouter van de Vivere. Volgens R. Demuynck behoorden de eerste twee tot de poorterie. We menen nochtans ofschoon Oernic ook tot de poorterie behoorde hij de kleine neringen vertegenwoordigde samen met de lormier Gillis van de Hole. Er was ook een Gillis van de Hole geassocieerd met zijn broer Staes ostellier. Wevers waren Van de Vivere en de Ruddere. VUYLSTEKE, o.c. 209-240-287. N. DE PAUW, Rek. J. v. Art. II, 547 en Cart. Art. 157 ; R. DEMUYNCK, Licentiaatsverh. o.c.

(138) Werden hoofdman met Filips : Raze van de Voorde, Sanders van Vaernewijc, Jan de Hert en Jan Herman. De laatste twee werden later vervangen door Diederik Valke en Jan van den Houte. De Ridder Raze van de Voorde en Sanders van Vaernewijck waren poorters. Raze verving in 1384 de poorter Jan de Jonghe als voorschepen van de stad. Jan de Jonghe zelf verving in januari 1382 de vermoorde voorschepen van de keure en poorter, Symon Bette. N. DE PAUW, Cart. Art. 402 ; Memorieboek v. d. stad Gent, 116.

J. VUYLSTEKE, o.c. 272-278-316-184. Jan Herman vertegenwoordigde de weverie waarvan hij later zelfs deken werd. VUYLSTEKE, o.c. 399-455. Als erfachtig man kan Filips tot de poorterie hebben behoord. Over zijn beroep zijn we niet ingelicht. Was hij wijnhandelaar, ostellier, rentenier ? Waarschijnlijk vertegenwoordigde hij samen met de schipper Jan de Hert de kleine neringen. S.A. Gent Wijsdommen van dekenen, fol. 36. Jan Herman werd later vervangen door de wever Jan van den Houte, die een tijd de weversdeken Lauwereins de Maech verving. En Jan de Hert werd op zijn beurt vervangen door een lid van de kleine neringen n.l. Diederik Valke. J. VUYLSTEKE, o.c. 285-185-455. Na 12 oktober toen Raze van de Voorde naar Engeland werd gedeputeerd, werd hij waarschijnlijk vervangen door Hektor de Vos, poorter. Ook Sanders van Vaernewijc verdween als hoofdman. De brouwer Jan Rase en de poorter Willem de Meyere werden eveneens hoofdmannen. VUYLSTEKE, o.c. 339-330-193-194. N. DE PAUW, Cart. Cert. 589 : S.A. Gent, St. v. G. 1375-76, fol. 5. De hele duur van Filips beleid bleven de drie leden een opperdeken leveren. De personen veranderen echter. Zo volgde P. Van de Bossche, kleine neringen, Giselbrecht de Grutere f. Boidin op, H. Van Audenaerde op zijn beurt P. Van de Bossche, Jacob de Rike, gedood nabij Sleidinge door de graafgezinden werd vervangen door de poorter Jan van Merlaer. De weversdeken Lauwereins de Maech werd opgevolgd door Lievin van der Erloe, deze door Jan Herman. Ten slotte werd Jan van Lemberghe weversdeken. J. VUYLSTEKE, o.c. 244-277-343-339-350-455-251. N. DE PAUW, Froiss. Chron. III, 33.

(139) N. DE PAUW, Froiss. Chron. III, 20-21-33. VUYLSTEKE, o.c. 262-143-167-270 ; J.J. DE SMET, Corpus Chron. Fl. I, 339.

(140) Voorschepenen werden : Jan de Jonghe, Simon Bette, Jan van de Kerchove, Simoen van der Sickelen, Jacob van Ravenscoot, Willem van de Pitte, Gijselbrecht de Grutere f. Boidin. Schepenen werden Willem van der Most, Simoen Sersanders, Pieter ser Simoens, Simon Braem, Simon van Vaernewijck, Jan Haeck, Daneel van Vaernewijck, Jan Willaert. Hoofdmannen werden o.m. Sanders van Vaernewijck, Hektor de Vos, Gillis Oernic, Deken Pieter De Rijcke, ontvangers Gerolf Bette, beleders werden Thomas van Vaernewijc, Willem van der Most en Huge de Bruwere. Memorieboek, o.c. 108-110. VUYLSTEKE, o.c. 167 - 240 - 250 - 339 - 311 - 191 - 208 - 209 - 240 - 238 - 239. N. DE PAUW, Cart. Art. 402. Met zekerheid behoorden tot de poorterie : Jan Haek, Willem van der Most, Hektor de Vos, Sanders van Vaernewijck, Simon Bette, Jan de Jonghe, Jan van de Kerchove, Willem van de Pitte f. Jan, Jacob van Ravenscoot, Jacob de Rijke, Huge de Bruwere, Gillis Oernic. VUYLSTEKE, o.c. 184 - 186 - 191 - 194 - 224 - 239 - 271 - 272. R. DEMUYNCK, o.c. en P. ROGGHÉ. Samenstelling der Gentse schepenbanken, o.c.

(141) Dat de graaf ook te Gent partijgangers had was natuurlijk. Het waren er echter maar een handvol. Bij het ontstaan van het revolutionair bewind of enkele tijd nadien trokken ze uit de stad en werden fugitieven. Het waren meestal dienaars van de graaf o.w. Jan van der Sickelen, gewezen ontvanger van Vlaanderen, die nochtans maanden lang neutraal en passief was gebleven, Jan de Brune, 's graven klerk. Verder nog 's graven messagier Jan Vos, 's graven apotekaris, de wisselaar Jan Nootkerke, stadspachters als de gebroeders Jan en Simon Borluut, Lievin Rijnvisch, de poorter Huge de Bruwere, de ostellier Simon van der Sickelen, de wevers Mathijs van de Winkele

en Jacob Ute Galeiden en enkele anderen. Bij sommigen als b.v. Jan van der Sickelen en zijn broer Simon en Lievin Rijnvisch en zijn zonen werd door de stad beslag gelegd op hun huis en goed.
Anderen als de poorter Huge de Bruwere en de wevers Jacob Ute Galeiden en Mathijs van de Winkele keerden naar Gent terug en steunden het verzet. Na de Gentse militaire nederlaag te Nevele waren sommige Gentenaars te vinden voor een pacificatie met de graaf. De smadelijke vrede te Oedelem en Harelbeke besproken en op kerstdag 1381 bezegeld zonder medeweten van de collatie bracht Filips aan de macht. Sommige pacifisten als Symon Bette, poorter, Giselbrecht de Grutere, lid van de kleine neringen, werden op het Schepenhuis gedood. Hetzelfde lot onderging Jacob Soyssone en Jan Mayhuus, beiden van de kleine neringen. Beslag werd gelegd op het bezit van de gewezen schepen en wever Jan van der Eeke en de stadsontvanger, schepen en wever Jan Sleepstaf, op het bezit van de ostellier Simon van Vaernewijck, van de wever Clais Daens en van enkelen van de kleine neringen als Gillis van Deinze, Gillis Jours en Jan Houkin. Kervijn DE LETTENHOVE, o.c. X, 72 ; VUYLSTEKE, o.c. 176-177, 178-4-52-54 261-262-133-135-184-185-208-219-259-260-261-262-271-86-272-238-148-236. N. DE PAUW. Rek. J. v. Art. II, 547, R.A.G. Charters en Graven v. Vl. nr. 404 supplement. N. DE PAUW, Froiss. Chron. I, 78-79.

(142) Raze van Herzele werd deken van de poorterie ; Frans Ackerman ruwaard. VUYLSTEKE, o.c. 238. Raze van de Voorde werd hoofdman, Jan Mulaert werd ontvanger „der kerkelike goede". Gossin Mulaert, vader van Jan, werd hoofdman en ook voorschepen. De heer van Herzele werd militair leider evenals Jan van de Voorde. Martin van Erpe werd naar Engeland gedeputeerd.
VUYLSTEKE, o.c. 310-313-329-330-338-333-268. Sommige heren en edelen als Filip van Axele, Filips van Steeland, Symoen Rim, Raze Mulaert lieten zich taxeren. ib. 164 ; Waarschijnlijk was ook Roegier van der Woestijne van de Gentse partij. ib. 333.

(143) N. DE PAUW, Froissarts Chron. I, 132-133. Froissart merkt nog op : om hoire burgeren hoire vrijheden ende diergelijcx te behouden in hoiren rechten ende machten, wairen sy allene in den oirloge gecomen ; ende al hoe sij onderlinge in hate of in nijde of in oirloge die een tegens den anderen gestaen hadden, nochtans, ter noit ende om hoire vrijheden vrijheden ende rechten te behouden ende te bewairen wouden sy alle eendrachtich ende eenre moeder kint wesen ende sterven, als sy oic dairna wail mitten bewesen want sy wairen alle hoire oirloge duer, dat nochtans wail duerde 7 jair so eendrachtich dat sij nie gekijf of gescille ondereen en hadden binnen der stede van Gendt. ib. 70.

(144) H. PIRENNE, Hist. de Belg. II, 195.

(145) K. KOPPMAN, G. Van der Ropp en D. Schäfer. Recesse und andere Akten der Hansatage. II, 234 ; J.J. DE SMET. Chronicon comitum Flandrensium. Bruxelles, 1837, p. 261-262 ; H. PIRENNE, Chronique rimée v. 1025-1163.

(146) Op het ogenblik dat Filips Brugge innam waren op de Gentse schepenbanken de makelaars-ostelliers en de beenhouwers vertegenwoordigd door Jan van de Kerchove, voorschepen van gedele en Jan de Beere, beenhouwer. Memorieboek v. d. stad Gent, 110 ; P. ROGGHÉ, Samenstelling Gentse schepenbanken o.c. 30. Eigenaardige strijd van Gentse rijken tegen Brugse !

(147) Een van de Oosterlings, leider van de Duitse kooplui te Brugge en ooggetuige van de inneming van de stad door Filips noteerde : Unde se (de Gentenaars) en haben keynen vremden Kopman missedaen noch an libe (lijf) noch an gude. N. DE PAUW, Cart. Art. 754-755. Zie ook Kervijn DE LETTENHOVE, o.c. X, 460.

(148) Voor 's graven onbetrouwbaarheid zie F. QUICKE, o.c. 311. Voor het beslag op het Gentse goed. N. DE PAUW, Froiss. Chron. III, 14. J.J. DE SMET, Rijmkronijk v. 9558-9563 en Chronicon com. Flandr. 238. Voor de moord te Ieper. N. DE PAUW, Froiss. Chron. III, 10. De zaak van het koopluigoed gaf aanleiding tot nieuwe oorlog.
VUYLSTEKE, o.c. 185-268.

(149) GILLODTS VAN SEVEREN, Inventaire Bruges o.c. II, 467, De Brugse wevers waren niet alleen hun ambachtsstatuten ontnomen maar ook beroofd van hun deken die door een „maenre" of toezichter werd vervangen. ib. II, 412. De „maenre" heette Gillis Visolen.

(150) Pieter van de Broucke was een Gentenaar, waarschijnlijk een schipper. Een Engelse bron deelt mede dat toen de Franse koning de graaf tegen Vlaanderen ter hulp kwam, de Bruggelingen de Gentenaars verraadden. Kervijn DE LETTENHOVE, o.c. X, 483. Zie verder : Kervijn DE LETTENHOVE, o.c. X, 460-474-480-479 ; N. DE PAUW, Froiss. Chron. III, 43-44 ; ESPINAS et PIRENNE, Industr. Drap. o.c. II, 565. Memorieb. v. d. stad Gent, 101. De Brugse en Ieperse troepen uitgerukt tegen de Fransen werden door de Gentse ruwaards geleid. ib.

(151) Onderschreven het Brabants-Vlaams verdrag dat de facto tegen Frankrijk was gericht : Simon de Mirabello, Geraard van Rassegem, Raze van Gavere, Jan van Gruuthuse, Rogier Briseteste, Willem van Nevele, Jan van Masmine, Simon van de Maelstede, Geraard van Moerzeke, de heer Van Axel nl. Filips, Hendrik van Vlaanderen, Sohier van Drongen, Arnold van Gavere, Wulfaard van Gistel, Jan van Axel, Jan van Herzele, Staes Pascaris, Huge van Steenland e.a. VAN DUYSE en DE BUSSCHER, Inventaire Chartes et Doc. archiv. ville de Gand. 1867 p. 140.

(152) De heer Van Herzele, Gossin en Jan Mulaert, Frans Ackerman, Raze en Jan van de Voorde.

(153) F. QUICKE, o.c. 331-332 : Het feit dat op 7 mei 1382 12 handelaars van Brugge en Gent naar Londen trokken „tractatus de concordia et amicitia inter ipsum dominum regem et eskievins ejusdem villae de Gaunt habitos" staat waarschijnlijk in betrekking met een overeenkomst omtrent de handelaars tussen Engeland en het bevrijde Vlaanderen. Van een Franse militaire tussenkomst in Vlaanderen ten voordele van de gevluchte graaf was toen nog geen sprake en Vlaanderen was ermee nog niet bedreigd. Wij zien dan ook niet goed in hoe Filips en de Gentenaars toen een verbond zouden hebben willen aangaan met de Engelsen tegen de graaf, die ze, op de koop toe, met eigen krachten hadden klein gekregen.
Kervijn DE LETTENHOVE, o.c. X, 462.
Het was fout van Pirenne, zich steunend op Froissart, te beweren dat Filips reeds in 1381 onderhandelingen inzette met de Engelsen over een alliantie. Eerst in 1382 veroverde Filips de macht te Gent. H. PIRENNE, Hist. de Belg. 1903, p. 194.

(154) Met het recht voor de Gentenaars de stapel te vestigen waar ook in Vlaanderen. F. QUICKE o.c. 333. Kervijn DE LETTENHOVE, o.c. X, 74-80.

(155) F. QUICKE o.c. 333 ; N. DE PAUW, Cart. Art. 368-369.
(156) F. QUICKE o.c. 335.
(157) D.J. VAN DER MEERSCH, Histoire Nationale in „Messager des Sciences historiques, 1828, p. 213.
(158) Kervijn DE LETTENHOVE, o.c. X, 174-483 ; N. DE PAUW, o.c. III, 48. Sommigen delen mede dat Filips gekwetst, anderen dat hij ongedeerd bleef.
(159) Kervijn DE LETTENHOVE, o.c. X, 479.
(160) N. DE PAUW, o.c. III, Baljuwsrek. 286.
(161) Kervijn DE LETTENHOVE, o.c. X, 479.
(162) VUYLSTEKE, o.c. 475.
In zijn biografische nota's betreffende Filips (grande Encyclopédie de Paris" en „Biographie Nationale" meent N. DE PAUW dat Filips door de 12-jarige koning met de voeten werd getrappeld en daarna gehangen aan een boom. Hij noteert tevens dat het verhakkeld lijk van Filips misschien door zijn neef Lodewijk van Artevelde naar Gent werd gebracht. Maar De Pauws bron ontbreekt.
(163) J.A.C. BUCHON. Les Chroniques de sire J. Froissart II, 77. Yoens werd begraven in de Sint-Niklaaskerk.
(164) Filips' dramatische dood herinnert aan de gewelddadige dood van zijn vader. Volgens Li Miusit, tijdgenoot van Jacob, werd de hoofdman begraven „in claustro monialium, quod dicitur Biloca" of de Bijlokeabdij te Gent (1). Dit gegeven komt ongeveer overeen met een andere bron die meldt dat Jacob begraven werd in „une abbaye de nonnains" maar de kroniekschrijver voegt eraan toe dat het lijk werd ontgraven door het volk en „gecté aux champs, qui depuis fut dévouré par les bestes et oyseaulx (2). Despars deelt mede dat Jacob met enkelen van zijn raadslieden dood ‚achter strate voor die honden" bleef liggen als gheen sepulture weerdig sijnde" (3). Van zijn kant meent de historicus Kervijn de Lettenhove dat Jacob waarschijnlijk werd begraven bij de chartreuzen op Rooigem (4). Aannemelijker is de mening van Li Miusit des te meer daar Jacobs zuster Margareta, gehuwd met Jan van Caelmond, in het Onze-Lieve-Vrouwhospitaal van de Bijloke een jaarlijkse dienst deed opdragen ter nagedachtenis van haar broer (5).
(1) J.J. DE SMET, Receuil des chroniques de Flandre, t II. Bruxelles 1841, p. 238.
(2) N. DE PAUW, Cart. Art. 255.
(3) N. DESPARS. Chronijke van den lande ende graefscape in Vlaenderen. Brugge 1838. Deel II, 376.
(4) Kervijn DE LETTENHOVE, Froissart Chroniques, tom XX, 131.
(5) N. DE PAUW, Cart. Art. 256. In de Bijloke werd door de moordenaar van Jacob, Jacobs zoon, ook eeuwigdurend het branden van een lamp gesticht ter nagedachtenis van de vermoorde zoon van de hoofdman. C.L. DIERICX, Mémoires sur la ville de Gand. Gand 1815, t. II, 48.

De steengroeven te Balegem

De naam Balegem is onafscheidelijk verbonden met een bepaalde steensoort waarmee in het verleden tal van belangrijke gebouwen werden opgetrokken. De faam van deze gemeente is vooral te danken aan die groeven door de volksmond „de steenkapperij" genoemd. Deze groeven liggen in het oosten van de gemeente in de onmiddellijke nabijheid van de weg Gent-Geraadsbergen. De buitengewone zandsteen die men er vond stond in de XVde en XVIde eeuw zeer gunstig aangeschreven. Veel monumenten uit die tijd zijn ermee gebouwd en vertonen heden nog de karakteristieke warme tint van de „Balegemse steen". Het best bekende monument in die steen is zonder twijfel de St.-Janskerk te Gent, heden St.-Baafskathedraal. In het bestek van 1551 betreffende deze kerk wordt opgesomd wat in Balegemse steen diende te worden gebouwd :

— al de kapellen in de beuken
— al de trappen van het hoogkoor, en zulks aan beide zijden
— 136 voet steen in totaal, voor de trap van de krocht ([1]).

Toen men in 1661 de toren van de St.-Niklaaskerk wou herstellen, prees de werkopzichter van de stad J. Billet de Balegemse steen voor het buitenwerk aan, de Brabantse voor het binnenwerk. Hieruit blijkt hoe men de kwaliteit der verschillende steensoorten naar waarde wist te schatten ([2]).

Ook bij de St.-Jacobskerk te Gent werd steen van Balegem en Doornik gebruikt.

Overigens vertonen tal van Gentse gevels, zowel uit de gotische-, renaissance- als barokperiode onderdelen in Balegemse steen.

Onder de kerkgebouwen in Oost-Vlaanderen waarin minstens gedeeltelijk deze steensoort verwerkt werd noemen wij enkel : Bellem, Erembodegem, Gijzenzele, Lochristi, Westrem.

Op de 21ste januari 1668 veroordeelde de raad van Vlaanderen Jean Blomme van Brugge tot betaling van een som aan

Willem Simon, meester steenhouwer te Balegem, voor de koop van 100 voet arduinsteen, blijkbaar wordt hier Balegemse steen bedoeld ; deze werd dus ook te Brugge gebruikt.

Sedert wanneer de steengroeven van Balegem ontgonnen werden valt moeilijk te bepalen. Waarschijnlijk gebeurde zulks reeds in de loop van de XIde eeuw. Vermoedelijk hebben de onlusten en oorlogen van de XVIIde en XVIIIde eeuw de achteruitgang en tenslotte de stopzetting van de ontginning der groeven in de hand gewerkt.

Het zou echter fout zijn te denken dat alle witte zandsteen die men eertijds gebruikte herkomstig was van Balegem. Bij voorkeur nam men het materiaal dat voorhanden was of gedolven werd in de nabijheid van het bouwwerk. Uitzonderingen op die regel treft men aan waar een bevaarbare waterloop of een ander gemakkelijk transportmiddel de plaats van het bouwwerk met de steengroeve verbond. Zo zijn bijvoorbeeld talrijke monumenten in onze provincie uit het Romaanse tijdperk, XIIIde eeuw, langs de Schelde of de Leie gebouwd met Doornikse steen.

Geologisch behoort de Balegemse steen tot de Lediaanse laag die zich uitstrekt over de heuvels, gelegen tussen Gent, Aalst, Brussel en Leuven. De stenen uit die verschillende plaatsen afkomstig behoren weliswaar tot eenzelfde vorming maar vertonen onderling bepaalde verschillen, wat kleur en mechanische eigenschappen betreft. Zo zijn de stenen gedolven te Balegem, Oosterzele, Gijzenzele en Landskouter van een grijze, licht groenachtige tint. Deze afkomstig uit de omgeving van Aalst (waar de ontginning eveneens sedert de XIde eeuw dagtekent), Lede en Borsbeke hebben een meer gele tint. Deze laatste herkent men gemakkelijk aan de St.-Michiels- en de St.-Jacobskerk te Gent waar zij gebruikt werden voor de omlijsting van sommige vensters.

In nog andere gemeenten werd steen gedolven, zo kent men de groeven van Baardegem en Meldert, waar men de steen gebruikte voor de bouw van de kerken van die gemeenten. Ook te Ninove werden groeven aangetroffen, die steen leverden voor de kerken van Neigem, Aspelare, Voorde, Appelterre en Eichem ([3]).

Vergeten wij daarbij niet dat het afzetgebied zich buiten Vlaanderen en Brabant ook tot het westelijk deel der noordelijke Nederlanden uitstrekte.

De uitbating moet natuurlijk gezien worden in het raam van de beperkte technische middelen uit vroeger eeuwen ([4]). Zij gebeurde zowel in open putten als in horizontale of vertikale

schachten, en menselijke spierkracht was de voornaamste energiebron ; voor het zagen of hijsen van de steenblokken kon nochtans ook gebruik van windassen gemaakt worden. Het voornaamste hijstoestel was het heefijzer. Bovendien gebruikte men samen met de katrollen ook karten en broeken, d. z. netten waarin het bouwmateriaal geplaatst werd bij het opwaarts heffen. De last die het grondwater veroorzaakte werd tegengegaan door uit hout gevlochten afsluitingen, terwijl ook hier de windmolen kon ter hulp geroepen worden.

Sommige groeven waren eigendom van de uitbaters, andere werden door de bezitter in concessie gegeven. Soms werd de steen ter plaatse bewerkt, dikwijls echter voerde men die in ruwe toestand naar de bouwwerf. De bedrijvigheid in en rondom de groeven deed weleens aan het verkeer in een kleine stad denken. De verhandeling van de steen riep dan ook op bepaalde plaatsen een vrije markt in het leven waartegen steden zoals Aalst en Brussel te keer gingen zonder dat evenwel volledig te kunnen beletten.

In 1848 werd een eerste poging aangevat om de uitbating te hernemen. Men trof enkele lagen aan op 10 tot 20 m. diepte, de dikte van de steenlaag bedroeg slechts 20 cm. en leverde zelfs onvoldoende om de weg Balegem-Scheldewindeke te bestraten. Twee jaar later werden opnieuw pogingen gedaan zonder blijvend gevolg. In 1859 zocht de gemeente andermaal naar de groeven. Na maandenlang delven slaagde men erin een honderdtal meter zandsteen bloot te leggen waarvan de twee derden dan nog ongeschikt werden bevonden.

Een algemeen delvingsplan om de oude groeven van witte zandsteen terug te vinden werd in september 1862 ontworpen door de heer Raepsaet, lid van de provinciale Commissie voor monumenten van Oost-Vlaandeern ([5]).

Dank zij de aanhoudende aktiviteit van deze commissie werd de Balegemse steen eindelijk in 1866 door K. L. De Corte teruggevonden. De gevonden groeve die zich over meer dan een halve hectare uitstrekte leverde stenen op van 2 m. lengte op 50 tot 60 cm. breedte en 25 tot 40 cm. dikte. Ze werden ter plaatse verkocht tegen 14 fr. per m^3 en waren van dezelfde hoedanigheid als die waarmee onze oude monumenten waren gebouwd, zodat de nieuw gevonden steen zeer geschikt was voor restauraties ([6]).

Op 18-12-1897 werden opnieuw opgravingen gedaan, ditmaal onder de auspiciën van het Ministerie van Post, Telegraaf en Spoorwegen, en op aanwijzing van professor Renard en van de geoloog Clapuet. Het verslag ([7]) geeft een beschrijving van

de toestand waarin de groeven werden aangetroffen ; door groen overwoekerd, maakten zij een verlaten indruk. In de hellingen werden opgravingen verricht en drie soorten steenlagen aangetroffen. Een eerste op 6,75 m. diepte had een dikte van 36 tot 46 cm. en was bedekt met een grijs getinte kwelm, een laag zandige klei en fossielrijk duinzand. Een tweede laag bevond zich 3,37 m. dieper en had een dikte van 16 tot 30 cm. Een derde laag van 16 tot 21 cm. dikte trof men aan op 62 cm. onder de tweede. Hoewel iets zachter dan de bovenliggende lagen was de kwaliteit zeer goed, deze steen viel bovendien op, niet alleen door zijn mooie witte kleur, maar ook door een homogene struktuur en een goede weerstand tegen druk en weersinvloeden.

Omstreeks 1915 heeft men nogmaals getracht de groeven uit te baten. De gebrekkige vervoermiddelen en de concurrentie van de Lessense groeven waren de oorzaak dat Balegem weer vergeten raakte.

Wij moeten wachten tot 1966 voor ze weer in de belangstelling kwamen. De heer Verlee begon met opgraven van zavel en bracht zodoende de witte Balegemse steen aan de oppervlakte die nu zijn bestemming vindt in Nederland en Duitsland.

Pijnlijk is het te moeten vaststellen hoe sommige van onze monumenten met ingevoerde Franse zandsteen hersteld worden, hetgeen afbreuk doet aan hun authentiek historisch voorkomen, terwijl in Balegem oorspronkelijke steenblokken van meer dan tien ton aan de oppervlakte gebracht worden.

L. DE SMET
Aalter

---

(1) Aanbesteding van materialen tot het bouwen van de parochiale kerk Sinte Jans, 1551, blz. 8 (Prov. Archief).

(2) De Potter en Broekaert : *Geschiedenis der Gemeente Balegem.*

(3) *Bulletin der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* 1897. Stadsarchief.

(4) Zie *„Het bouwbedrijf in de Lage Landen tijdens de Middeleeuwen"* door J. Van de Walle.

(5) Het verslag van de heer Raepsaet, 1862, bevat ook een lijst van de monumenten in Vlaanderen die met natuursteen gebouwd werden en vermeldt tevens de plaats van herkomst.

(6) In hoger vermeld werk (2) schrijven De Potter en Broekaert : „Reeds werd de Sint-Baafstoren te Gent met Balegemse steen hersteld" hetgeen blijkbaar betrekking heeft op een restauratie vóór 1868.

(7) Het verslag van de heer Clapuet verscheen in het *Bulletin der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* 1897.

Het modern archief van Gentbrugge

In 1958 schreef Prof. J. Dhondt ([1]) dat de hedendaagse periode heel weinig bestudeerd wordt door de plaatselijke vorsers. Dit is nog altijd voor een zeer groot deel waar, daar de meeste lokale historici vrijwel uitsluitend voor het Ancien Régime belangstelling kunnen opbrengen. Denkt men het recentere verleden voldoende te kennen ? Beschouwt men de studie ervan als minderwaardig in vergelijking met het onderzoek van de geschiedenis tijdens de middeleeuwen en de moderne tijden ?

Verscheidene factoren en motieven spelen hier wellicht een rol. Eén van de argumenten die vroeger konden aangewend worden, heeft nu veel van zijn kracht verloren. Dit argument hield de bewering in dat de meeste archieven van de hedendaagse periode noch geklasseerd noch geïnventariseerd waren en dat zij zich op plaatsen bevonden waar zij moeilijk konden geraadpleegd worden. Hierin begint nu stilaan, dank zij de inspectie van het Rijksarchief, verandering te komen. Heel wat gemeenten hebben hun modern archief of althans een deel daarvan (wij beperken ons hier tot de gemeentearchieven) aan een of ander rijksarchiefdepot ter bewaring toevertrouwd. Zo ook het gemeentebestuur van Gentbrugge dat in 1958, in 1970 en nu onlangs nog in mei 1971 het grootste deel van zijn archief op het Rijksarchief te Gent deponeerde waar het door Mevrouw Dr. H. Coppejans-Desmedt en door schrijver dezes werd geklasseerd en geïnventariseerd. Voortaan zijn deze archieven dus ter beschikking van de vorsers en plaatselijke historici die zich voor de nieuwste geschiedenis van Gentbrugge interesseren.

Wat omvat nu dit modern gemeentearchief, dat zeer goed bewaard werd ? Het is hier geenszins de bedoeling een inventaris te publiceren (deze kan trouwens op het Rijksarchief te Gent ingezien worden) maar wel in het kort het belangrijkste aan te stippen en de lokale vorsers bekend te maken met het feit dat het geïnventariseerd modern archieffonds van hun gemeente ter bewerking op hen wacht.

Wat het administratief deel betreft, er zijn de besluiten van de burgemeester en de gemeenteraad voor de periode 1801-1834, de registers van briefwisseling (1823-1862) en bun-

dels betreffende het gemeentepersoneel (1797-1863). Voor de bevolking beschikt men over de bevolkingsregisters tot 1880 terwijl ook de kiezerslijsten van 1830 tot 1881 voorhanden zijn. Zeer belangrijk ook zijn de stukken betreffende de financiën. De gemeentebegrotingen beslaan de jaren 1841-1935 en de rekeningen de jaren 1801-1813 en 1825-1939. Daarnaast zijn er nog de kasboeken en andere bescheiden van de ontvanger (1900-1930). In het archief van Gentbrugge hebben de stukken aangaande de belastingen, zowel de rechtstreekse als de gemeentelijke een groot aandeel. Grote doorlopende reeksen zijn er echter niet. Betreffende de grond- en bedrijfsbelastingen en het patentrecht zijn slechts telkenmale een gering aantal jaren aanwezig alhoewel de kadastrale leggers en de registers van patentschuldigen (voor de periode 1817-1871) zeker moeten vermeld worden. Ook de kohieren der gemeentebelastingen (1881-1887) en de rollen van diverse andere taksen (meestal de periode 1930-1939) verdienen aandacht. Van het Armbestuur zijn niet alleen de begrotingen en rekeningen (grosso modo tot het einde van de 19de eeuw) maar ook diverse andere stukken en staten ter beschikking, terwijl de administratie van de kerkfabrieken zijn weerslag in het archief heeft nagelaten. De burgerwacht en de militie zijn eveneens goed vertegenwoordigd. Daarnaast zijn er natuurlijk nog de bescheiden betreffende volksgezondheid, handel en verkeer, de straatschouwingen (1802-1888), wegen en waterlopen, feestelijkheden en plechtigheden (1801-1875). Met uitzondering van de muziekschool (waarvan de begrotingen en rekeningen van 1918-1939 ter beschikking staan) is betreffende het onderwijs en het schoolwezen in de 19de eeuw betrekkelijk weinig bewaard gebleven.

Tot zover in zeer algemene trekken een summiere inhoudsopgave van dit modern gemeentearchief. Men kan alleen maar hopen dat de plaatselijke historici en historisch geïnteresseerden, nu de bronnen voor de nieuwste geschiedenis van hun gemeente voor onderzoek en bewerking openstaan, zich met ijver aan de studie zullen zetten van de diverse aspecten van een weliswaar recent maar toch zeer onvoldoende gekend verleden. Er is werk genoeg.

Dr. U. VERMEULEN
Gentbrugge

(1) Dhondt, J., Enige opgaven voor de plaatselijke vorsing betreffende de hedendaagse periode. Oostvlaams Verbond van de Kringen voor Geschiedenis, Voorlichtingsreeks nr. 20, p. 125 (Gent, 1958).

Gentbrugge en Ledeberg in het verleden

BESCHOUWINGEN BIJ OUDE KAARTEN

Voor de liefhebber schuilt een blijvend genoegen in het naspeuren van karakteristieken op oude kaarten en plans ; in het vergelijken van het tegenwoordig met het vroeger uitzicht van onze steden en gemeenten. Een oude kaart is meer dan louter weergave van een verdwenen landschap of stadsgedeelte. In de talrijke details heerst een vaagheid die tot verder onderzoek aanspoort, om de eigen bijzondere sfeer van een bepaalde plaats te rekonstrueren en vandaar uit een brug te slaan naar onze huidige vertrouwde omgeving, die langs een langdurige en ononderbroken ontwikkeling daaruit groeide. Sommige tussenstadia tijdens de laatste honderd jaar waren verweven met het leven van overleden verwanten of voorouders waarvan in de familiekring nog een onduidelijke herinnering overblijft. Wat verder in de tijd verwijderd is kunnen wij met onze historische kennis in verband brengen en aldus algemene begrippen tot een levend verleden maken.

De tegenwoordige wegen terugvinden op een oude kaart, de perceelverdeling, de vroegere bebouwing en beplanting, zoals die soms primitief weergegeven wordt, thuiswijzen in onze omgeving, dat alles helpt ons een duidelijker reliëf te geven aan onze moderne levenswereld. Het leert ons in zijn oorsprong begrijpen, datgene wat op het eerste gezicht bevreemdt. Het maakt ons duidelijk hoe elke periode volgens eigen inzicht ruimte schept en vernietigt, oude mogelijkheden verwerpt en nieuwe biedt, hoe de huidige situatie niet verklaarbaar is zonder die onafgebroken reeks elkaar opvolgende toestanden die elk een gedeeltelijke opruiming hielden van wat voorafging.

Het is aangewezen het grondgebied van Gentbrugge en Ledeberg als één geheel te behandelen dat door een overigens gril-

lige scheidingslijn in twee zeer ongelijke oppervlakten is verdeeld. Op dat grondgebied ontstond een grote verscheidenheid van woonwijken. Vooral te Gentbrugge zijn wijkvormingen van uiteenlopende aard aan te wijzen doordat deze gemeente slechts stuksgewijze werd geurbaniseerd, dank zij de betrekkelijk grote oppervlakte waarvan bepaalde gedeelten door hun ligging omzeggens beschermd waren tegen voortijdige bebouwing.

Ledeberg, waarvan de oppervlakte uiterst beperkt is (109 ha) werd op nauwelijks een halve eeuw in snel tempo volgebouwd, zodat bij het begin van de eerste wereldoorlog enkel nog een strook tussen de spoorweg en de Opperschelde, gedeeltelijk vrij gebleven was. In deze gemeente, die heden een grondige ombouw ondergaat is het overduidelijk hoe onze maatschappij op zulkdanige wijze de banden met het verleden sloopt zó dat de leefbaarheid een heel bijzonder probleem wordt, hetgeen de taak van de urbanist aanzienlijk bemoeilijkt.

De ontwikkeling van het oorspronkelijk grondplan van Ledeberg dient verklaard te worden in het kader van de ligging ten opzichte van Gent, vlak vóór de twee toegangspoorten tot de stad : nl. Keizerspoort en Sint-Lievenspoort. Uit urbanistisch oogpunt zijn de vijf volgende feiten van doorslaggevend belang :

1. Een grondige wijziging onderging de noord-westelijke grens van Ledeberg tussen de jaren 1570 en 1580 bij het bouwen van de nieuwe vestingen. Van de wallen die toen vóór de Keizersvest opgetrokken werden, vinden wij heden nog de lijnen terug in de kronkelende loop van de Franse vaart, de oorspronkelijke gracht vóór de bastions, die de twee poorten moesten beveiligen.
2. Bij het begin van de 18de eeuw (1704) werd de Brusselse steenweg rechtgetrokken en de Dries in twee ongelijke delen gesneden.
3. Rond 1840 werd een aanzienlijk deel van het grondgebied in beslag genomen door de spoorbaan van Gent-Zuid over Aalst naar Brussel.
4. In 1870 werd de nieuwe kerk gebouwd en met de aanleg van de straten zoals wij deze heden kennen, verdween ook de Dries.
5. In 1969 beleefden wij het begin van de E3 werken, die gepaard gaan met diep ingrijpende moderne urbanisatie, en die het voorkomen van de gemeente gedurende de komende jaren zullen bepalen.

HET ZUID-OOSTEN VAN GENT VOLGENS HET PLAN VAN JACOB VAN DEVENTER (1)

1. Schelde.
2. Keizerspoort.
3. Sint-Lievenspoort.

Gentbrugge

4. Klooster der Rijke Klaren.
5. Kerkstraat.
6. Kapellestraat.
7. Aardstraat (nu Fabriekstraat).
8. Kouterstraat.
9. Hongerijstraat (nu E. Hielstraat).
10. Dries (Heldenplein).
11. Heirweg naar Aalst (nu Oude Brusselseweg).
12. Leemstraat (nu F. Burvenichstraat).
13. Kasteelstraat.
14. Magerstraat (nu J.F. Willemsstraat)
15. Dreve (de Naeyerdreef en gedeeltelijk Magerstraat).

Ledeberg

16. Dries.
17. Snotte Muyle (nu Moriaanstraat en gedeeltelijk Langestraat).
18. Driesstraat.
19. Quade strate of Heirweg op Oudenaarde (nu Hundelgemse steenweg).
20. Kerkweg of Binnenweg.
21. Rodsche Heirweg (nu Gontrodestraat).
22. Rietgracht.

Gent

24. Spanjaardskasteel, voormalige Sint-Baafsabdij.
25. Dendermondse steenweg.
26. Klein Begijnhof (Lange Violettenstraat).
27. Muynckmeersch.
28. Ottergemse steenweg.

---

(1) Jacob Roelofs, ook Jacob Van Deventer genoemd naar zijn geboortestad, was oorspronkelijk geneesheer maar wijdde zich aan de aardrijkskunde, verbleef reeds in 1544 te Mechelen ; stierf in 1575.
Filips II gelaste hem in 1558 een topografisch atlas van de steden der Nederlanden te maken. Van de drie delen bevinden zich twee in de Nationale Bibliotheek te Madrid, de minuten in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel.

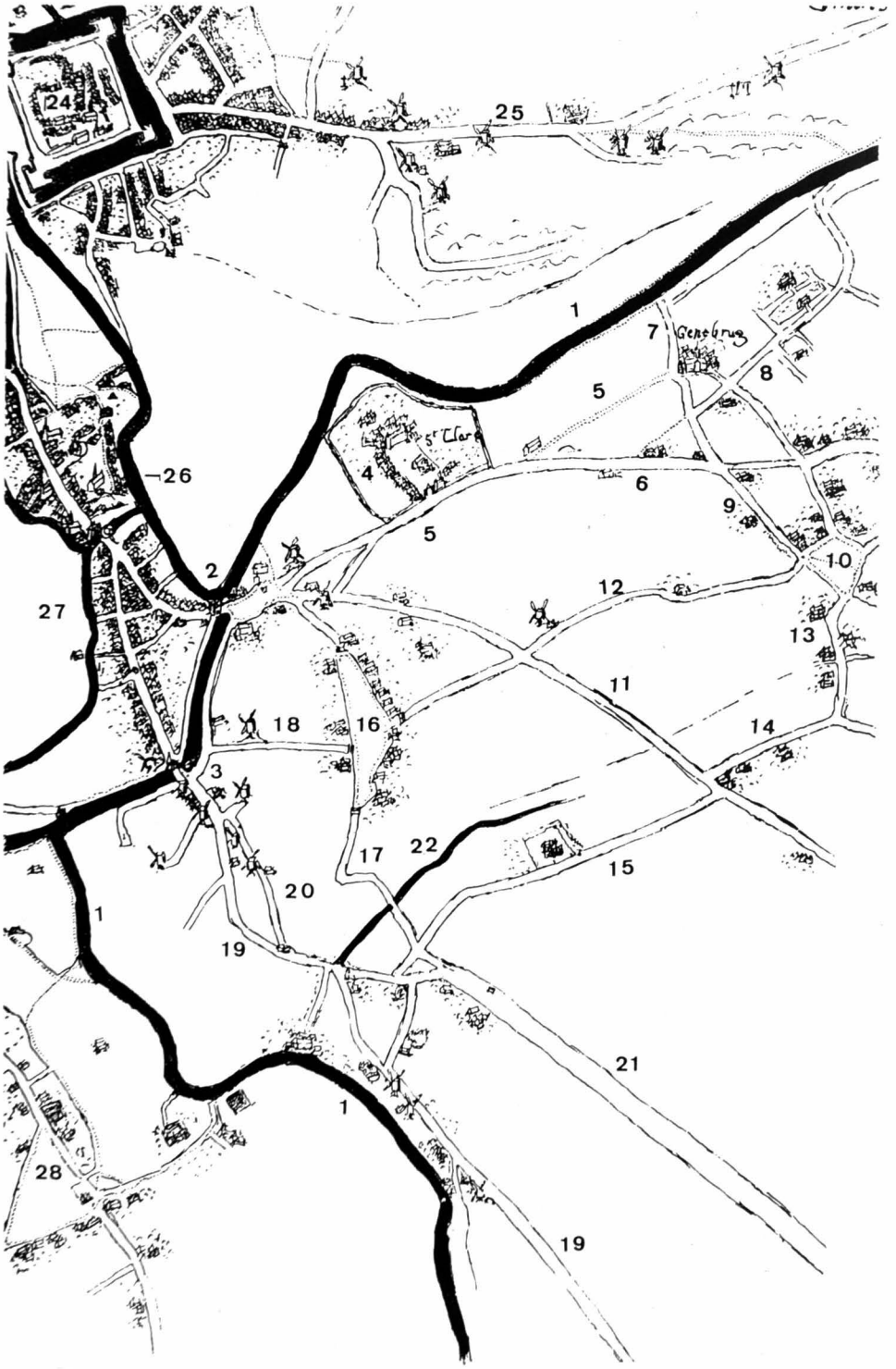

Gentbrugge en Ledeberg rond 1560 volgens J. Van Deventer

DE 16de EEUW

Voor de 16e eeuw kan men steunen op het plan van Gent door Jacob Van Deventer, gemaakt tussen 1559 en 1564 ([1]). Dat is de periode die volgde op de dood van Karel V, een tijd van godsdienstig-sociale gisting, toen het Calvinisme een grote aanhang verwierf in onze gewesten. Het is de vooravond van de beeldenstorm (1566) met de daaropvolgende tachtigjarige oorlog (1568-1648) die de Zuidelijke Nederlanden naar de totale ondergang zou voeren. Gent was nog, naar middeleeuwse maatstaven, een wereldstad die, reeds gekortwiekt door de vorst, nog vóór het einde van die eeuw in zijn verdere ontwikkeling volledig zou geremd worden.

Van de genoemde kaart die 80 cm. op 80 cm. meet, reproduceren wij hier de rechter benedenhoek (44 cm. hoog en 29 cm. breed), waarop Ledeberg en een groot deel van Gentbrugge zijn afgebeeld ; het noorden is naar boven gericht.

Deze kaart, die inzake globale verhoudingen bevredigend is, laat anderzijds te wensen over in de weergave van bijzonderheden die wij overigens zeer op prijs zouden stellen. Zo zijn de gebouwengroepen meestal slordig en schematisch aangeduid, de beplanting is zeer onduidelijk. De toenmalige benaming van straten en wegen wordt niet vermeld. Nochtans is deze kaart een waardevol dokument dat ons toelaat voor het randgebied van de stad, de toestand, enkele eeuwen vóór de kaart ontstond, te vermoeden, daar de evolutie van het landelijk gebied in de Middeleeuwen uiterst langzaam verliep.

Beperken wij ons tot de zestiende eeuw, dan blijkt dat de grens tussen Gent en Ledeberg nog gevormd werd door het „Klein Scheldeken", de verbinding van Opper- en Nederschelde waarnaast heden de Keizersvest ligt. Deze verbinding werd gegraven tussen 1378 en 1384 ter verdediging van het zuidoosten van Gent, en bestond uit twee nagenoeg rechtlijnige stukken die met elkaar een hoek van ongeveer 130° vormden bij de Sint-Lievenspoort ; deze poort lag in het midden tussen de twee Scheldearmen. De Keizerspoort sloot de verdedigingslijn in het noord-oosten af. Vergeten wij daarbij vooral niet de Franse Vaart die van latere datum is, weg te denken.

Van de Sint-Lievenspoort vertrok de huidige Hundelgemse steenweg, die toentertijd in het verlengde van de Sint-Lievenspoortstraat lag en in een boog naar de Daneelskapel leidde op de plaats waar de Rodsche Heirweg van de eerstgenoemde afsplitste. Op deze kaart is ook de tegenwoordige Binnenweg getekend.

De laaggelegen meersen tussen Hundelgemse steenweg en Opperschelde die in de loop der tijden herhaaldelijk van overstromingen te lijden hadden, en waar later de spoorweg en de Belle-Vuewijk zouden komen, waren toegankelijk langs een viertal wegen waarvan de meest zuidelijke de Mildreef op een goed aan de Schelde uitgeeft. Ook de latere Belle-Vuestraat die naar een windmolen leidt, is aangegeven.

Opvallend is de concentratie van windmolens in de omgeving van de Sint-Lievenspoort hetgeen erop wijst hoe de bedrijvigheid van het dorp op de nabije stad gericht was.

De Keizerspoort lag enkele tientallen meter meer noordwaarts dan de tegenwoordige brug, daarop wijst heden nog de noordkant van de Brusselse-Poortstraat die afbuigt naar de vroegere poort. Daar was het vertrekpunt van de Hallebaan (heden Oude Brusselseweg).

Feitelijk beseffen wij de betekenis van deze weg onvoldoende, indien wij vergeten dat hij een deel is van de belangrijke handelsweg van Brugge naar Keulen (over Gent, Brussel, Leuven, St. Truiden, Tongeren, Maastricht). Zijn grote betekenis verwierf deze weg sedert de uitvinding van het gareel, in de loop van de 11de eeuw, waardoor met paard en kar grotere lasten over het land konden vervoerd worden. Zulks bevorderde de groei van Gent langs de Lange Violettenstraat en Brusselse-Poortstraat en verklaart wellicht ook de vorming van het plein vóór de Keizerspoort. Dit plein dienen wij te situeren in het verlengde van de Oude Brusselseweg tussen de poort en de huidige Franse Vaart. Op die plaats kwamen nog twee straten van minder belang uit : de Kerkstraat die langs het Sinte-Clarakloster naar de dorpskom van Gentbrugge voerde, en de weg die op latere kaarten als Snotte Muyle aangeduid is. Deze laatste straat verbond de Keizerspoort met de Hundelgemse Steenweg ; zij vertrok bij de huidige Posthoornstraat, volgde de Louis De Smetstraat, vormde de westzijde van de Dries te Ledeberg, die tussen Van Lokerenstraat en Langestraat liep tot het punt waar deze laatste met de Van Den Heckestraat samenkomt. Van daar af valt de Snotte Muyle samen met de Langestraat tot aan de Moriaanstraat en volgt dan deze laatste tot aan de Hundelgemse Steenweg. De lage viadukt onder de spoorweg op het einde van de Moriaanstraat vormt het laatste stuk van de kronkelende weg die Ledeberg van noord naar zuid doorkruiste.

De Dries die een énig mooie ruimte moet geweest zijn, wordt weergegeven als een langgerekte driehoek met basis aan de westzijde noord-zuid gericht en ongeveer 350 m. lang, de groot-

ste breedte bedroeg nagenoeg 70 m. Het noordelijk punt lag bij de samenkomst van de tegenwoordige Louis De Smetstraat en Schoolstraat ; een deel der oostzijde werd op latere kaarten begrensd door de Oude Driesstraat. Het zuidelijkste punt stemt overeen met de plaats waar Van Den Heckestraat en Zuidstraat in de Langestraat uitgeven. Van deze machtige ruimte is tengevolge van de latere urbanisatie geen spoor over gebleven. Van de Dries vertrokken wegen naar de vier richtingen : benevens de reeds vermelde uitweg naar het noorden en het zuiden (de Snotte Muyle) vertrok een straat van de westzijde naar de stadswallen nabij de Sint-Lievenspoort (d.i. de tegenwoordige Driesstraat). Bovendien vertrok van het oostelijk punt van de Dries, de Molenaarsstraat die voortgezet werd door de Leemstraat, deze laatste vormt de verbinding met de Dries te Gentbrugge. Uit dit plan blijkt het centraal belang van de Dries voor het leven van de landelijke gemeente. Opmerkelijk is dat het godsdienstig centrum, de Daneelskapel op de rand van het dorp lag bij de splitsing van Hundelgemse Steenweg en Rodsche Heerweg, d.i. juist aan de overzijde van de Rietgracht.

Het deel van Gentbrugge door deze kaart weergegeven (nagenoeg de helft van het grondgebied) onderging tot het begin van de XIXde eeuw weinig verandering, indien wij de aanleg van de Brusselse Steenweg buiten beschouwing laten.

Duidelijk herkennen wij de Kerkstraat die langs het Sinte-Clarakloster loopt en vederop naar de parochiekerk toe, als een landwegel aangeduid is. Het Klooster dat met een toegangspoort op de Kerkstraat uitgeeft is omgeven door een gracht. Het beleefde zijn laatste jaren toen deze kaart gemaakt werd.

Opmerkelijk is hoe de huisjes van het dorp, de kerk omgeven, zulks in tegenstelling met latere kaarten. In de Kouterstraat ziet men de Oude Kluis waarachter nog andere gebouwen liggen tussen omwalling en Schelde, blijkbaar afhankelijk van het kasteel. Ook de Nieuwe Kluis is aangeduid. Minder duidelijk zijn de kastelen rond de Dries evenals het Braemkasteel die moeilijk van hoeven te onderscheiden vallen. Duidelijker is het goed in de Dreve (de Naeyerdreef).

Het aantal windmolens is eerder gering in vergelijking met Ledeberg, slechts twee zijn aangeduid : een langs de Kerkstraat (heden Scheldestraat) niet ver van de Keizerspoort ; een tweede bij het kruispunt van Leemstraat en Oude Brusselseweg, waarvan de heuvel nu nog bestaat. In dat opzicht is Gentbrugge werkelijk minder goed bedeeld. De volledige kaart van Gent geeft langs de Dendermondse Steenweg 8 molens aan,

langs de Antwerpse Steenweg 5, te Meulestede 22, in de omgeving van Brugse Poort en Rabot 23, te Akkergem 10 en te Zwijnaarde 4.

Vergelijken wij beide landbouwdorpen dan valt reeds in die tijd het aanzienlijk aantal kastelen op te Gentbrugge. Daartegenover treft men te Ledeberg er geen enkel aan. Zulks is begrijpelijk daar de laatste gemeente een kerkelijk goed was, in bezit van de Sint-Pietersabdij, terwijl Gentbrugge als wereldlijk leen heel wat achterlenen alsook buitengoederen van Gentse patriciërs op zijn grondgebied telde. Daarmee hangt overigens de economische betekenis van Ledeberg samen als resultaat van de meer rationele exploitatie van een kerkelijk goed. Het groot aantal molens wijst in dezelfde richting.

DE EERSTE HELFT VAN DE 17de EEUW

Het plan van Gent door Horenbaut in 1619 geeft een duidelijker beeld van Gentbrugge en Ledeberg rond die tijd. Het plan is veel nauwkeuriger in zijn bijzonderheden dan het voorgaande. Het geeft de begrenzing van de landerijen en op verschillende plaatsen de naam van de eigenaar. Op deze kaart is het noorden naar rechts gericht, het westen naar boven.

De grens tussen Ledeberg en Gent is gewijzigd. In 1570, de woelige tijd die het begin inluidde van jarenlange troebelen, had Gent zijn vestingen aangepast aan de vereisten van de nieuwe wijze van oorlogvoeren. De oude stadswallen met hun poorten gebouwd naar middeleeuwse normen, vormden een onvoldoende bescherming tegen het zwaar geschut. Daarom werden vóór de Sint-Lievens- en vóór de Keizerspoort bastions opgericht waarvóór een brede gracht werd gegraven ; zulks had als gevolg het verdwijnen van het plein vóór de Keizerspoort. Ook vóór de Sint-Lievenspoort ging ruimte verloren : de top van de bastion kwam vrij dicht bij het begin van de tegenwoordige Binnenweg. Deze beide bastions maakten de stadspoorten moeilijk toegankelijk en gemakkelijk te verdedigen. De toegangswegen werden daarom naar links, d.i. naar het zuiden afgebogen. Deze vervorming is tot heden toe blijven bestaan en vinden wij nog terug : het eindpunt van de Kerkstraat te Gentbrugge, nl. de Scheldestraat keert onder een nagenoeg rechte hoek langs de Neerscheldestraat naar de Posthoornstraat die evenwijdig met de zuidflank van het bastion, en de daarvóór liggende gracht (nu de Franse Vaart) loopt. De smalle gang die heden nog tegenover het einde van de Louis De Smetstraat naar de vaart loopt, geeft allerduidelijkst op de spits van de vroegere vesting uit.

Het Rijke-Klarenklooster is verdwenen. Het domein is hier ingenomen door een hofstee. De omlijning van de vroegere kerk en kloostergang is te herkennen ; vlak daarnaast ligt nog een deel van de gracht. Blijkbaar is dit waterloopje later verbreed en doorgestoken waardoor de Scheldearm aan het Hendrik Concienceplein ontstond.

De dorpskom van Gentbrugge is weergegeven zonder huizen.

In de Kouterstraat, voorheen Meirestraat, is bij de Oude Kluis, waarvan de vorm duidelijk getekend is, de naam Minnaert aangegeven, deze naam staat ook vermeld bij de percelen 13 en 14. De Nieuwe Kluis is op naam van Redichove gezet.

In de Hongerijstraat (nu E. Hielstraat) tellen wij een drietal huizen aan de oostzijde, tussen twee daarvan loopt het Zwarte-Hondstraatje.

De Dries vertoont op deze kaart een afwijkende vorm. Van de gebouwen daarrond en langs de zuidzijde van de Voorste Dries is moeilijk uit te maken of het om kasteeltjes of hofsteden gaat. Opvallend zijn de twee omwalde hoeven, vlak naast elkaar bij de Achterste of Grote Dries waarvan het ene (hof De Guchtenaere) nog bestaat en het andere (hof Bruyneel) in 1966 verdween.

Aan de overzijde van de Rietgracht liggen het Braemkasteel, eigendom Triest, en het kasteel Vilain.

Dicht bij de Schelde is de omlijning van het oorspronkelijk klooster der Arme Klaren, waarvan de gronden later eigendom der Rijke Klaren waren, nog aangeduid.

De Rietgracht waarvan de loop over het grondgebied van beide gemeenten volledig gevolgd kan worden, begint bij de omwalling van een goed langs de Opperschelde, te Ledeberg, loopt verder langs de Mildreef, kruist de Hundelgemse Steenweg ter hoogte van de Botermarkt. Gesitueerd ten opzichte van het huidig stratennet, loopt hij verder evenwijdig met en ten zuiden van de huidige Weldadigheidstraat, kruist de Moriaanstraat tussen Veld- en Pol De Vischstraat ; loopt daarna tussen Veld- en Vlinderstraat tot de Walstraat waar hij naar het noorden afzwenkt (naar rechts op de kaart), een eindje de Walstraat volgt en daarop naar het oosten keert, bij de bocht werd de Beke opgevangen die van de Binnenweg kwam en waaraan heden de naam der Beekstraat nog herinnert. Verderop vormt de Rietgracht de grens tussen beide gemeenten en bakent tevens het goed De Smet-De Naeyer af. De Brusselse Steenweg wordt gekruist ter hoogte van de tramstelplaats, vloeit vandaar in nagenoeg rechte lijn naar het Braemkasteel,

vanwaar hij, enigszins kronkelend, de bocht van de Oude Schelde bereikt.

Het belang van de Rietgracht die overigens de afwatering van Ledeberg verzekerde, wordt nog benadrukt door de nummering en de vermelding van de naam der eigenaars van de percelen langs beide zijden van de waterloop, op een wijze die nergens elders op het plan aangetroffen wordt en die wij hier overdrukken : (van beneden naar boven) :

1. de Meyere
2. Rijke Claren
3 en 4. J. de Vriese
5. J. Matheus
6. Bouckele
7. Rijcke Claren
8. Redichove
9. M. Bauwens
10. en 12. Bruyne
11. Albyn Vilain
13. en 14. Jacques Minnaert
15. en 16. Triest
17. Hoste
18. Guillame Minnaert
19. en 20. Zoete
21. 22. en 23. M. C. de Bruyne
24. Jooris Criel
25. en 26. Baudewyn vande Vyvere (bezit ook een perceel langs de Hundelgemse steenweg, tegenover de Justicie)
27. A. van Schooris
28. H. Gheest van sente Jans
29. Ideghem.

Van deze 15 familienamen zijn in de kerk registers van Gentbrugge de volgende terug te vinden :

De Meyere : 1629 - De Bruyne : 1660 - Van de Vyvere : 1676 - Matheus (Matthys) : 1649 - Marinus Bauwens, als vader in 1629, blijkbaar de eigenaar van perceel 9 - Triest : 1657 - Criel 1650.

De Dries of „Leer Dries" te Ledeberg is nauwkeuriger weergegeven dan bij Jacob van Deventer. Hier liggen aan de oostzijde vier hofsteden met bijbehorende boomgaarden. Evenals te Gentbrugge komen op de Dries wegen uit de verschillende richtingen samen.

In het zuidelijk deel van Gentbrugge (Links op de kaart) staat de Leenwegel getekend (later Schooldreef), hij vertrekt van de Heerweg naar Aalst (Oude Brusselseweg), en splitst

verderop in twee wegen die wie wij heden kennen als Peter Benoitlaan (vroeger Zwartierstraat) en J. de Saint-Genoisstraat (vroeger Heystraat), (de laatste werd later rechtgetrokken). In dit gebied vallen nog een goed Sinte Claren, het goed Hultem en het goed Verhaghen aan te stippen. Meer naar beneden toe, dicht bij de Heerweg van Aelst treffen wij tenslotte het goed Bussaert van Imbiese aan, waarvan heden nog een deel der omwalling bestaat (in de Vogelhoekstraat).

Wij kunnen niets anders dan betreuren dat dit plan niet het volledige grondgebied van Gentbrugge weergeeft. Zoals het voor ons ligt heeft het de ligging van een aantal verdwenen huizen bewaard, in het geheel : 25 voor Ledeberg en 38 (kastelen inbegrepen) voor Gentbrugge.

Inzake windmolens is het opvallend dat hun aantal veel geringer is dan op de kaart van J. van Deventer ; daar waren er 13, hier slechts 5 afgebeeld. Zulks is te verklaren als gevolg van de troebele tijden. Deze kaart dagtekent immers uit de periode van het twaalfjarig bestand (1609-1621) die feitelijk een onderbreking van de tachtigjarige oorlog (1568-1648) was.

Ingevolge de bouw van de bastions is een der twee molens bij de Keizerspoort verdwenen. De molen op de hoek Oude Brusselseweg en Leemstraat is rond die tijd niet meer aangegeven. Later werd hij heropgebouwd. Ook in de Driesstraat is de molen verdwenen terwijl het aantal rond de Sint-Lievenspoort verminderd is. In de Binnenweg staan er echter drie, d.i. een meer dan op de kaart van J. Van Deventer.

Een meer gedetailleerde studie van het voorhanden materiaal zou ongetwijfeld veel interessante gegevens aan het licht brengen. Wij hopen slechts dat deze korte bespreking de aanloop tot verdere rekonstruktie van het vroegere voorkomen van onze gemeente moge worden.

O. VAN WITTENBERGHE en G. WAEYTENS
Gentbrugge

FRAGMENT VAN DE KAART VAN GENT

door Horenbaut - 1619

Werkelijke grootte van het fragment
75,5 cm x 54 cm

Stadsarchief Gent

1. Sint-Lievenspoort
2. Keizerspoort
3. Hundelgemse steenweg
4. Kerkweg of Binnenweg
5. Snotte Muyle
6. Rietgracht
7. Dreve (de Nayerdreef en Magerstraat)
8. Magerstraat (nu J.F. Willemsstraat)
9. Kasteelstraat
10. Leenwegel (nu Schooldreef)
11. Zwartierstraat (nu P. Benoitlaan)
12. Heystraat (nu J. de Saint-Genoisstraat)
13. Driesstraat
14. Molenaarsstraat (nu F. Burvenich-, Horenbaut- en C. Buyssestraat
15. Leemstraat (nu F. Burvenichstraat)
16. Kerkstraat
17. Kapellestraat
18. Hongerijstraat (nu E. Hielstraat)
19. Meirestraat (nu Kouterstraat en J. Van Biesbroekstraat)
20. Bosstraat

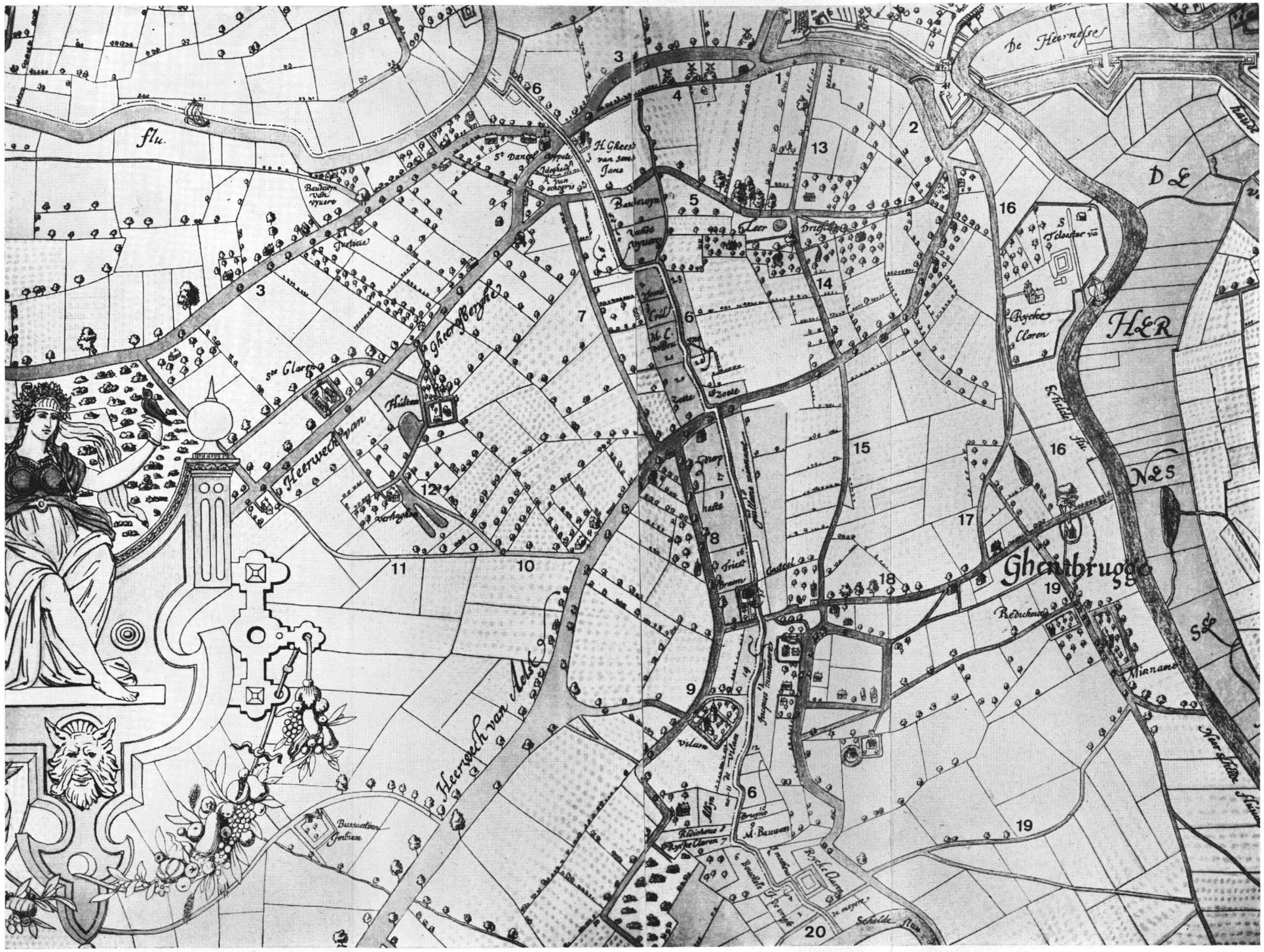

Het dossier der primitieve expertise van het kadaster der gemeente Balegem vergeleken met ander statistisch materiaal

Dit dossier, samengesteld in de jaren 1820-22, berust in het archief van de Provinciale bewaring van het Kadaster te Gent. Het is een belangrijke bron voor de plaatselijke ekonomische geschiedenis.

Het dossier is samengesteld uit volgende dokumenten ;

Dok. nr 1 : „Procès-verbal de délimination du territoire de la commune", is het proces-verbaal der grensbepaling der gemeente.

Dok. nr 2 : „Tableau comparatif des mesures anciennes et nouvelles", is een vergelijkende tabel der oude en nieuwe maten.

Dok. nr 3 : „Tarif du prix des grains et autres denrées" geeft een overzicht van de prijzen der voornaamste op de markt te Gent verkochte landbouwprodukten, dit voor de jaren 1792 tot 1809, met uitzondering van de jaren 1794 tot 1796.

Dok. nr 5 : „Tableau de classification des propriétés foncières". Dit bevat zeer interessante elementen. De gronden worden verdeeld naar aard van de culturen (landbouwgrond, tuinen, weilanden, bossen, boomgaarden, enz.) en iedere soort in een volgens de vruchtbaarheid bepaald aantal klassen. Zo wordt de landbouwgrond ingedeeld in 5 klassen. Voor deze 5 klassen wordt de normale vruchtopvolging gedurende 6 jaar onderzocht. Deze is het eerste jaar tarwe, het tweede rogge, het derde klaver, het vierde masteluin, het vijfde haver en het zesde aardappelen. Op grond van vierde en vijfde klasse wordt geen haver geteeld, deze laat men het vijfde jaar braak liggen.

Voor ieder der vijf soorten grond worden eerst de bruto opbrengst per bunder voor een periode van 6 jaar opgetekend en daarna worden de onkosten per bunder en voor elk gewas afgetrokken. Eindresultaat is het netto inkomen per bunder en per klasse grond.

Men heeft echter slechts de onkosten voor de eerste klasse grond berekend, heeft bevonden dat deze 57,78 % van de bruto-opbrengst bedroeg en heeft dan de onkosten voor de vier andere klassen bepaald op 57,78 % van de bruto opbrengst. Hierin schuilt een onjuiste opvatting. Er zijn immers enerzijds een aantal vaste kosten die niet variëren volgens de klasse van de grond, nl. het mesten, het ploegen en het zaaien. Anderzijds dalen bij grond van mindere kwaliteit de kosten van oogsten en vervoer in dezelfde verhouding als de opbrengst.

Nemen we bv. voor de vijfde klasse grond de opbrengst van de tarwe :

— konstante kosten :

aal	fl. 12
ploegen	17
eggen	4,5
zaaien	18,3
	fl. 51,8

— kosten evenredig met de opbrengst :

- de variërende kosten bedragen voor de 1e kat. :

wieden	fl. 14,10
pikken	4
binden	3,5
vervoer	9
dorsen	15,4
	fl. 46

- de verhouding der opbrengst bij grond van 1ste kat. en deze van 5de kat. is 22/7
- de veranderlijke kosten bedragen voor de 5de kat. 7/22 van de 1ste kat., d.i. 46 × 7/22 = fl. 14,6.

— Totaal bedrag der kosten voor de 5de kat.

	fl. 51,8
	+ 14,6
	fl. 66,4

De bruto opbrengst per bunder bedraagt fl. 61,60, wat een verlies van fl. 4,8 tot gevolg heeft (tarwe).

We hebben dit voor alle klassen grond berekend. In een periode van 6 jaar heeft één bunder grond volgende netto winst : (alle gewassen in aanmerking genomen)

1e kat.	fl.	463
2e kat.		323
3e kat.		159
4e kat.		54
5e kat.	verlies	–110

We zien dus welk enorm voordeel voor een landbouwer goede grond biedt. Het hoeft ons dan ook niet te verwonderen dat het voornamelijk de rijkste landbouwers zijn die de beste grond in gebruik hebben.

Dit dokument (nr 5) leert ons de verhouding zaaigraan/opbrengst kennen, deze varieert met de klasse der gronden als volgt :

Klasse	*1e*	*2e*	*3e*	*4e*	*5e*	*landbouwtelling van 1846 (geeft als gemiddelde)*
tarwe	1/11	1/ 9,5	1/ 7	1/6	1/3,5	1/11
rogge	1/12	1/10	1/ 8	1/6,5	1/4	1/13
masteluin	1/11	1/ 9,5	1/ 7	1/6	1/3,5	
haver	1/15	1/13,5	1/10,5	—	—	1/16
aardappelen	1/10	1/ 8,7	1/ 6,6	1/4,6	1/3	

De lonen der dagloners vinden we er ook in terug : de mannen 70 cent per dag, de vrouwen 47 cent (in 1846 bedroegen deze lonen nog minder, respectievelijk 54 en 36 cent.

We krijgen een indruk van het peil der lonen in 1822 wanneer we weten dat voor een zak aardappelen (fl. 1,94) een dagloner ± 3 dagen diende te werken, voor een zak tarwe (fl. 8,80) ± 12 dagen.

Dok nr 7 : „Tarif provisoire du produit net des différentes natures de propriétés non bâties, distribuées par classe d'après les évaluations et toutes déduction faites". Dit is een samenvatting van dok. 5.

Dok. nr 8 : „Application du tarif provisoire aux produits comprises dans les baux". Daarin worden de in dok. 7 bekomen cijfers vergeleken met de prijzen der pachtkontrakten.

Dok. nr 9 : „Tarif définitif" geeft het netto belastbaar inkomen.

Dok. nr 10 : „Procès-verbal d'expertise" geeft een overzicht van de tot dan toe gedane verrichtingen.

Dok. nr 11 : „Verzameling van den inhoud en de belastbare opbrengst der gemeente Balgem volgens het definitief tarief." Vermeldt oppervlakte en kadastraal inkomen van gronden en gebouwen.

Dok. nr 12 : „Vergelijkingstafel van den inhoud en de begroting volgens den ouden met den nieuwen legger" betreft uitsluitend de grondbelasting.

VERGELIJKING MET ANDERE GEGEVENS

Wanneer we enkele gegevens vergelijken met ander statistisch materiaal, zoals de Statistique territoriale (1834), de statistiek van 1846 en de Popp-atlas ([1]) kunnen we een bepaalde evolutie waarnemen.

1. *Demografische evolutie : statistiek I*

	bevolking	*aantal huizen*	*aantal gezinnen*
1822	2626	405 (6,4 inw. per huis)	
1831	2924		
1834	2928	422 (7 inw. per huis)	
1840	2932		
1845	2705		
1846	2723	489 ([2]) (5,5 inw. per huis)	490
1848	2606	502 ([2]) (5,3 inw. per huis)	502
1866	2671	502 ([2]) (5,3 inw. per huis)	502
1880	2887	552 ([2]) (5,2 inw. per huis)	572

Tussen 1822 en 1831 valt een stijging van 11 % te noteren, terwijl tussen 1840 en 1848 er een vermindering is van 11 %. Dat de periode 1845-48 op ekonomisch gebied een krisisperiode is, is ook weerspiegeld in de demografie. In die periode was er een hoog sterftecijfer (in 1845 33 ‰) en een laag geboortecijfer (in 1847 16 ‰). Nadien is er een lichte stijging van de bevolking, zonder in 1880 het aantal van 1831 te bereiken.

Het aantal inwoners per huis steeg tussen 1822 en 1834 van 6,4 tot 7, doch ging daarna in dalende lijn tot 5,2 in 1880. Daar waar in 1846 en 1866 bijna ieder gezin een huis bewoonde was dit niet het geval in 1880. De gezinsgrootte is fel gedaald, in 1846 bestond een gezin uit 5,5 leden en in 1880 uit 4.

2. *Woningen*

Het dossier der primitieve expertise geeft ons eveneens een samenstelling der woningen. Deze werden ingedeeld in de volgende klassen :

de eerste klasse bewoond door pastoor en grootgrondbezitter,

de tweede klasse zijn de grote hoeven,

de 3e en 4e klassen zijn de hoeven van minder belang en de huizen der voornaamste handelaars en herbergiers,

de 5e, 6e en 7e klasse werden bewoond door kleine landbouwers en handelaars,

8e en 9e klasse werden bewoond door wevers en dagloners, 10e klasse zijn de hutten der armen.

Klassering der huizen : Statistiek II

1822			1860		
klasse	*aantal*	*klasse*	*aantal*		
			a	*b*	*c*
1	2	1	1		1
2	5	2	6		6
3	14	3	4		4
4	20	4	5	1	6
5	9	5	17		17
6	23	6	26	4	30
7	30	7	31	6	37
8	77	8	48	8	56
9	105	9	60	16	76
10	120	10	83	25	108
		11	31	10	41
Tot.	405				
		Tot.	312	70	382

a = eigendom van inwoners der gemeente Balegem
b = eigendom van niet-inwoners
c = totaal.

Een moeilijkheid is dat de klassering der huizen in 1822 en 1860 verschillend is, ook dat er andere normen gebruikt werden voor het bepalen van wat een woonhuis is.

We hebben de indruk dat Popp de gebouwencomplexen waarin meer dan één woning is ondergebracht als slechts één woning heeft aanzien.

Het algemeen beeld uitgedrukt in Stat. II is dat de minst goede woningen veruit het talrijkst zijn. Volgens Popp zijn er 70 eigenaars die niet in de gemeente wonen en de eigenaars der gemeente bezitten naast het huis dat ze zelf betrekken nog 56 huizen ; daaruit kunnen we besluiten dat 126 huizen (1/3) huurhuizen zijn.

De eigenaars van huizen der gemeente kunnen we als volgt indelen : Statistiek III

	klasse											
beroep of sector	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*	*8*	*9*	*10*	*11*	*totaal*
landbouwers		2	3	2	11	18	24	34	42	41	9	186
ambacht + handel		3	1	1	5	6	4	8	8	7	3	46
arbeiders						2	1	4	9	30	18	64
renteniers + eigenaars		1		2			2	2		2		9
bedienden											1	1
gemeente + kerk	1				1				1	3		6
totaal	1	6	4	5	17	26	31	48	60	83	31	312

De hoogste kategorieën zijn in handen der landbouwers en handelaars-ambachtslui. De arbeiders die eigenaar zijn van een huis zijn voornamelijk de wevers.

Over de grootte der woningen zijn we door de volkstelling van 1846 goed ingelicht. Er waren toen slechts 4 huizen met twee verdiepingen. De 489 huizen bevatten samen 1347 woonvertrekken, 68 woningen hadden slechts één vertrek, 187 twee vertrekken en 235 drie of meer ([2bis]).

3. *Evolutie van het grondgebruik : Statistiek IV - (in m²)*

	1822	*1834*	*1846 ([3])*	*1860*
landbouwgrond	887.01.10	896.55.00	684.43.00	904.27.20
tuinen	28.45.60	28.15.10	21.68.00	28.32.70
boomgaard	28.02.40	27.85.40	22.78.00	24.29.90
weiden	35.36.80	48.42.50	68.06.00	62.74.30
bossen	153.73.80	141.13.30	103.54.00	129.17.70
beplante gr.	14.76.50	6.36.40	35.00	2.44.10
water	2.93.50	2.40.10		73.40 ([4])
opp. gebouwen	19.63.00	19.57.80		16.96.50
opp. wegen	31.31.50	31.31.60		1.88.30 ([5])
kerkhoven	30.20	23.00		30.20
kerk + pastorij	28.00	—		—
totaal	1201.82.40	1202.00.20		1171.14.30

Er zijn enkele veranderingen vast te stellen in de periode 1822-1860. Het betreft een zuiver landelijke gemeente ; het grondgebruik is dan ook van belang. De landbouwgrond kende een toename van 17 ha, de boomgaarden een vermindering van 4 ha. De bossen verminderen met 14 ha, doch in 1860 was nog meer dan 10 % van de oppervlakte der gemeente bebost. De grootste verandering gebeurde met het weiland dat met 80 % toenam ; dat wijst op een uitbreiding van de veeteelt.

Volgens de landbouwtelling van 1846 waren in Balegem 264 inwoners der gemeente eigenaar van grond ; daarvan waren er 105 die minder bezaten dan 1 ha. Popp ([6]) laat ons toe de eigendomskategorieën als volgt te bepalen :

	minder dan 1 ha	*van 1 tot 3*	*3 tot 5*	*5 tot 10*	*10 tot 20*	*20 tot 50*	*Totaal*
inwoners der gemeente	230	81	23	28	2	4	368
niet inwoners	141	56	13	26	10	2	248
totaal	371	137	36	54	12	6	616

Het overwicht der kleine eigenaars (tot 3 ha) is groot. In een periode van 1846-60 greep een versnippering van de eigendommen plaats. De meeste grote eigenaars wonen buiten de gemeente. Van 616 eigenaars in 1860 wonen er 368 in Balegem, ze bezitten 561,118 ha (of bijna 1/2 van de opp. der gemeente) ; we kunnen ze indelen als volgt :

Bezittingen per beroepsgroep (alleen voor de inwoners der gemeente) : Statistiek V

beroep of sector	*minder dan 1 ha*	*van 1 tot 3*	*3 tot 5*	*5 tot 10*	*10 tot 20*	*20 tot 50*	*Totaal*
landbouwers	130	60	15	15	1	2	223
arbeiders	42	4		1			47
ambacht + handel	40	9		1	1		51
renteniers + eigenaars	14	5	2	8		2	31
bedienden	4	1		2			7
gemeente + kerk		2	6	1			9
totaal	230	81	23	28	2	4	368

De gemeente kende weinig grootgrondeigenaars. Slechts 6 bezitten meer dan 10 ha. We zien dat 19 personen die zich uitgeven voor rentenier en eigenaar slechts in de gemeente minder dan 3 ha bezitten. Anderzijds is er een arbeider die meer dan 5 ha bezit.

Het dossier der primitieve expertise licht ons ook in aangaande de nijverheidsgebouwen, deze waren in 1822 :

— 5 windmolens
— 1 watermolen
— 1 boekweitmolen
— 2 paardenmolens (twijnmolens)
— 2 stokerijen
— 2 brouwerijen.

Deze toestand was in 1860 ongewijzigd, wat bewijst dat de gemeente zich op industrieel gebied intussentijd niet heeft ontwikkeld.

W. STEVENS
Balegem

(1) Popp heeft zijn atlas niet gedateerd. Als dateringsmiddel werd het totaal kadastraal inkomen der bebouwde eigendommen van de gemeente genomen (Popp geeft 12.197 fr.) en dat bedrag stemt overeen met het bedrag ingeschreven in register 217 op datum van 31.12.1859. Hieruit kunnen we afleiden dat de Poppatlas zeker niet voor begin 1860 werd opgesteld.

(2) Deze statistieken geven alle gebouwen, waaronder ook de fabrieken, deze laatste ten getale van 13.

(2bis) De statistieken vertonen blijkbaar een fout van 1 huis : 68 + 187 + 235 = 490 en niet 489.

(3) Voor de landbouwtelling van 1846 werd als kriterium de zetel der uitbating genomen. Deze gegevens tonen duidelijk aan dat er meer eigendom in de gemeente gelegen in bezit is van niet-inwoners dan eigendom in vreemde gemeenten gelegen en in bezit van ingezetenen van Balegem.

(4) Het betreft hier private vijvers. De opp. der rivieren werd niet opgenomen.

(5) Het betreft hier alleen private landwegen. In de legger van Popp werd de opp. der openbare wegen niet opgenomen.

(6) We hebben er rekening mee gehouden dat Popp ons de kadastrale eigenaars geeft. Er blijkt dat 14 eigenaars twee maal voorkomen (waarvan 12 inwoners der gemeente en 2 andere).

Oude landmaten

Wie archiefstukken bestudeert heeft regelmatig te maken met oude landmaten die voorkomen in allerhande dokumenten en bescheiden. Zelfs heden worden die oude landmaten door sommige landbouwers nog gebruikt wanneer zij het over de oppervlakte van landbouwgrond hebben. Het gebeurt wel eens dat men eigenaars aantreft die in hun pachtboek hun bezittingen nog in bunders of roeden uitdrukken omdat zij moeilijk met het metriek stelsel, met zijn aren en hectaren kunnen rekenen.

Toch moeten wij toegeven dat de oude maten stilaan in onbruik geraken en tenslotte tot de folklore gaan behoren. Voor onze heemkundige zoekers is het wel van belang een duidelijk inzicht in de waarde van die maten te hebben.

Indertijd (1936) verscheen een degelijk werkje : „De oude landmaten in Vlaanderen" door de heer H. De Schrijver, landmeter en bosbouwkundige, dat o.a. een rangschikking van de gemeenten volgens dat maatstelsel bood.

Het belang van het onderwerp wordt in het voorwoord door Prof. Blanquaert als volgt onderstreept :

„De vroegere en huidige verspreiding van de verschillende benamingen en van de onderscheiden waarden van deze landmaten is inderdaad een rechtshistorisch, geschiedkundig en taalkundig probleem van het allergrootste belang. Wij kunnen

uit het reeds voorhanden zijnde materiaal afleiden dat in de oude rechtsgebieden zeer archaïsche typen van landmaten werden opgenomen als daar zijn : oppervlakte die binnen een bepaalde spanne tijds kon bewerkt worden (bv. dagwand, journeu), die als grasland nodig was voor een koe (coegars), die men kon bezaaien met een bepaalde hoeveelheid zaad (vatzaad, in de streek van Oudenaarde : meuken).

„Weinig onderwerpen zijn derhalve zozeer als de studie van de oude landmaten geschikt om een beeld op te hangen van de historisch-economische en rechtskundige ontwikkeling van onze gewesten. Maar voor weinig onderwerpen ook is zulk een ontzaglijke materiaalverzameling en plaatselijke kontrole noodzakelijk."

De lengteëenheid in onze gewesten was de voet waarvan de waarde afhangt van de streek, maar steeds tussen 27 en 30 cm ligt. De roede bestaat, eveneens afhankelijk van de streek, uit 10-14-20 of 21 voet. Daarmee stemt als oppervlakteëenheid de vierkante roede overeen, met een waarde begrepen tussen 15 en 36 m². De bunder is meestal 400 vierk. roede, soms 900 soms 1600, hetgeen een vierkant vertegenwoordigt met zijde van 20-30 of 40 roede.

Tussenliggende oppervlaktematen zijn : een dagwand (100 vierk. roede) ook een linie of vierendeel (1/4 bunder) genoemd ; een gemet is 300 vierk. roede. Plaatselijk gebruikt men ook wel lands, meuke of vat zaad.

Wat de exakte waarde betreft dient men in Oost-Vlaanderen zes gebieden te onderscheiden.

1. Het gebied van de Gentse roede : omvatte het Burggraafschap Gent, het Land van Waas, de Keure van Eeklo en Lembeke, de Ambachten van Assenede en Boekhoute, d.i. het grootste deel der provincie ten noorden van Leie en Schelde. Verder de streek tussen Leie en Schelde ten zuiden van Gent tot Astene, Nazareth en Eke. Ook op het grondgebied van Gentbrugge en Ledeberg was de Gentse roede van kracht.
   De Gentse roede ook wel kleine roede genoemd had een lengte van 3,854 m en was verdeeld in 14 voet (1 voet = 0,2753 cm) of 4 stappen.
   Een vierk. roede = 196 vierk. voet of 14,85 m².
   Een rechthoek van 10 op 30 roeden of 300 vierk. roeden vormde 1 gemet.
   900 vierk. roeden of 3 gemeten was 1 bunder = 1 ha 33 a 68 ca.
   Omgekeerd is 1 ha = 673 vierk. roede 48 vierk. voet.

Gebieden in Oost-Vlaanderen
waar de onderscheiden oude landmaten van kracht waren.

2. De heerlijkheid Dendermonde omvatte de gemeenten Wetteren, Schellebelle, Overmere, Uitbergen, Zele, Hamme, Grembergen, Moerzeke, Berlare, Appels, Dendermonde, Sint-Gillis, Baasrode, Lebbeke, Denderbelle, Moorsel, Oudegem, Wanzele (in Hamme werd daarenboven ook de Gentse landmaat gebruikt).

   Hier heeft de roede een waarde van 5,787 m en bevat 21 voet (1 voet is hier = 0,276 m).
   1 vierk. roede is bijgevolg 21 × 21 of 441 vierk. voet of 33,49 m².
   50 vierk. roede of 16 a 74 ca vormen een vatzaad.
   100 vierk. roede of 33 a 49 ca vormen een dagwand.
   Een bunder of 400 vierk. roede (4 dagwand) beslaat 1 ha 33 a 96 ca.

   Hier is 1 ha = 298 vierk. roede 263 vierk. voet.

3. Het gebied van de Aalsterse roede of grote roede, omvat het oude Graafschap Aalst, d.i. het deel van Oost-Vlaanderen ten oosten van de Schelde en ten zuiden van de heerlijkheid Dendermonde.

   De grote roede is 5,544 m lang en bevat 20 voet (1 voet = 0,277 m) deze roede bevat zes stappen of schreden.
   Een vierk. roede = 400 vierk. voet = 30,7359 m².
   Een rechthoek van 5 op 20 roede, d.i. 100 vierk. roede vormde 1 dagwand, d.i. 30 a 73 ca.
   400 vierk. roede = 4 dagwand = 1 bunder = 1 ha 22 a 94 ca.

   Omgekeerd is 1 ha = 325 vierk roede 166 vierk. voet.

4. De maten in de Kasselrij Oudenaarde golden voor : Asper, Ouwegem ,Elsegem, Eine, Heurne, Huise, Kruishoutem, Moregem, Mullem, Nokere, Ooike, Petegem, Wannegem-Lede, Wortegem.

   De roede was hier 5,987 m en bevatte 21 voet (1 voet = 0,285 m).
   Een vierk. roede of 441 vierk. voet meet 35,84 m².

   Men maakt er ook gebruik van 1 meuken = 25 vierk. roede d.i. terzelfdertijd 100 lands.
   1 bunder = 400 vierk. roede of 4 dagwand is hier 1 ha 43 a 36 ca.

   Naast de kasselrijmaat was ook een stadsmaat in gebruik, geldig in Oudenaarde en Bevere.

   De voet heeft dezelfde waarde als in de Kasselrij maar de roede telt 20 voet en is bijgevolg 5,702 m.
   De vierk. roede is dus 400 vierk. voet of 32,512 m².
   De dagwand of 100 vierk. roede = 32 a 51 ca.
   De bunder of 400 vierk. roede = 1 ha 30 a 4 ca.

5. In een deel van Oost-Vlaanderen werden de maten van het Brugse Vrije gebruikt. Dat was het geval voor de noord westelijke hoek van de provincie, nl. voor de gemeenten : Adegem, Kaprijke, Maldegem, Middelburg, St-Jan-in-Eremo, St-Laureins, St-Margriet, Waterland-Oudeman, Watervliet.

   De roede die 14 voet van 0,274 m bevat, meet 3,836 m.
   De vierk. roede = 196 vierk. voet, meet in dat geval : 14,715 m².
   1 linie = 100 vierk. roede = 1471,5 m².
   1 gemet = 300 vierk. roede = 3 linie = 4414,5 m².
   1 bunder = 3 gemeten = 900 vierk. roede = 1 ha 32 a 43 ca.

6. Langs de Leie treffen wij nog enkele gemeenten aan waar de maten van de Kasselrij Kortrijk in voege waren : Astene, Deinze, Gottem, Grammene, Machelen, Olsene, Petegem, Poeke, Wontergem, Zeveren, Zulte.

   Daar is de voet 0,298 m.
   Naast een kleine roede van 10 voet (2,976 m) wordt ook een grote roede van 20 voet (5,952 m) gebruikt.

   Overeenkomstig heeft men dus ook een kleine vierk. roede = 100 vierk. voet (8,856 m²) en een grote vierk. roede = 400 vierk. voet (35,426 m²).
   100 lands is 100 kleine vierk. roede of 25 grote vierk. roede d.i. 8 a 85 ca. Terwijl een vierendeel 100 grote vierk. roede of 35 a 42 ca bedraagt.
   1 bunder = 400 grote vierk. roede of 1600 kleine vierk. roede = 1 ha 41 a 69 ca.

   Op te merken valt dat in Deinze, Petegem, Astene en Poeke ook de Gentse landmaat veel gebruikt werd.

D. VAN DEN ABEELE
Gentbrugge

Uit het kerkarchief van Gentbrugge

In het kerkarchief ([1]) van Gentbrugge dat bewaard is in het Rijksarchief te Gent bevindt zich een stuk perkament 43 cm × 16 cm groot. Het is een breve ([2]) van paus Benedictus XIV (1740-1758), waarbij een volle aflaat ([3]) wordt verleend aan de gelovigen, die de parochiekerk van Gentbrugge ([4]) zullen bezoeken op de feestdag van de H. Antonius Abt (17 januari), of op de zondag binnen het octaaf van de geboorte van de H. Johannes de Doper (24 juni).

Het stuk is gedateerd 7 maart 1758.

Aflatenbrieven zijn steeds in dezelfde termen opgesteld. Er werd veel waarde gehecht aan aflaten die op bepaalde feestdagen verleend werden.

In 1758 was de pastoor van de kerk Ignaas Cosman (Apostolisch Protonotarius) ([5]).

Apostolisch Protonotarius ([6]), later een eretitel, is de hoogste erewaardigheid van de Romeinse curie. Dit is de eerste notarius met zeven notarii naast zich (= 7 wijken van Rome). Zijn werk bestaat in het verzamelen van martelaarsacten.

Door wiens bemiddeling de pastoor die aflaat heeft aangevraagd, heb ik niet kunnen nagaan. Een feit is dat hij vermoedelijk een goede relatie moet gehad hebben, want hij kreeg de aflaat „gratis pro Deo", wat in Rome niet altijd gebeurde.

Deze aflaatbrief werd ondertekend namens kardinaal Papiones door Joannes Horius, substituut. Het placet voor de afkondiging van de aflaat in het bisdom Gent is gegeven te Gent in het bisschoppelijk paleis op 28 mei 1758 krachtens de goedkeuring van de bisschop van Gent ([7]), ondertekend door zijn sekretaris L. Marico.

Hier volgt de volledige latijnse tekst en daarna de vrije vertaling. In de vertaling zijn enige zinnen, gebruikt in de kanselarij te Rome, welke in alle aflaatbrieven van die tijd voorkomen weggelaten en is slechts het voornaamste weergegeven.

Benedictus PP. XIV.

Universis Christi fidelibus praesentes litteras inspecturis salutem et apostolicam benedictionem.

Ad augendam fidelium religionem et animarum salutem, caelestibus Ecclesiae thesauris pia charitate intenti, omnibus utriusque sexus Christifidelibus vere paenitentibus et confessis ac sacra communione refectis, qui ecclesiam parochialem de Gent-Brugge, Gandavensis dioecesis, non tamen Regularium, cui Ecclesiae eiusque Capitulis et altaribus sive omnibus sive singulis, eamque seu eas, vel eam aut illarum seu illorum singulas vel singula etiam visitantibus, nulla alia indulgentia reperitur concessa, die festo S. Antonii Abbatis ac Dominica immediate sequenti festum Nativitatis S. Joannis Baptistae, a primis vesperis usque ad occasum solis dierum huiusmodi singulis annis devote visitaverint, et ibi pro Christianorum Principum concordia, haeresum extirpatione ac S. Matris Ecclesiae exaltatione pias ad Dominum preces effuderint, quo die praefatorum id egerint, plenariam omnium peccatorum suorum indulgentiam et remunerationem misericorditer in Domino concedimus.

Praensentibus ad septennium valituris. Volumus autem ut si alia Christifidelibus in quocumque alio anni die dictam Ecclesiam seu capitulum aut altare in ea situm visitant aliqua alia indulgentia perpetuo vel ad tempus nondum elpasum duratura concessa fuerit, vel pro impretatione, praesentatione, admissione seu applicatione praesentium aliquid vel minimum detur aut sponte oblatum recipiatur, praesentes nullae sint.

Datum Romae apud S. Mariam Majorem sub Annulo Piscatoris die vii Martii M.DCC.LVIII, Pontificatus nostri anno decimo octavo.

Gratis pro Deo et Sera *Pro Domino Cardinali Papiones*
Joannes Horius Substitutus.

Placet. Publicetur. Datum Gandavi in Palatio Episcopali hac 28a Maii 1758.

De mandato Illustrissimi ac Reverendissimi Domini mei Episcopi

L. Marico
Secretarius

Paus Benedictus XIV (8)

Aan alle christengelovigen, die deze brief zullen lezen, heil en apostolische zegen.

Ter vermeerdering van de godsdienst der gelovigen en van het heil der zielen, verlenen wij uit de hemelse schatten van de Kerk welwillend in de Heer, bewogen door vrome liefde, aan alle christengelovigen van beide geslachten, die de parochiekerk van Gentbrugge in het bisdom Gent zullen bezoeken op de feestdag van de H. Antonius Abt en op de zondag na de feestdag van de Geboorte van de H. Jan de Doper, een volle aflaat na biecht en kommunie en een vroom gebed voor de eenheid onder de christelijke vorsten, de uitroeiing van de ketterijen en voor het welzijn van onze Moeder de H. Kerk. Deze aflaatbrief is geldig voor de duur van zeven jaar. Wij willen evenwel dat deze aflaatbrief waardeloos is, als reeds een andere aflaat, hetzij een eeuwigdurende, hetzij voor een bepaalde nog geldige tijd, aan de christengelovigen in genoemde kerk of aan genoemd kapittel of altaar in dezelfde kerk verleend is.

Gegeven te Rome bij Maria Magiore onder de Vissersring op 7 maart 1758, in het achttiende jaar van ons pontificaat.

Lic. G.J. DEKESEL
Gentbrugge

---

(1) Rijksarchief Gent, kerkarchief Gentbrugge, nr. 9.

(2) Breve : naar hun *uitwendige* vorm worden de pauselijke brieven *(brief* komt van breve = kort) onderverdeeld in :
1. bullen ;
2. breven.
Een *breve* is korter dan een bulle op fijn wit papier in eenvoudige stijl gesteld. Vermeld worden als *afschrift :* naam van de regerende paus, zijn naamnummer en de zin : „ad perpetuam (futuram) rei memoriam : (ter eeuwige (toekomende) gedachtenis van dit besluit.
Slot : onder het motto „sub annulo piscatoris" (met de vissersring) staat het rode inktzegel ingedrukt, met de beeltenis van Petrus die het visnet ophaalt.
Ondertekenaars : de staatssekretaris, soms de kanselier der brieven.
Breven betekenen in *ruimere zin :* alle pauselijke brieven behalve de bullen. (Katholieke Ecyclopaedie. Redactie : Prof. Dr. P. Van der Meer o.p. : Prof. Dr. F. Baur ; P. Fr. L. Engelbregt o.f.m. ; Amsterdam-Antwerpen, deel 6, 1950, kol. 119).

(3) *Aflaat:* kwijtschelding van *tijdelijke* straffen, nog uit te boeten na reeds vergeven zonden, welke kwijtschelding de Kerk buiten het sakrament uit de schatten der Kerk verleent. Deze schatten bestaan uit de oneindige voldoening van Jezus Christus, en de overvloedige voldoeningen van Maria en de heiligen. *Volle aflaat:* geeft, wanneer men er ten volle aan deelachtig wordt, de kwijtschelding van alle tijdelijke straffen, welke iemand nog zou moeten uitboeten. (Katholieke Encyclopaedie, deel 1, 1949, kol. 582).

(4) De kerk was toegewijd aan de HH. Simon en Thadeus.

(5) DE POTTER, F. en BROECKAERT, J.: Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, eerste reeks, 3e deel, Gent, 1864-1870, Gentbrugge, blz. 24.

(6) Katholieke Encyclopaedie: deel 20, 1954, kol. 514.

(7) Jaarboek van het Bisdom Gent, 1969, 90e jaar, Gent, Lippens n.v. blz. 11: Maximilianus-Antonius van der Noot, Bisschop 1742-1770. Kenspreuk: Pespice finem.

(8) Benedictus XIV: paus 1740-1758; (Prosper Lambertini: ° 31.3.1675 (Bologna), † 3.5.1758). - Perfekt kenner van kerkelijk recht. (Katholieke Encyclopaedie: deel 4, 1950, kol. 536.

Toneelleven te Gentbrugge in de XVIII^{de} eeuw

In 1844 werd de Koninklijke Muziekmaatschappij „De Neerschelde" te Gentbrugge gesticht. Daarop volgde de toneelmaatschappij „De Korenaar" in 1894.

Mochten wij geneigd zijn daaruit te besluiten dat vóór die tijd geen sprake was van enige volkskulturele bedrijvigheid, dan wordt zulks weerlegd door het origineel programma of „argument" van een toneelvoorstelling te Gentbrugge.

Genoemd dokument dateert uit 1759, jaartal dat uit de cijferwaarde van het jaarschrift kan afgeleid worden (zie verder). Het bevat de uitvoerige inhoud van het toneelstuk alsook de namen der spelers.

De vertoning had plaats op de Opperdries, d.i. de Grote Dries, op 24, 25, 29 juni en 1 juli.

De wereldlijke en geestelijke overheid aan wie het stuk eerbiedig werd opgedragen waren Markies Emmanuel Josephus Rodrigues d'Evora Y Vega, heer van Rode en E.H. Ignatius Cosman pastoor te Gentbrugge van 1738 tot 1771. Baljuw, burgemeester, schepenen en griffier worden niet met name genoemd.

Het programma van 4 blz. dat men te Gent had laten drukken was gevat in een rood en goud bebloemde kaft.

Van de zeventien spelers wier naam vermeld wordt vervulde één een dubbele rol, terwijl drie in een vrouwenrol optraden.

Het gewone rederijkersgenre dat hier op het toneel werd gebracht is als dusdanig eerder van folkloristisch belang. Toch legt het getuigenis af van het feit dat op onze gemeente meer leefde dan een vegeterend landelijk mensengroepje.

Om die reden achten wij het voldoende interessant bedoeld programma over te drukken. Bovendien werden de namen der spelers in de parochieregisters nagegaan en in hun familiaal verband geplaatst zodat dit oud programma ons ook een stukje Gentbrugse familiekunde biedt.

DE TROTSCHE ONGERUSTE
ENDE
BLOEDTGIERIGE DOBBELHEYT
VAN
ARETAPHILA,

Door de Godelyke Rechtveerdigheyd gestraft,
door den Koning van

ARABIEN.

Sal vertoont worden door de Leer-suchtige Jonkheyt van GENDT-BRUGGE, op den 24, 25 ende den 29. Junius, ende den 1. Julius, onder het geluydt van Ketel-trommels ende trompetten ende Musikaele Instrumenten.

MET ALLE EERBIEDIGHEIT OPGEDRAEGEN AEN SYNE EXCELENTIE Mynheer EMANUEL JOSEPHUS RODRIGUES D'EVORA Y VEGA, *Edelman van den Huyse van syne Koninglyke Majesteyt den Koning van Spagnien, en erfachtigen Marquis van den Lande ende Marquizaet van* Rodes, *Baron van* Berleghem, *Heere van* Knaepen, Haerde-ter-weede, Bouck-straete, ter Saelen Leken, *Souvereynen Pantenier van Vlaenderen etc., etc.*

Als ook aen onsen seer Eerweerdigen Heer Ignatius Cosman, Pastoor van Gendt-Brugge : *Midsgaders d'Heer Bailliu, Borgemeester, Schepenen ende Greffier, als ook alle de Ondersaeten van de voornoemde Prochie.*

JAER - SCHRIFT

WY WensChen Dat UW' oVerheYt
Met Voorspoet gY hIer nU Leeft Langen tYDt

De Verthoont-plaetse sal zyn op den Opper-dries der Prochie van Gendt-Brugge, ende vervolgens sal men beginnen 's namiddags ten 2. uren publiquelyk.

Tot Gendt, by Servaes Somers, by de Jesuiten, in den Salamander.

VERTOONDERS

VOOR-REDEN
Pieter Klaes

ARETAPHILA, de Vrouwe,
Joannes Baptista de Cock.
PHAEDINUS, haeren Man,
Joannes de Roef.
PHAEDINA, de Dochter,
Petrus van de Putte.
NICOCRATUS, Koning,
Adrianus Vereecke.
Syn Leger en Staffiers:
CALIBIA, Konings Moeder,
Adrianus Josephus vande Putte.
LEANDER, Konings Broeder,
Joannes van Petegem.
I. PRINCE
Gillis van de Putte.
II. PRINCE,
Guillielmus Flerick.
III. PRINCE,
Carolus Janssens.
IV. PRINCE,
Ludovicus de Moerloose.

KONING VAN ARABIEN,
Joannes Baptista Snoeck.
Syn Leger en Staffiers:
I. PRINCE,
Petrus van Imschoot.
II. PRINCE,
Livinus Bauwens.
III. PRINCE,
Guilliaeme de Rockere.
IV. PRINCE,
Adrianus Smaele.
PRINCE DAMOCLES,
Pieter de Roet.
Gesant van den Koning van Lybien,
Joannes de Roef.
Gesant van Leander,
Pieter Klaes.
Den Koning van Lybien met syn
Leger stom.

EERSTE BEDRYF

I. VERTOOG. In het welke afgebeeldt wordt den Koning Nicocrates, ende den Koning van Libien, t' saemen Slag leverende.

II. VERTOOG. In het welke afgebeeldt wordt het achterwycken des Konings Leger van Lybien.

III. VERTOOG. In het welke afgebeeldt wordt de Nederlaege en de vlucht des Konings Leger van Lybien.

EERSTEN UYTGANCK

Nicocrates, door het voorspoedig Zegen-praelen opgeblasen, neemt voor hem Phaedinum te dooden ; op dat hy syne Vrouwe Aretaphila soude bekomen : synen Broeder Leander met het Hofs-gevolg dit ontraedende, ende syne Moeder Calibia hem daer toe aenmoedigende, volherdt in syn boos voornemen.

II. Uytg. Leander, Phaedinus ontmoetende, geeft hem het moordadig stuck te kennen, ende Phaedinus en Aretaphila zyn hier over verstelt : Phaedinus begeeft sig tot de ruste, ende daer naer komt Nicocratus doorsteekt Phaedinus in den slaep.

nICoCrates geYLen MIn, beDrYft sYnen sIn.

TWEEDE BEDRYF

I. Uytg. Aretaphila siende haeren Man doorsteken, vervloekt des moorders goddeloosheyt ; nemende een vast voornemen over den selven te vreken.

II. Uytg. Nicocratus met syne Moeder ende alle het Hofs-gevolg by komende, Aretaphila vallende in rasernye op Nicocratus ; maer Nicocratus haer minnelyk aensprekende, versoekt haere trouwe, het welke sy hem toestaet ; om voorders te begaen haere vraeke.

IV. VERTOOG. De Trouwe van Nicocratus met Aretaphila en de Krooninge.

B A L L E T

V. VERTOOG. Alwaer Calibina den Knecht ontmoetende met den vergiftigen dranck.

III. Uytg. Den Koning met syne Princen vindende de wellustigheyt met syn Aretaphila, komt Calibia syne Moeder het opset van Aretaphila te kennen geven, in dit schelm-stuck hem verwonderende, neemt voor hem haer te straffen.

CaLIbIa opstInaeDt, DrYft aretaphILa In geYLen haeDt.

IV. Uytg. Nicocratus het bedrog van syne Vrouwe ondersoekende, doet haer met ketenen boeyen. Nicocratus syne Moeders rasernye wederhoudende, maekt syne Vrouwe los, en vraegt vergiffenisse van het gene haer is opgeleyt.

MensChen sIet gY De ongerUste trotsChe aretaphILa.

DERDE BEDRYF

I. Aretaphila bedroeft haer over het listig bedrog, het welk voor synen tydt is geopenbaert geweest, neemt voor haer Nicocratus door een nieuw schelm-stuck uyt het licht te rucken : doch op dat sy eyndelyk tot haer gewenschte eynde soude komen, verwekt haere Dochter dat sy soude met Leander trouwen.

II. Uytg. Nicocratus beklaegt hem dat hy syne onnoosele Vrouwe met ketens heeft geboeyt, vraegt hier over vergiffenisse, de welke Aretaphila hem alle de schuldt vergeeft, versoekt hem synen Broeder Leander aen haere Dochter ten Houwelyk te geven, het welke Nicocratus toestaet.

VI. VERTOOG. Alwaer Leander met Phaedina trouwt.

B A L L E T

III. Uytg. Phaedina verwekt haeren Man Leander om synen Broeder Nicocratus het leven te doen nemen, gebiedt aen den Prins Damocles hem te doen doorsteken, waer naer hy den Koning ontmoedt, doet hem eene omhelsinge ende doorsteekt hem in het selve.

VIERDE BEDRYF

I. Leander met Phaedina verlangenden naer den uytval van den Prins Damocles, ende by hun komende, geeft hun de doodt te kennen, waer over sy t' samen zyn verblydt, ende begeven hun tot de vreugt.

BALLET

II. Uytg. Aretaphila met den Gesandt van Lybien ende het Hofs-gevolg hun sig verblydende, dat haeren Man Nicocratus is gedoodt. Den Gesandt van Lybien aen Leander hem opdraegende het Koningryck van Lybien, het welke hy feestelyck aen-neemt : ende hier door van hooveirdye opgeblasen zynde, veracht syn Schoon-Moeder Aretaphila, in welke Aretaphila besluyt de doodt te vreken van haeren Man Nicocratus.

VII. VERTOOG. Waer Leander en Phaedina gekroont wordt.

VIII. VERTOOG. Leander met Phaedina en geheel het Hof doen een Offerande.

III. Uytg. Leander op den Throon met syn Hofs-gevolg in trotsheyd opgeblasen, beroemt hem dat niemant hem ten onder kan brengen. Den Gesandt voor hem verschynt, segt, dat een deel van syn Ryck is ingenomen door den Koning van Arabien, besluyt hem wederstant te bieden, het welke Aretaphila hem ontraedende, neemt den last op haer om den Vrede te maeken, in het welke sy hem valschelyk ombrengt.

VYFDE BEDRYF

I. Uytg. Den Koning van Arabien hem verheugende over het ingenomen Landt, komt Aretaphila hem eene saeke te kennen geven van bedrog, dat het niet nodig en is Leander te wederstaen ; maer dat sy hem sal leveren in syne handen door verraedt.

II. Uytg. Leander verlangende naer Aretaphila, om den Vrede te bekomen, van den welken sy hem veel geluckx biedt met eene valscheyt, en segt dat hy moet syn handt met den Koning van Arabien voegen. Den Koning van Arabien met syn Hofsgevolg een vreugt teeken schynt te geven ; maer doet hem in de boeyen slaen en naer den Kerker leyden ; waer over Aretaphila ten uyttersten is verblydt.

III. Uytg. Leander met Calibina beklaegen hunnen ellendigen Staedt.

IV. Uytg. Den Koning, is verheugt over Aretaphila, dat sy Leander heeft in syn macht gestelt, ende geeft haer last om hem te doen dooden.

IX. VERTOOG. Leander wordt opgehangen, ende Calibia onthooft.

V. Uytg. Aretaphila segt aen den Koning, dat hy niet meer moet bevreest zyn van eenig ramp ofte tegenspoet, waer door den Koning door liefde ontsteken wort, beloft haer te trouwen, en leydt haer met alle eerbiedigheyt op den Throon, alwaer de Princen haer grooten lof bewysen.

B A L L E T

VI. Uytg. Aretaphila neemt voor haer den Koning omhalst te brengen, om dat hy haer niet en trouwt : soo besluyt sy met den eersten Prins een verraed te maeken. Daer naer gaet sy tot den Prins, ende hem de saeken kenbaer maekende, beloft stantvastig te blyven, waer op sy hem geeft haer handt-schrift van hem op den Throon te brengen.

VII. Uytg. Den Koning schynt in ruste te leven, krygt tydinge van den eersten Prins, dat Aretaphila hem wilt van het leven doen brengen : waer op hy valt in torrigheyt, gebiedt haer voor hem te haelen, ende alles ontdekt zynde, doet haer straffen, en naer den Kerker leyden.

X. VERTOOG. Alwaer Aretaphila onthooft wordt.

WY WensChen aLLe De oVerheIt Van gent-brUgge Den eeUWIgen VreDe.

EYNDE

DATERING

Het drukwerk dat geen jaartal draagt, is, zoals indertijd veelal gebeurde, door een jaarschrift gedateerd. Daarin hebben de hoofdletters volgende cijferwaarde :

I : 1 ; Y : II : 2 ; U : V : 5 ; W : VV : 10 ;
X : 10 ; L : 50 ; C : 100 ; D : 500 ; M : 1000.

Op de titelbladzijde lezen wij :

WY WensChen Dat UW oVerheYt
Met Voorspoet gY hIer nU Leeft Langen tYDt.

Hier is de cijferwaarde fout, nl. 2.259 d.i. 500 te veel.

Op vier andere plaatsen staat echter het juiste jaartal : 1759, bij het einde van het eerste bedrijf :

nICoCrates geYLen MIn, beDrYft sYnen sIn

bij het einde van het tweede bedrijf (2 jaarschriften) :

CaLIbIa opstInaeDt, DrYft aretaphILa In geYLen haeDt.
MensChen sIet gY De ongerUste trotsChe aretaphILa

bij het slot :

WY WensChen aLLe De oVerheIt Van gent-
brUgge Den eeUWIgen VreDe.

Eenmaal het jaartal bepaald is het mogelijk de dagen aan de hand van een eeuwigdurend kalender te vinden : 24, 25, 29 juni en 1 juli 1759 vielen achtereenvolgens op zondag, maandag, vrijdag en zondag, van de kermisweek.

DE SPELERS

Het programma van deze toneelopvoering uit 1759 dat de namen van de 16 spelers bevat laat ons toe een blik te werpen op een klein deeltje van de Gentbrugse bevolking uit die tijd. Wij achten de weergave van het dokument dan ook onvolledig indien wij niet de gelegenheid te baat zouden nemen om deze personen zo veel mogelijk in hun verband te plaatsen. Daarbij helpen ons de oude kerkregisters van Gentbrugge die heden in het Rijksarchief te Gent bewaard worden. Zij bestrijken de periode tussen 1627 en 1802. Voor de meeste personen leveren zij ons vrij nauwkeurige gegevens.

De namen van sommige spelers behoren tot de meest voorkomende te Gentbrugge. De naam Van de Putte komt 131 maal in het doopregister voor en neemt de eerste plaats in. Op de vierde plaats komt De Moerloose (70 maal), De Roef komt op de vijfde plaats (69 maal), Bauwens op de zevende plaats (51 maal).

Alfabetisch laten wij hierna de families van de verschillende spelers volgen.

1. *Livinus Bauwens.* De doopregisters vermelden deze naam een eerste maal als zoon van Jacobus en Livina Kalle (of Calle) deze Livinus werd geboren 6-3-1722 als vierde van vijf kinderen.

   Een Livinus Bauwens vinden wij ook als zoon van Petrus en Judoca Bracke, geboren 29-1-1729 als tweede van zes kinderen.

Livinus wordt noch in de huwelijksakten, noch als vader in de doopregisters vermeld. Een overlijdensakte geeft voor Livinus de sterfdatum 16-1-1777. Onduidelijk is welke van de twee personen hier bedoeld is en welke in het toneelspel optrad.

2. *Joannes de Cock*, geboren 1-12-1713 is de zoon van Joannes en Ludovica Flerick, hij had nog een jongere zuster. Als 46-jarige was hij de oudste van het gezelschap. In de huwelijksregisters wordt hij niet vermeld, zijn overlijden is niet eenduidig : ofwel 21-8-1790 ofwel 3-1-1788.

3. *Ludovicus De Moerloose*, geboren 28-5-1730 was de jongste van negen kinderen. Ouders : Jodocus en Catharina Van Hoordeghem (of Van Oordegem). Grootouders langs vaderszijde : Petrus en Johanna De Schuyter, Ludovicus behoorde tot een oude Gentbrugse familie, hij wordt niet in de huwelijks- en overlijdensregisters vermeld.

4. *Guilliaeme De Rockere* die niet in de doop-, huwelijks- of overlijdensregisters vermeld wordt is ofwel geen inwoner van de gemeente of verbleef er slechts tijdelijk.

5 en 6. *De Roef Joannes* en *Pieter* kunnen gebroeders zijn, de ouders zijn dan Franciscus en Catharina Vermeulen (of Vandermeulen), Joannes geboren 15-12-1717 was het tweede kind, Petrus het zevende en jongste, geboren 19-5-1733. De eerste was 42 jaar, de tweede, 26 jaar bij de opvoering. Daarnaast treffen wij ook een Joannes de Roef aan, zoon van Joannes en Petronella Baeren, geboren 29-11-1726 en derde van zeven kinderen. Voor deze pleit de jongere leeftijd. Als overlijdensdata vinden wij voor Petrus : 11-8-1784 ; voor Joannes : 10-5-1770 ; 12-1-1780 ; 21-3-1795, waarbij het niet duidelijk is over welke van de drie hierbovengenoemde personen met de naam Joannes het telkens gaat.

7. *Guilielmus Flerick* (geboren 28-5-1734, gestorven 26-3-1780) was de oudste van acht kinderen uit het huwelijk van Joannes Baptista en Johanna Rosa Van Beversluys. Guilielmus huwde met Maria Coleta Goossens, 17-11-1770 en had zelf vijf kinderen.

8. *Carolus Janssens* (geboren 3-8-1734) ; gestorven 17-8-1763) was de vijfde van acht kinderen. Ouders : Arnoldus en Anna Helewaut, Carolus huwde in 1761 met Adriana De Rockere en had twee kinderen.

9. *Pieter Klaes* (of Claus) geboren 11-9-1740, gestorven rond 1790. Derde van acht kinderen. Ouders : Joannes en Petro-

nella Ridders (of De Riddere of nog De Ruddere). Pieter huwde 26-10-1784 met Anna Maria Goossens bij wie hij vier kinderen had.

10. *Adrianus Smaele* (Geboren 23-3-1733), was de oudste van drie kinderen uit het huwelijk van Jacobus en Petronella Uyttenstoel (of Urtestoel). Hij huwde 17-1-1760 met Maria Robert. Uit dat huwelijk werden acht kinderen geboren. Adrianus komt niet in de overlijdensregisters voor.

11. *Joannes Snoeck* (geboren 29-8-1734), zoon van Carolus en Petronella Le hager (ook Lejager of Lehagere). Hij was de tweede van acht kinderen en huwde 11-6-1763 met Joanna De Smet. Hun werd een kind te Gentbrugge geboren. Wellicht weken zij uit vermits zij niet in de overlijdensregisters genoteerd zijn.

12, 13 en 14. *Adrianus, Gillis* en *Petrus van de Putte* behoren tot een familie waarvan de naam 131 maal in de doopregisters voorkomt tussen 1627 en 1800 (meest voorkomende naam).

Petrus treffen wij twee maal aan : eenmaal als zoon van Egidius en Elisabeth De Melcker, hij is de vierde van zeven kinderen en geboren 7-2-1732. Een tweede Petrus geboren 21-8-1735 was de zoon van een andere Egidius en van Maria Van Temsche, hij is de tweede van vijf kinderen. Indien de laatstgenoemde de persoon is die optrad in het toneelspel dan is Adrianus zijn neef, zoon van Franciscus en Jacoba De Smet, en geboren 13-5-1740. Van hem zijn geen broers of zusters vermeld.

Wat tenslotte Gillis betreft, deze is waarschijnlijk Egidius geboren 30-7-1738, zoon van Adrianus en Adriana Van Eesvelde, en tweede van drie kinderen.

15. Een *Joannes Franciscus Van Petegem* niet te Gentbrugge geboren maar er gehuwd de 12de juni 1781 met Maria De Rocker en vermeld als vader van zeven kinderen, zou de persoon uit de spelerslijst kunnen zijn, zijn geboortedatum valt niet te achterhalen.

16. Ook *Adrianus Vereecke* is niet te Gentbrugge geboren maar huwde er de 28ste april 1769 met Johanna De Cnuyt, uit dat huwelijk werden drie kinderen geboren. Adrianus stierf de 27ste februari 1777.

*
* *

Een grondige studie over het rederijkerstoneel in Vlaanderen schreef E. Vander Straeten :

„Le théâtre villageois en Flandre" 2e uitg. Brussel 1881. Daarin wordt, benevens hogergenoemd stuk, een tweede vermeld : „De Keyser Carel den V" opgevoerd op de Opperdries in 1764 door de „Beminders der Reden-konst." Van die opvoering beschikken wij niet over het programma.

Het rederijkerstoneel dat ijverig beoefend werd in de Vlaamse gewesten, werd volgens het hoger vermelde werk van E. Vander Straeten, ook beoefend te Melsen, Moortsele, Munte, Oosterzele, Merelbeke en Ledeberg, in de laatste gemeente was de bedrijvigheid zelfs bijzonder groot.

O. VAN WITTENBERGHE
Gentbrugge

INHOUD blz.

Wat is Heemkunde en wat betekent zij voor ons ? . . 7

Kastelen te Gentbrugge 12
W. PATOOR en G. WAEYTENS

Herbergen in het voormalig Land van Rode omstreeks 1779 23
J. DE COCKER

Het Pretorium de Bottele 39
L. DE SMET

De „Aermenhuyzen" te Melle 45
A. DE BAETS

De zonen van Jacob van Artevelde, Hoofdman van Gent . 49
Dr. P. ROGGHÉ

De steengroeven te Balegem 80
L. DE SMET

Het modern archief van Gentbrugge 84
Dr. U. VERMEULEN

Gentbrugge en Ledeberg in het verleden 86
O. VAN WITTENBERGHE en G. WAEYTENS

Het dossier der primitieve expertise van het kadaster der gemeente Balegem vergeleken met ander statistisch materiaal 97
W. STEVENS

Oude Landmaten 105
D. VAN DEN ABEELE

Uit het kerkarchief van Gentbrugge 110
Lic. G.J. DEKESEL

Toneelleven te Gentbrugge in de XVIIIde eeuw . . . 114
O. VAN WITTENBERGHE

ILLUSTRATIES :

Kasteel „Oude Kluis" te Gentbrugge 15
Braemkasteel te Gentbrugge 18
Kasteel Vilain te Gentbrugge 21
Het Pretorium de Bottele te Balegem 42
Het Pretorium de Bottele,
gesitueerd in het huidig grondplan 43
Gentbrugge en Ledeberg rond 1560 89
Fragment van de kaart van Horenbaut buitentekstplaat
Gebieden der onderscheiden oude landmaten
in Oost-Vlaanderen 107